

► **КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА
НА ПОСТОЕЧКИ МОДЕЛИ НА
ПРАВНА ПОМОШ ВО И НАДВОР
ОД ЕУ И НАЈДОБРИ ПРАКТИКИ**

► **КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА
ПОСТОЕЧКИ МОДЕЛИ НА ПРАВНА
ПОМОШ ВО И НАДВОР ОД ЕУ И
НАЈДОБРИ ПРАКТИКИ**

*„Правнаџа држава е воздухот што го дишеме“
Густав Рагбрух*

Публикација: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ПОСТОЕЧКИ МОДЕЛИ НА ПРАВНА ПОМОШ ВО
И НАДВОР ОД ЕУ И НАЈДОБРИ ПРАКТИКИ

Проект: Еднаков пристап за ефективна правда

Проектот е финансиран од Европската Унија преку грантовата шема
„Зајакнување на влијанието на граѓанското општество за ефективни реформи во
правосудството“

Автори:

Наташа Амдију
Кристина Најдовска Илиевски
Наташа Доковска Спировска

Одобрено од:

Претседателот на Центарот за Еколошка Демократија ФЛОРОЗОН
Кирил Ристовски

Скопје, 2020

Оваа публикација е изготвена со поддршка од Европската Унија. Содржината, ставовите и мислењата се одговорност на авторите и на ниту еден начин не го рефлектираат ставот на Европската Унија.

СОДРЖИНА:

Вовед	9
ДЕЛ I: ПОЛИТИКИ И ПРАВНА РАМКА ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА ЖИВОТНА СРЕДИНА И БЕСПЛАТНА ПРАВНА ПОМОШ НА МЕЃУНАРОДНО, РЕГИОНАЛНО И НАЦИОНАЛНО НИВО	11
1.1. Развој на меѓународните политики и правна рамка	11
1.1.1. Дефинирање и значење на термините пристап до правда и бесплатна правна помош во областа на животната средина	11
1.2. Појдовни основи за развој на концептот за пристап до правда во областа на животната средина во светот под покровителство на Обединетите нации	12
1.2.1. Стокхолмска декларација	12
1.2.2. Договори од Конференција во Рио	13
1.2.2.1. Рамковната Конвенција за климатски промени	14
1.2.2.2. Документи произлезени до Светскиот самит за одржлив развој во Јоханезбург	15
1.2.2.3. Протоколот од Кјото	15
1.2.2.4. Архуска Конвенција	16
1.2.2.5. Париски договор	18
1.2.2.6. Други конвенции на Обединетите нации поврзани со животна средина	19
1.2.3. Развој на правната рамка за пристап до правда и бесплатна правна помош во рамките на Обединети нации	19
1.2.3.1. Универзална декларација за човекови права	19
1.2.3.2. Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права и Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права	21
1.2.3.3. Принципи и насоки на ООН за пристап до бесплатна правна помош	22
1.2.3.4. Конвенција за меѓународен пристап до правдата	22
1.2.3.5. Човекови права, пристап до правда и животна средина	23
1.3. Развој на регионални политики и законодавство	23
1.3.1. Политики и законодавство во рамките на Совет на Европа	23
1.3.1.1. Конвенцијата за заштитата на човековите права и основните слободи	24
1.3.1.2. Конвенцијата за имунитетот на јурисдикцијата	27
1.3.1.3. Европската социјална повелба	27
1.3.2. Советот на Европа и заштитата на животната средина	27
1.3.3. Конвенции на Советот на Европа за заштита на животна средина	29
1.3.3.1. Конвенција за зачувување на дивниот свет и природните живеалишта (Бернска конвенција)	29
1.3.3.2. Граѓанска одговорност за штети што произлегуваат од активности кои се опасни по животната средина (ЕТС бр. 150)	29
1.3.3.3. Конвенцијата за заштита на животната средина преку кривичното право од 1998 година (ЕТС бр. 172)	30
1.4. Европска Унија	30
1.4.1. Системот за човекови права при Европската унија	32
1.4.2. Европската Унија и Архуската Конвенција	34
1.4.3. Директиви на ЕУ поврзани со животна средина	34
1.4.3.1. Директивата на Советот 96/61/ЕЗ за Интегрирано спречување и контрола на загадувањето ...	35
1.4.3.2. Директива 2010/75/EU за индустриски емисии	35
1.4.3.3. Рамковна директива за отпад (Директива 2008/98/ЕС на Европскиот парламент и на Советот за отпад)	36
1.4.3.4. Директива 2003/4/EЗ за јавен пристап до информации за животната средина	37
1.4.4. Спроведување на законите за животна средина во ЕУ	39
1.4.4.1. Совет за животна средина при Европската Унија (ENVI)	39
1.4.4.2. Европска агенција за животна средина	39
1.4.4.3. THEMIS	40
1.4.4.4. ИМПЕЛ (IMPEL)	40
1.5. Правна рамка во соседството	40
1.5.1 Хрватска	41

1.5.2. Косово	43
1.5.3. Босна и Херцеговина	45
1.5.4. Албанија	46
1.5.5. Архуска Конвенција во регионот	47
1.6. Вовед – развој на македонските политики и законодавство	48
1.6.1. Усогласеност со <i>aquis communitaree</i> во областа на животна средина и пристап до правда	48
1.6.2. Уставот на РСМ и животната средина	49
1.6.2.1. Учество на јавноста во креирањето политики	50
1.6.3. Други релевантни закони и подзаконски акти	52
1.6.3.1. Закон за животната средина	55
1.6.3.2. Правилник за обезбедување пристап до информации во врска со животна средина	58
1.6.3.3. Закон за квалитетот на амбиентниот воздух	58
1.6.3.4. Закон за заштита на природата	59
1.6.3.5. Останати закони во делот на животна средина	60
1.6.3.6. Закон за бесплатна правна помош	62
1.6.4. Вонсудска и судска практика во Македонија во областа на животна средина и пристап до правда	65
1.6.4.1. Народен правобранител	65
1.6.4.2. Медијација	66
1.6.4.3. Архуски жалбен механизам	66
1.6.4.4. Конвенција за заштита на дивиот растителен и животински свет и природните живеалишта во Европа (Бернска конвенција)	67
1.6.5. Судски постапки	67
1.6.5.1. Уставен суд на РМ	67
1.6.5.2. Граѓанска постапка	70
1.6.5.3. Кривична постапка	70
1.6.5.4. Управна постапка	72
1.6.5.5. Прекршочна постапка	74
1.6.5.6. Жалба по решение или одлука до Комисија на Влада	74
1.6.6. Регионални механизми за судска заштита достапни за граѓани во РСМ	74
ДЕЛ II: СУДСКАТА ПРАКТИКА ВО ЕВРОПА СО ФОКУС НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА И БЕСПЛАТНАТА ПРАВНА ПОМОШ	77
2.1. Вовед – развој на судската практика	77
2.1.1. Европски суд на правда	77
2.1.1.1. Судот на правдата и имплементација на Архуската конвенција	79
2.1.2. Европски суд за човекови права	79
2.1.3. Комитет за усогласување со Архуската конвенција	82
2.1.4. UNECE - Економска комисија на ОН за Европа	84
2.1.5. Судска практика од националните судови од земјите во светот и Европа	85
2.1.5.1. Судска практика во Ерменија	85
2.1.5.2. Судска практика во Белгија	87
2.1.5.3. Судска практика во Унгарија	89
2.2. Заклучни согледувања	90
ДЕЛ III: НАЈДОБРИ ПРАКТИКИ ВО ОБЕЗБЕДУВАЊЕТО НА ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	91
3.1. Добри практики за човекови права и животна средина	91
3.2. Actio popularis	91
3.3. Добри практики за пристап до правда во други области	92
ДЕЛ IV: ПРЕПОРАКИ ЗА ПОНАТАМОШЕН РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКИТЕ ПОЛИТИКИ И ЗАКОНОДАВСТВО ЗА ОЛЕСНЕТ ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	95
4.1. Препораки за пристап до правда во областа на животна средина	95

ПОЈМОВНИК

ОН – Обединети нации

УНЕЦЕ- United Nations Economic Commission for Europe, Економска комисија на ОН за Европа.

УНЦСД - Конференција за одржлив развој на Обединетите нации

ЕУ - Европска Унија

ЕЕА - Европска агенција за животна средина

Е-ПРТР - Европски регистар на испуштања и пренос на загадувачи

ОЕЦД -Организација за економска соработка и развој

РЕЦ -Регионален центар за животна средина

МЖСПП – Министерство за животна средина и просторно планирање

ОВЖС - Оцена на влијанието врз животната средина

СЕП - Стратешка оценка на животната средина

ИСКЗ – Интегрирано спречување и контрола на загадувањето

РИПЗ -Регистар на испуштања и пренос на загадувачи

СВРМ – Службен весник на Република Македонија

ЈИЕ -Југоисточна Европа

ФБиХ – Федерација Босна и Херцеговина

РС – Република Српска

ЕСЧП – Европски суд за човекови права

ВОВЕД

Оваа публикација има за цел да даде компаративен преглед на состојбите во светот, Европа, Република Северна Македонија и регионот за пристапот до правда во областа на животната средина. Истовремено, дава насоки за зајакнување на влијанието на граѓанското општество во ефективните реформи во правосудниот сектор, во согласност со меѓународните и стандардите на Европската Унија, со цел да се оцени ефикасноста на правниот сектор преку соработката на јавниот сектор со заинтересираните страни, односно граѓанските организации.

Документот е подготвен од страна на тим од експерти, ангажирани во рамките на проектот: „Еднаков пристап за ефективна правда“, имплементиран од Здружението на граѓани Центар за еколошка демократија ФЛОРОЗОН од Скопје, во партнерство со Environmental Law and Management Association EMLA од Унгарија. Проектот е финансиран од Европската Унија преку грантовата шема од ЦФСД при Министерството за финансии - „Зајакнување на влијанието на граѓанското општество врз ефективните реформи во правниот сектор“ EuropeAid/159467/ID/АСТ/МК, број на договор 12-6208/1.

Содржината на оваа анализа е дискутирана во рамките на Неформално Координативно Тело (Национално Координативно Тело - НКТ) за пристап до правда во областа на животната средина, кое исто така, е формирано во рамките на горенаведениот проект. Целта на НКТ, меѓу другото, е да ги дефинира позициите на различните институции и засегнатите страни, вклучително и на граѓанскиот сектор и да креира основа за мултидисциплинарен пристап преку меѓу-секторската соработка на главните чинители за пристап до правда од областа на животната средина.

Проектот е во согласност со Приоритетот 2 на горенаведениот повик, а акцијата се базира на заклучоците од Новата стратегија за реформа на судскиот сектор (“Стратегијата”) со Акциониот план 2017-2022, која е усвоена на 28 ноември 2017 година од страна на Владата при Република Северна Македонија, кои пак кореспондираат со Извештаите на Европската Комисија за напредокот на земјата во последниве години. Поконкретно, проектот се занимава со зајакнување на капацитетите на локалните и националните организации, како и релевантните државни органи во областа на правдата и заштитата на основните човекови права на партиципативен и демократски начин, преку промоција на механизмот за бесплатна правна помош. Со имплементацијата на акцијата, покрај тоа што ќе бидат зајакнати капацитетите за застапување на целните граѓански организации, исто така, ќе се придонесе кон имплементација на реформите во судскиот систем во земјата. Генерално, оваа акција е дизајнирана да одговори на севкупниот напредок на судските реформи во земјата и да овозможи услови за нивно постигнување во национален контекст. Постигнувањето на предвидените цели ќе се заснова на посеопфатен приод, првенствено преку воспоставување цврста соработка меѓу засегнатите страни.

Правото на еколошки чиста животна средина е загарантирано во преку 100 устави низ светот – тоа е дефинирано според Програмата на Обединетите нации за животната средина како „соеко прогласување на животна средина од одреден квалитет како човеково право“. Според дефиницијата на Програмата, правата од областа на животната средина можат да бидат суштински и процедурални. Додека суштинските права се однесува на можноста за заштита од последиците кои деградацијата на животната средина ги има врз граѓанските и политичките права, правата на живот и слобода на изразување, културните и социјалните права, како правото на здравје, вода, храна и култура, процедуралните права се нужен предуслов за остварување на првиот вид на права. Тие претставуваат клучна точка каде се пресекуваат правото од областа на животната средина и од областа на човековите права

– тие предвидуваат формални чекори кои треба да се преземат во процесот на одбраната на човековите права. Меѓу процедуралните права спаѓаат правото на барање на претходна, информирана согласност од граѓаните, пристап до информации, учество во носењето на одлуки и пристапот до правда.

Во рамките на оваа публикација се разгледуваат меѓународните политики и инструменти за пристап до правда, како и националното законодавство, низ призмата на принципот на пристапот до правда од областа на животната средина, отелотворен во правниот систем на Република Северна Македонија преку Архуската Конвенција, ратификувана од страна на Собранието на РСМ во 1999 година.

Оваа публикација дава преглед на меѓународни инструменти поврзани со пристап до правда во областа животна средина, преглед на пристапот до бесплатна правна помош поврзана со случаи од областа животна средина, користење на *actio popularis* надлежност на суд, како истото е уредено на меѓународно ниво, а правото на заштита на животната средина неизбежно е поврзано со правото на живот.

Понатаму, направен е преглед на национално законодавство, вклучително и инструментите поврзани со пристап до правда во областа животна средина, преглед на пристапот до бесплатна правна помош (од перспектива на тоа кој е корисник на истата) барајќи ја поврзаноста со случаи од областа животна средина.

Воедно, публикација дава преглед на судски случаи на меѓународно ниво и пред националните судови на повеќе земји, за судската практика, како и за користењето на Архуска Конвенција како механизам за пристап до правда од државните кои ја имаат ратификувано. Од друга страна, се презентираат и согледувања за користењето на национално законодавство во фокус земјите, односно користењето на бесплатна правна помош во случај на повреда на правото на здрава животна средина, поврзано со повреда на правото на живот, преставено преку релеватни случаи од национални и европски судови (поврзано со Европската Конвенција за човекови права).

ДЕЛ I: ПОЛИТИКИ И ПРАВНА РАМКА ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА ЖИВОТНА СРЕДИНА И БЕСПЛАТНА ПРАВНА ПОМОШ НА МЕЃУНАРОДНО, РЕГИОНАЛНО И НАЦИОНАЛНО НИВО

1.1. Развој на меѓународните политики и правна рамка

1.1.1. Дефинирање и значење на термините пристап до правда и бесплатна правна помош во областа на животната средина

Истражувањата за правните потреби на граѓаните се обидува да ги идентификува заедничките проблеми за кои тие се обраќаат за помош, механизмите за заштита на одредени права како и решенијата за одредени правни проблеми. Ефективниот пристап до правда е клучната детерминанта за одржлив развој, благосостојба на граѓаните и стабилна јавна администрација. Според Организацијата за економска соработка и развој¹ (ОЕЦД), владеењето на правото, правната сигурност на граѓаните и пристапот до ефективна правда, влијаат на економските перформанси на државите, мерено преку зголемен бруто домашен производ (БДП), подобрување на конкурентноста и зголемување на инвестициите, што пак влијае на намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на животот на граѓаните.

Поврзаноста на пристапот до правда, остварувањето на човековите права и развојот се нагласува и во Целите за Одржлив Развој (ЦОР) на Обединетите нации (ОН) донесени во 2016 година. ЦОР претставуваат глобален повик за акција со цел да се стави крај на екстремната сиромаштија, да се обезбеди одржлива иднина, заштита на животната средина и да се овозможи луѓето да уживаат еднаквост, мир и правда. Како резултат на потребата и заложбите на членките на ОН на меѓународно ниво, воведена е посебна Развојна цел бр.16: Мир, правда и силни институции, односно подцел бр.16.3: Промоција на владеењето на правото на национално и на меѓународно ниво и обезбедување еднаков пристап до правда за сите. Оваа подцел ја потенцира важноста на врската помеѓу довербата во институциите на правдата, квалитетот на правните системи и довербата во владата. Пристапот до судскиот систем ја подобрува довербата на граѓаните во јавните институции преку обезбедување заштитни мерки против несоодветно однесување.

Кога се нарушува одредено право на поединци или на група граѓани или се предизвикува штета, пристапот до правдата е од фундаментално значење за повредениот поединец и претставува суштинска компонента на владеењето на правото. Пристапот до правдата е исклучително важен, бидејќи доколку законите не се спроведуваат и не санкционираат прекршителите, граѓаните немаат можност за реализација на своите загарантирани права, раст и развој. Во случаи на неефективна или недостапна правда, постои неправда која има негативно влијание врз поединците и пошироки ефекти врз општеството како целина. Пристапот до правдата е важен и за развојот на економијата на една земја, бидејќи трошоците за нерешени правни потреби ги сносат граѓаните, бизнисот и општеството. Неисполнувањето на законските потреби на граѓаните може да има негативни ефекти и врз другите области од нивниот секојдневен живот, а нееднаквиот пристап до правдата дополнително ја поткопува еднаквоста во општеството, особено кога станува збор за ранливите групи на граѓани. Неможноста да се решат правните проблеми ги намалуваат економските можности, ја продлабочува спиралата на сиромаштијата и го поткопува човечкиот потенцијал и инклузивниот раст.

Пристапот до правдата во однос на прашањата поврзани со животната средина значи дека граѓаните можат да одат на суд, односно да бараат судска заштита доколку јавните власти не ги почитуваат правата и не ги исполнуваат обврските кои произлегуваат од меѓународните

¹ Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), <https://www.oecd.org/gov/access-to-justice.htm>, [пристапено на 26.05.2019 год.]

документи, Уставот и домашното законодавство поврзани со заштита на животната средина, кои пак влијаат на нивниот живот и нивното здравје. Граѓаните играат важна улога во одржувањето и заштитата на природата и животната средина. Јавните власти мора да исполнат одредени минимални барања при одговарање на барањата за информации поврзани со животната средина, консултирање со јавноста, проверка на состојбата на воздухот и водата, подготвување планови за заштита на животната средина и ограничување на потенцијално штетните активности на различните субјекти. Нерешените правни спорови во областа на животната средина можат да доведат до понатамошни правни, социјални и здравствени проблеми и трошоци.

Пристапот до правдата, покрај заштита на личните права и слободи, претставува и алатка која и овозможува на јавноста да ги оспори одлуките донесени од страна на јавните тела и да ги разреши спорите пред независно и непристрасно тело. Правото на пристап до правдата за прашања кои се однесуваат на животната средина полека добива поголема важност на меѓународно и европско ниво, овозможувајќи и на јавноста да влијае на преиспитувањето на одредени одлуки кои се во спротивност со законите за животна средина.

Бесплатната правна помош е обезбедување помош на лица кои не се во можност да си дозволат правно застапување и пристап до судскиот систем. Правната помош се смета за централна во обезбедувањето пристап до правдата преку обезбедување еднаквост пред законот, право на бранител и правото на правично судење. Доброто функционирање на системот за правна помош е неопходно за секое општество кое се заснова на владеењето на правото, при што, особено на ранливите категории на граѓани, им се овозможува побрз и полесен пристап до правна помош, како едно од фундаменталните човекови права.

Република Северна Македонија во своите определби за постигнување на полноправно членство и влез во Европската Унија ја има обврската за усогласување на националното законодавство со меѓународните стандарди од областа на правната помош, а со цел олеснување на пристапот до правда на граѓаните.

Правото на чистата животна средина е право кое секој човек треба да го ужива без разлика на својот статус, местото каде живее и економските услови во кои живее. Правото на чиста животна средина е едно од ретките права чие уживање е цврсто врзано со обврската за грижа за животната средина, како за луѓето така и за сите субјекти кои имаат своја економска и социјална улога во општеството. Потребата за гарантирање на ова право не е само потреба за заштита на поединецот во општеството туку и на самото општество.

1.2. Појдовни основи за развој на концептот за пристап до правда во областа на животната средина во светот под покровителство на Обединетите нации

1.2.1. Стокхолмска декларација

На 5 јуни 1972 година во Стокхолм, Шведска одржана е Првата конференција на ОН за животна средина чија официјална декларација вообичаено се нарекува Стокхолмска декларација. Како резултат на Стокхолмската декларација произлегла Програмата на Обединетите Нации за животна средина (UNEP). Дваесетте принципи во Декларацијата широко ги признаваат човековите влијанија врз животната средина, што значи за прв пат во историјата, прашањата за животната средина се однесуваат јавно и на глобално ниво. Декларацијата ја нагласува потребата за нациите да дизајнираат интегративни планови за развој кои ги комбинираат науката и технологијата со цел да се намали загадувањето на воздухот, земјиштето и водата и човечкото влијание врз животната средина. Таа ја повикува секоја нација да создаде регулативи за заштита на дивниот свет и да ги зачува природните ресурси кои се достапни во таа земја и предлага создавање национални политики за населението, бидејќи пренаселеноста ја нарушува состојбата на природните ресурси. Стокхолмската декларација обезбеди основа за многу од политиките за животна средина кои беа воспоставени во 113 земји-учеснички.

Дополнително, основните принципи презентирани во Декларацијата и дискусиите што доведоа до него предизвикаа создавање на Програмата за животна средина на Обединетите нации, која подоцна разви повеќе специфични протоколи за заштита на животната средина

Во Принципот 1 од Декларацијата 1972 на Конференцијата на Обединетите нации за човековата животна средина се вели дека “човекот има фундаментално право на слобода, еднаквост и соодветни услови за живот, животна средина со квалитет што овозможува живот на достоинство и благосостојба“, како и на различните уставни текстови во земјите-членки на Советот на Европа кои ги отелотворуваат одредбите за заштита на животната средина доследно. Препораката 1885 (2009) повика на изготвување на дополнителен протокол кон Европската конвенција за човекови права, признавајќи го правото на здрава и одржлива животна средина;²

Со Декларација земјите од светот се поттикнуваат да ја внесат и еколошката едукација како основен дел на воспитно-образовниот процес, па во член 19 се вели: “Треба да се настојува поединецот да ја сфати смислата на својата одговорност во доменот на заштитата и подобрување на животната средина“.

1.2.2. Договори од Конференција во Рио

Согледувајќи ја потребата за понатамошни активности во насока на заштита на животната средина, од 3 до 14 јуни 1992 година во Рио де Жанеиро, Обединетите Нации ја организираа големата конференција посветена на животната средина и одржливиот развој, која е позната како Самит за планетата Земја. Од оваа конференција се произлезени три главни договори³: Агенда 21, Декларацијата од Рио за животна средина и развој и Изјавата за принципите за одржливо управување со шумите. На конференцијата, за потпишување беа отворени и Рамковната Конвенција за климатски промени на Обединетите Нации (UNFCCC) и Конвенцијата за биолошка разновидност (CBD), а започнаа и преговори за Конвенцијата за борба против опустинувањето (UNCCD). На Самитот во Рио беше одлучено да се воспостави Комисијата за одржлив развој при Обединетите Нации, а покрај високите претставници на 179 влади, присуствуваа и претставници на Обединетите нации, на локалните власти, бизнис секторот, претставници од научно-истражувачки кругови, невладини и други организации кои постигнаа консензус за глобално партнерство во насока на урамнотежување на потребите за здрава економија, општествен развој и високо-квалитетна животна средина. Овој заеднички договор е содржан во Декларацијата за животна средина и развој, чии 27 начела ги одредуваат правата и обврските на државите во нивните настојувања за развој и благосостојба на човекот.

Самитот во Рио претставува пресвртница по прашањата поврзани со заштита на животната средина и одржлив развој, како и за глобалните демократски процеси, бидејќи за прв пат се согледува важноста од вклучувањето на целокупната јавност при донесувањето одлуки и решенија поврзани со оваа проблематика.

Конференцијата во Рио е одржана во време кога одредбите за правата на човекот и човековите слободи стануваат доминирачки критериум за сите земји. Се оценува дека деградацијата на животната средина е своевиден облик на дискриминација на човекот и попречување на неговите слободи. Затоа, на решавањето на проблемите за животната средина сè повеќе се пристапува како на суштинско прашање за отстранување на неправедните разлики кои постојат во светот и во поединечни земји, дури и во развиените⁴.

Во рамките на Декларацијата од Рио е донесен и Принципот 10 со кој се дефинира правото на јавноста за пристап до информации поврзани со животната средина, правото за учество

2 Parliamentary Assembly, Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=16731&lang=en> [пристапено на 22.4.2019 год.]

3 Одржливиот развој и заштита на животната средина низ документите на Обединетите нации, издавач Македонски зелен центар, 2008 година, стр. 4, <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2013/05/djeklarazia.pdf> [пристапено на 16.6.2019 год.]

4 Одржлив развој нова глобална парадигма, автор Маргарита М. Матлиевска, Монографија, Скопје 2011, стр.25 <https://www.academia.edu/2925222/> [пристапено на 31.05.2019 год.]

на јавноста при донесување на одлуки поврзани со животната средина и правото за пристап до правда. Принципот 10, односно Партнерството за Принципот 10, претставува основа за донесување на Архуската Конвенција - 1998 година на четвртата министерска конференција: „Животна средина за Европа“, одржана во Архус, Данска, под покровителство на Економската комисија за Европа при Обединетите Нации.

Агенда 21 претставува глобален консензус и висок степен на политичка согласност за неможнота од одвојување на развојот и животната средина. За нејзино остварување најодговорни се владите, а од приоритно значење се националните стратегии, политиката, плановите и програмите. Агенда 21 претставува комплетен систем на нов “закон”, кој тргнува од прокламирање на вредности и стигнува до реализација на специфични цели. Последователно, Агенда 21 не е ограничена на формулирање на легални правила, туку таа ги подготвува, ги обликува, дава инструкции, се грижи за нивното спроведување и ја верификува нивната ефективност. Уште поважно е што Агенда 21 во себе содржи и механизми за мониторинг и имплементација на мерките кои ги предлага.

1.2.2.1 Рамковната Конвенција за климатски промени

Оваа Конвенција започна да се потпишува на 4 јуни 1992 година на самитот одржан во Рио де Жанеиро, а влезе во сила на 21 март 1994 година⁵. Според Конвенцијата Владите треба да:

- собираат и споделуваат информации за емисиите на стакленичките гасови;
- воспоставуваат национални стратегии за намалување на емисиите на стакленичките гасовите и за прилагодување кон очекуваните влијанија, вклучувајќи го и давањето на финансиска и технолошка поддршка на земјите во развој;
- обезбедуваат поддршка во подготовките за прилагодување кон влијанијата од климатските промени.

Во декември 1992, Генералното собрание на ООН, ја формира Комисијата за одржлив развој⁶ (UN Commission on Sustainable Development, CSD) како меѓу-владино, функционално тело основано со цел ефективно следење на препораките и заложбите кои произлегоа од Конференцијата за животна средина и развој. Комисијата е составена е од 53 члена кои имаат тригодишен мандат и известува на Советот за економија и социјални работи (ECOSOC). Комисијата е надлежна за следење на прогресот на имплементацијата на Агенда 21 и Декларацијата од Рио, како и за обезбедување насоки за следење на Планот за имплементација од Јоханесбург, на локално, национално и меѓународно ниво. Комисијата го проценува напредокот врз основа на националните извештаи кои земјите ги доставуваат до неа.

Важен меѓународен документ во кој се потврдува заложбата и ветувањето за финансирање на развојот е Консензусот од Монтереј⁷ (Monterrey Consensus) произлезен од Меѓународната конференција за финансирање на развојот на Обединетите нации, одржана во Монтереј, Мексико, на 18-22 март 2002. Тој содржи 73 члена кои се однесуваат на супортивни алатки на развојот, почнувајќи од справување со предизвиците за финансирање на развојот, мобилизирање на меѓународните парични текови, мобилизирање на домашните финансиски ресурси за развој, акцелерирање на меѓународната трговија како придвижувач на развојот, зголемување на меѓународната финансиска и техничка соработка за развој, подобрувањето на кохерентноста и конзистентноста на меѓународните монетарни, фискални и трговски системи како поддршка на развојот.

5 Закон за ратификација на 4ти декември 1997 година “Сл. весник на РМ “бр. 61/97, а стапи на сила на 28 април 1998 година, http://www.zeleni.org.mk/fileadmin/user_upload/publications/Odrzliviot_Razvoj_i_Zivotnata_sredina_niz_dokumentite_na_UN.pdf [пристапено на 04.06.2019 год.]

6 Маргарита М. Матлиевска, Одржлив развој нова глобална парадигма, Скопје 2011, Функциите на Комисијата се поставени во резолуцијата на Генералното собрание бр. А/RES/47/191 од 22 декември 1992, стр.33, <https://www.academia.edu/2925222/> [пристапено на 04.06.2019 год.]

7 ibis

1.2.2.2 Документи произлезени до Светскиот самит за одржлив развој во Јоханезбург

Во периодот од 26 август до 4 септември 2002 во Јоханезбург, Јужна Африка, се одржа Светски самит за одржлив развој (World Summit on Sustainable Development, WSSD), кој претставува и одбележување на 10 годишнината од одржувањето на Конференцијата во Рио. Основна цел на Самитот беше идентификување на јасно утврдени механизми за имплементација на концептот на одржлив развој на глобално, регионално и особено, на национално ниво, востановување на напредокот постигнат во спроведувањето на препораките и целите од Агенда 21, како и усогласување на начинот на понатамошно дејствување. На Самитот се усвоија два документа:

- (Политичка) Декларација од Јоханезбург; и
- Планот за имплементација од Јоханезбург.

Со Декларацијата од Јоханезбург, претставниците на народите на светот, меѓу другото, ја потврдуваат својата определба за одржлив развој, како и изградба на хумано, праведно и грижливо глобално општество, свесно за потребата од човечко достоинство за сите. Обединети во заедничката определба за решителен обид, народите се обврзуваат дека позитивно ќе одговорот на потребата од креирање на практичен и јасен план кој ќе ја искорени сиромаштијата и ќе донесе развој на човештвото.

Во Планот за имплементација, меѓу другото, цврсто се потврдува заедничката заложба кон принципите од Рио и целосна примена на Агенда 21. Со овој документ се усогласуваат меѓународно договорените цели за развој, се зајакнува обврската да се преземат конкретни дејства и мерки на сите нивоа и се поттикнува меѓународната соработка. Во Планот за имплементација, основни начела за постигнување на одржлив развој во корист на сите се мирот, стабилноста, безбедноста и почитувањето на културната разновидност, човековите права и фундаменталните слободи, вклучувајќи го и правото на развој.

На 20 години од Декларацијата од Рио де Жанеиро, врз основа на усвоената Резолуцијата 64/236 на Генералното собрание, во Рио де Жанеиро е одржана Конференција за одржлив развој на Обединетите нации (УНЦСД) наречена Рио+20 со цел здружување на државите, приватниот и граѓанскиот сектор и другите интересни групи во насока на намалување на сиромаштијата, унапредување на социјалната еднаквост и обезбедување заштита на животната средина.

Основната цел на Рио+20 беше обезбедување политичка обврска за одржлив развој, оценка на напредок и надминување на постоечките јазови во имплементацијата на заклучоците од главните собири за одржлив развој и адресирање на новите предизвици⁸. Во рамките на Рио+20 се идентификувани 7 области за дискусија за кои е потребно да се обрне посебно внимание: достоинствената работа, енергијата, одржливите области, безбедноста на храна и одржливото земјоделство, водата, океаните и подготовката за катастрофи и елементарни непогоди.

1.2.2.3 Протоколот од Кјото

Протоколот од Кјото е меѓународен документ (со кој беше проширена Рамковната конвенција за климатски промени на Обединетите нации од 1992 година) кој ги обврзува државите членки да ги намалат емисиите на стакленичките гасови. Се смета за прва и најширока соработка на земјите од целиот свет по прашањата од еколошка природа. Овој Протокол е усвоен во Кјото, Јапонија, на 11ти декември 1997 година, а стапи во сила на 16 февруари 2005 година. Во моментот има 192 земји потписнички на Протоколот (Канада се повлече од Протоколот во 2012 година). Протоколот од Кјото ја спроведува целта на UNFCCC (Рамковна конвенција за климатски промени на Обединетите нации) со цел да се намали почетокот на глобалното затоплување преку намалувањето на концентрациите на стакленичките гасови во

⁸ Право на чиста животна средина обврска на секој граѓанин и компанија - осврт на управувањето со отпад, издавач Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, декември 2014, стр.3, <https://cpia.mk/> [пристапено на 12.06.2019 год.]

атмосферата до „ниво кое би спречило опасно антропогено мешање во климатскиот систем“ (член 2 од Протоколот). Протоколот од Кјото се применува на шестте гасови со ефект на стаклена градина, наведени во Анекс А: Јаглерод диоксид (CO₂), Метан (CH₄), Азотен оксид (N₂O), Хидрофлуорокарбонати (HFCs), Перфлуорокарбони (PFCs) и Сулфур хексафлуорид (SF₆).

Во 2012 година бил договорен втор период на обврски, познат како Амандманот од Доха, со кој се предвидуваат: нови обврски на страните потписнички на Протоколот од Кјото за периодот 2013 – 2020 година, од што јасно се гледа дека интересот за заштита на животната средина преку намалување на стакленичките гасови е на највисоко ниво во меѓународната заедница. Според Амандманот од Доха, 37 држави имаат обврзувачки цели: Австралија, ЕУ (и нејзините 28 држави членки), Белорусија, Исланд, Казахстан, Лихтенштајн, Норвешка, Швајцарија и Украина. Јапонија, Нов Зеланд и Русија учествуваа во првиот период, но не презеле нови цели во вториот период на посветеност. Во мај 2019 година, 128 држави го прифатија Амандманот од Доха, додека влегувањето во сила бара прифаќање на 144 држави.

Иако глобален договор, овој протокол не предвидува казни и трговски санкции за државите кои го ратификуваа, но не успеаја да ги намалат емисиите на стакленичките гасови. Од друга страна, секоја држава која го ратификувала, може лесно да истапи од него, потребно е само да даде известување една година однапред.

Со оглед на тоа дека вториот период на обврски завршува во 2020 година, преговорите кои се одржуваа во рамките на годишните конференции на UNFCCC за климатските промени и мерки, резултираа со усвојување на Парискиот договор од 2015 година, кој е посебен инструмент во рамките на UNFCCC, наместо Протоколот од Кјото.

1.2.2.4 Архуска Конвенција

Конвенција за пристап до информации, учество на јавноста во одлучувањето и пристап до правда во врска со прашања поврзани со животната средина, општопозната како Архуска Конвенција, беше потпишана на 25 јуни 1998 година во данскиот град Архус. Стапи во сила на 30 октомври 2001 година. Почнувајќи од март 2014 година, конвенцијата ја ратификуваа 47 страни, 46 држави и Европската Унија (ЕУ). Сите држави кои ја ратификуваа се од Европа и Централна Азија. Конвенцијата е правно обврзувачка за сите оние ентитети кои ја ратификувале. ЕУ започна со имплементација на принципите од Конвенцијата во своето законодавство, особено во Рамковната директива за води (Директива 2000/60/ЕЗ). Лихтенштајн и Монако ја потпишаа Конвенцијата, но не ја ратификуваа.

Архуската Конвенција е пристап базиран на права: јавноста и во сегашноста и во иднина, има право да знае и да живее во здрава животна средина. Архуската Конвенција и дава на јавноста права во однос на пристапот на информации, учеството на јавноста и пристапот до правда, во процесите на донесување одлуки на владите за прашања поврзани со животна средина (локална, национална и прекугранична). Оваа Конвенција се фокусира на взаемниот однос и интеракции помеѓу јавноста и државната власт по прашања што ја уредуваат животната средина.

Архуската Конвенција е мултилатерален договор за заштита на животната средина, преку кој се зголемуваат можностите на граѓаните за пристап до информации за животната средина и се обезбедува транспарентна и сигурна регулативна постапка. Оваа Конвенција овозможува не само заемен и доверлив однос помеѓу граѓанското општество и владите, туку и јакнење на позицијата на јавноста и нејзино учество во процесот на донесување одлуки, што води кон еколошки одговорни општества. Секоја Страна на Конвенцијата има обврска да ги промовира принципите содржани во неа, како и да пополни национален извештај, секогаш прифаќајќи консултативна и транспарентна постапка.

Конвенцијата овозможува пристап на јавноста базиран на права, тргнувајќи од правото секој да знае и да живее во здрава животна средина. Поимите „јавност“ и „засегната јавност“ се разграничуваат на начин што: првите ги сочинуваат сите актери на граѓанското општество, а

вторите, се оние лица или организации кои се засегнати или заинтересирани за донесување одлуки во врска со животната средина (на пример: НВО за животна средина).

Во Конвенцијата е запазен принципот на недискриминација, па така, сите информации треба да бидат обезбедени, без оглед на националноста или државјанството на барателот. Подигнувањето на свеста за значењето на животната средина, но и промовирањето на едукацијата на јавноста за животната средина се два клучни елементи на кои Конвенцијата им дава голема важност.

Архуската Конвенција е заснована на три (3) столба:

*Првиот столб, **приспај до информации*** го гарантира правото секој граѓанин да добие сеопфатен и лесно достапен пристап до информации за животната средина. Јавните власти мора да ги обезбедат сите потребни информации и истите навремено и транспарентно да ги прибираат и дистрибуираат. Тие можат да одбијат да го сторат тоа само под одредени ситуации, на пример: во случај на национална одбрана.

*Вториот столб, **учесливо на јавноста во донесувањето одлуки*** предвидува дека јавноста мора да биде запознаена со сите релевантни проекти и треба да ѝ се овозможи да учествува во процесот на донесување одлуки. Ваквата можност ги зајакнува капацитетите и на донесувачите на одлуките, бидејќи истите можат да ги искористат знаењето и експертизата на луѓето од областа на животната средина. На тој начин се подобрува квалитетот на еколошките одлуки, но и процедуралната легитимност на постапките при нивно донесување, како и постигнатите резултати.

Третиот столб е суштински за оваа анализа и се однесува на ***приспај до правда***. Имено, јавноста има право на судски и административни постапки во случаите кога државата го крши или не се придржува кон законот за животна средина и кон принципите на Конвенцијата.

Архуската Конвенција е **“процедурализација на регулативата за заштита на животната средина”**, таа повеќе се фокусира на утврдување и наведување постапки, наместо воспоставување на стандарди и одредување на резултати, овозможувајќи им на вклучените страни да ја толкуваат и имплементираат Конвенцијата согласно националните системи и услови. Овој модел е совршен пример за управување на повеќе нивоа.

Од друга страна пак, ризикот, кој вклучува губење на време и ресурси кои би можеле поинаку да се инвестираат во дефинирањето на резултатите, ја прави Конвенцијата нејасна, слаба и отворена за повеќе толкувања. Другите критики го забележуваат фактот дека приватните тела се исклучени од задолжителните процедури предвидени со Конвенцијата (Мејсон, 2010). Исто така, може да се дебатира дали инволвираните невладини организации веродостојно ги претставуваат интересите на животната средина, бидејќи обичните граѓани често немаат финансиски средства за да можат ефективно да учествуваат во процесите. Релативните разлики помеѓу учесниците и нееднаквостите на ресурсите на социјалните групи исто така сугерираат можност за неправилна и нерамномерна заштита на животната средина.

Архуската Конвенција, всушност ги предвиде новините во меѓународното еколошко право: ги поврза еколошките права со човековите права, ги препозна обврските кон идните генерации, утврди дека одржливиот развој може да биде постигнат само преку вклучување на сите чинители, ги поврза одговорноста на државите и заштитата на животната средина и се фокусира на интеракцијата помеѓу јавноста и јавните власти во демократски контекст. Со донесувањето на оваа Конвенција, веќе јасно може да се види стремежот на меѓународната заедница за што поголема инволвираност во гарантирањето на правото на здрава животна средина на меѓународно, регионално, национално и локално ниво.

1.2.2.5 Париски договор⁹

Еден од најзначајните мултилатерални договори од областа на животната средина и зајакнување на глобалниот одговор на заканата од климатските промени е Парискиот Договор. Договорот за климатски промени беше усвоен на 12ти Декември 2015 година во Париз, Франција на Глобалниот самит за климатските промени во организација на Обединетите нации со цел да ги обедини земјите во светот во борбата против климатските промени преку приспособување на зелени извори на енергија, намалување на стакленичките гасови и намалување на глобалното затоплување.

Конкретна активност која се бара од државите е тие да се откажат од употребата на необновливите извори на енергија (јаглен, нафта и гас) и да користат обновливи извори на енергија (ветерници, соларни панели, да употребуваат геотермална и хидроенергија). Земјите во развој, кои не можат да ги постигнат тие цели со сопствени сили, мора да бидат поддржани од страна на поразвиените земји.

Парискиот Договор има за цел да го ограничи глобалното затоплување на помалку од 2 °C, над прединдустриските нивоа (од годините 1850-1900), до 2100 година. Договорот, исто така, наведува повеќе ригидни цели за ограничување на зголемувањето на температурата на само 1,5 °C над нивоата пред индустриски ера. Договорот предвидува и зголемена поддршка на земјите во развој во борба против климатските промени и бара од развиените земји да обезбедат и 100 милијарди долари во Зелениот климатски фонд.

Според Договорот, секоја земја има индивидуален план (или „национално определени придонеси“) за справување со (своите) емисии на стакленички гасови. Овој Договор има за цел да ја зголеми способноста на земјите преку јакнење на капацитетите да се справат со влијанието на климатските промени. Исто така, им овозможува на земјите во развој и најранливите земји зголемена финансиска поддршка и технолошка поддршка, со што ќе се поддржат нивните активности во согласност со националните цели.

Парискиот Договор на 22 април 2016 година (Ден на планетата земја) беше отворен за потпишување во седиштето на ОН во Њујорк. Тој стапи на сила на 4 ноември 2016 година, 30 дена по т.н. „двоен праг“ (ратификација од 55 земји кои учествуваат со најмалку 55% од глобалните емисии).

Според Обединетите нации, Договорот е „хибрид на законски обврзувачки и необврзувачки одредби“, но нема јасна последица или казна за државите што не ги исполнуваат поставените цели. Експертите покрај се, сметаат дека ниту една земја нема да истапи од Парискиот Договор поради меѓународниот притисок, противењето на сопствените граѓани и стопанството.¹⁰

Од 196 преговарачки земји што го потпишале Договорот, до денеска го ратификувале 181 страни (земји)¹¹.

Конвенцијата има еден Протокол - *Протоколот од Киев за регистрирање и трансфер на загадувачи* кој беше усвоен на вонредниот состанок на страните на 21 мај 2003 година, во Киев, Украина. 36 држави и Европската Унија го потпишаа Протоколот.

Протоколот од Киев е првиот правно обврзувачки меѓународен инструмент за регистар на загадувачи и трансфер на загадувачи (PRTRs).

Конвенцијата на UNECE за пристап до информации, учество на јавноста во одлучувањето и пристапот до правда во врска со прашањата за животната средина (Архуската Конвенција) останува пример за примена на концептот на „еколошка демократија“ во Принцип 10 од Декларацијата од Рио за животна средина и развој.

9 Париски климатски договор, на сила од 4ти ноември 2016, https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english_.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]

10 Ј.Мајр/ртр/афп, *Што донесува договорот за климаа од Париз?* објавено во DW на 13.12.2015, <https://p.dw.com/p/1HMg4> [пристапено на 22.04.2019 год.]

11 United Nation, Climate Change, What is the Paris Agreement, <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement-0> [пристапено на 06.05.2019 год.]

Конвенцијата покажува како еколошката демократија може да ја промовира транспарентноста и прекуграничната соработка, и како тоа помага во еколошкото управување со ресурсите. Конвенцијата ги постави темелите за мирно, инклузивно и праведно општество. Силната посветеност на Страните на Архуската Конвенција за промовирање на еколошката демократија во контекст на реализацијата на Агендата за одржлив развој од 2030 година, беше потврдена со Декларацијата од Будва. Денеска Архуската Конвенција е дел од законодавството на 47 страни, од кои 46 држави и ЕУ.

1.2.2.6 Други конвенции на Обединетите нации поврзани со животна средина

Конвенцијата за биолошка разновидност - CBD (отворена за потпишување на Самитото во Рио де Жанеиро) е ратификувана со Закон за ратификација („Сл. Весник на РМ“ 54/97), а стапена е во сила во 1998 година. Оваа Конвенција за прв пат во меѓународното право ја дефинира заштитата на биолошката разновидност како заедничка обврска на целото човештво. Таа ги покрива сите еко-системи, видови и генетски ресурси и ги поврзува традиционалните напори за заштита со економските цели од одржливото искористување на биолошките ресурси и ги поставува принципите за фер и еднакво споделување на придобивките од искористувањето на генетските ресурси. Конвенцијата им нуди на донесувачите на одлуки насоки базирани врз принципот на претпазливост, според кој непостоењето на целосни научни докази не треба да биде изговор за одложување на мерките за спречување или минимизирање на заканите од намалување или губење на биолошкиот диверзитет.

Конвенцијата за борба против опустинувањето - UNCCD, е донесена на 17 јуни 1994 година во Париз, а влезена во сила на 26 декември 1996 година. Во Р С Македонија, Конвенцијата е ратификувана во 2002 година („Сл. Весник на Р.М“ 13/02). Целта на Конвенцијата е да се спречи ширењето на пустините и да се ублажат ефектите од сушите во најпогодените подрачја кои се соочуваат со сериозни суши и опустинување, со посебен акцент на територијата на Африка.

1.2.3. Развој на правната рамка за пристап до правда и бесплатна правна помош во рамките на Обединети нации

1.2.3.1 Универзална декларација за човекови права

На 10 декември 1948 година, Генералното собрание на Обединетите нации ја усвои и прогласи Универзалната декларација за човекови права. Овој историски акт на Собранието ги повика сите земји членки за објавување на текстот на Декларацијата со цел да предизвика таа да се дистрибуира, прикажува и прочита главно во училиштата и другите образовни институции, без разлика на политичкиот статус на државите или териториите. Усвоена е и прокламирана од Генералното собрание со резолуција 217 А (III) од 10 декември, 1948 година.

Генералното собрание ја прокламира универзалната Декларација за човекови права како еден општ стандард за достигнување за сите народи и нации. Иако нема обврзувачки карактер, оваа Декларација е општо прифатена од државите членки на Обединетите Нации и претставува темел на бројни меѓународни конвенции и правни договори кои имаат обврзувачки карактер. Декларацијата на директен или индиректен начин е втемелена во уставите на државите кои се стремат кон заштита и гарантирање на човековите права.

Принципот на недискриминација при реализација на правата за прв пат е востановено со Универзалната декларација за правата на човекот на ООН донесена во 1948 година и понатаму разработено во: Меѓународниот пакт за граѓански и политички слободи и права (МПГПП), Пактот за економски, социјални и културни права (МПЕСКП), Конвенцијата за елиминарање на сите форми на расна дискриминација (ЦЕРД), Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жената (КЕДНЖ), Конвенцијата за права на детето (КПД), Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП) како и Конвенциите на меѓународната организација на трудот (МОТ). Со овие основни документи гарантирањето на

правото на еднаквост и сузбивањето на било која форма на дискриминација е прокламирано како највисок стандард во корпусот на основните слободи и права на човекот.

Во членот 1 од Декларацијата јасно е наведено дека сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права. Тие се обдарени со разум и совест и треба да се однесуваат еден кон друг во духот на општочовечката припадност. Во член 2 се нагласува дека сите права и слободи наведени во оваа Декларација им припаѓаат на сите луѓе без оглед на нивните разлики, како што се: раса, боја на кожа, пол, јазик, религија, политичко или друго убедување, национално или општествено потекло, сопственост, раѓање, или друг статус. Во Декларацијата, меѓудругото се наведува дека секој има право на живот, слобода и безбедност на личноста (Член 3 од Декларацијата), никој не смее да биде подложен на тортурa, на суров, нехуман или понижувачки третман или казна. Секој има право насекаде да биде признаен како личност пред законот. Сите луѓе се еднакви пред законот и имаат право без никаква дискриминација, на еднаква заштита со закон. Според член 7, сите луѓе се еднакви пред законот и на сите им припаѓа, без никаква дискриминација, еднаква заштита пред закон. На сите им припаѓа еднаква заштита од каква и да е дискриминација која е во спротивност со оваа Декларација и од какво и да е поттикнување таква дискриминација. Секој има право националните судови ефикасно да го заштитат од кршење на основните права кои му се признати со уставот и законите (Член 8).

Декларацијата во рамките на својот нормативен текст утврдува повеќе права кои на човекот му гарантираат право на пристап до правдата, но првично се подразбираат двата услови во кои лицето може да го ползува своето право на правна помош во Меѓународниот пакт за граѓански и политички права: прво, ако нема доволно средства со кои ќе обезбеди правно застапување и второ, кога исполнувањето на ова право е во интерес на правдата. Имено, во Членот 7 се прокламираат принципите на еднаквост пред законот, еднаква заштита со законот и еднаквост при имплементацијата на законот. Со ваквото интерпретирање на еднаквоста како принцип, се подразбира активната улога на државата и мерките на афирмативна акција, што е јасно определено во меѓународните договори коишто следуваат подоцна.

Читајќи го текстот на Универзалната декларација за човекови права, во нејзината содржина никаде нема да се сретне изрично право на здрава животна средина. Ова право се подразбира со членот 3 од Декларацијата, бидејќи е тесно поврзано со правото на живот, слобода и безбедност на личноста. Оттука, на индиректен начин се регулирани правата од областа на животната средина, бидејќи загадувањето на животната средина директно го загрозува животот, здравјето и безбедноста на човекот. За да се заштити правото на здрава животна средина, неопходен е пристап до правда на секој граѓанин, на кој ова право му е повредено. Секој има право секаде да биде признат како правен субјект пред законот (член 6), а особено е важно дека сите се еднакви пред законот и имаат право, без било каква дискриминација, на еднаква заштита пред законот (член 7). Последниов член им овозможува на сите граѓани на кои им е повредено или загрозувано правото на здрава животна средина да можат да бараат заштита на ова право по институционален пат, без оглед на нивната имотна состојба. Пристапот до правда мора да биде гарантиран за сите, вклучувајќи ги и луѓето кои се наоѓаат во тешка финансиска состојба. Забраната за дискриминација како основ ја има предвид, меѓу другите и имотната состојба која не може да биде услов за пристап до правдата. Следствено на ова, секој има право националните судови ефикасно да го заштитат од кршење на основните права кои му се признати со уставот и законите (член 8 од Декларацијата). Во нашата држава основно право загарантирано со Уставот и законите, меѓу другите е и правото на здрава животна средина. Поради тоа, на секој граѓанин мора да му се овозможи и гарантира ефективен пристап до правда, во случаите кога ова основно право е загрозувано или повредено.

1.2.3.2 Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права и Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права

За разлика од Универзалната декларација за човекови права, Меѓународно-правните документи на ООН се со обврзувачки карактер, односно, административните и судските власти се обврзани директно да ги применуваат. Најширока заштита е обезбедена со Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (1966) и Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права (1966). Меѓународниот пакт за граѓански и политички права содржи сет на повеќе права: право на живот (како најосновно човеково право), право на слобода и безбедност, право на правично судење, и тн.

Со овој документ повторно се става акцент на принципот на еднаквост и правото на ефективен правен лек во случај на непочитување на правата. Во член 2 од Меѓународен Пакт за граѓанските и политичките права (1966) се гарантира правото на сите лица кои се наоѓаат на територијата на државата членка, на почитување на правата признати со овој пакт без оглед на расата, бојата, полот, јазикот, верата, политичкото или друго мислење, националното ипи социјалното потекло, имотната состојба, раѓање или секоја друга околност. Понатаму, се уредува правото на секое лице да користи ефикасен правен лек и да се обезбеди извршување врз основа на постапка по правен лек. Во член 3, се уредува еднаквото право на мажите и жените, да ги уживаат сите граѓански и политички права од овој пакт. Тоа подразбира активно залагање на државата за воспоставување на принципот на еднаквост на странките пред судските и административните органи на државата, коешто нема да биде само формално.

Членот 6 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права¹² го признава и заштитува правото на живот на сите луѓе. Правото на живот има клучно значење и за поединците и за општеството како целина. Ова право е најскапоценено и го наследува секое човечко суштество, бидејќи е неделиво од човековата личност. Има фундаментално значење и неговата ефективна заштита е предуслов за уживање на сите други човекови права. Правото на живот е право кое не треба да се толкува тесно, туку во неговата најширока смисла. Став 1 од член 6 од Пактот предвидува дека никој не смее да биде произволно лишен од својот живот и дека ова право е заштитено со закон. Ова претставува обврска за државите да го почитуваат и гарантираат правото на живот, преку законодавни и други мерки, како и да обезбедат ефикасни правни лекови и заштита на ова право.

Генералната забелешка - коментар бр.32 на Комитетот за човекови права во делот V: Односот на членот 6 со други членови на Пактот и други правни режими, во точка 62 истакнува дека: Деградацијата на животната средина, климатските промени и неодржливиот развој се едни од најсериозните закани по уживањето на правото на живот на сегашните и идните генерации. Должност за државите членки е да го почитуваат меѓународното право за животна средина, како и да го почитуваат и обезбедат правото на живот на секого согласно ова законодавство.

Имплементацијата на обврската да се почитува и гарантира правото на живот, а особено на животот со достоинство, зависи, меѓудругото, од мерките преземени од државите членки за зачувување на животната средина и за заштита на истата од штети, загадување и климатски промени предизвикани од јавни и приватни субјекти. Од тие причини, државите членки треба да обезбедат одржливо користење на природните ресурси, развивање и имплементирање на суштински еколошки стандарди, спроведување проценки на влијанието врз животната средина. Постои должност за државите да се консултираат со други релевантни држави за активности кои можат да имаат значително влијание врз животната средина, обезбедуваат известување до другите засегнати држави за природни непогоди и итни случаи во кој случај е неопходна заемна соработка. Исто така, обезбедуваат соодветен пристап до информации за опасности по животната средина и посветуваат должно внимание на принципот на претпазливост.¹³

12 Меѓународен пакт за граѓански и политички права, ООН, 1976, достапно на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> [пристапено на 18 април 2017 год.]

13 *Ойшиј коментар бр. 36 (2018) за член 6 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, за правото на живот*, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_GC_36_8785_E.pdf [пристапено на 05.06.2019 год.]

Во член 26 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, се предвидува посебно право за еднаквост пред законот, еднаква заштита пред законот и недискриминација во поглед на гарантираните права и обврски што ги имаат државите. Оваа одредба се однесува на сите права што државата во своето законодавство им ги признава на индивидуите на нејзината територија или под нејзината јурисдикција, на кое што право поединецот може да се повика и за определени ситуации, односно права кои не се директен предмет на оваа конвенција, доколку се утврди дека тие се дискриминаторски.

Меѓународен Пакт за економските, социјалните права и културни права (1966) во член 2 став 2 и член 3 гарантираат еднакви права на мажите и жените да ги уживаат сите економски, социјални и културни права.

1.2.3.3. Принципи и насоки на ООН за пристап до бесплатна правна помош

На 20 декември 2012 година, Генералното собрание при ООН, го усвои првиот меѓународен документ во врска со давањето бесплатна правна помош или *Принципи и насоки на ООН за пристап до бесплатна правна помош*, каде што се опфатени глобални стандарди за бесплатна правна помош, заради кои ООН апелираат до државите да ги усвојат и да ја засилат и промовираат ефективната на бесплатната правна помош. Првиот принцип содржан во документот од 20 декември 2012 година, гласи:

„Признавањето на правната помош треба да биде есенцијален елемент во функционирањето на правниот систем, базиран на владеењето на правото како основа на уживањето на сите човекови права, меѓу кои и правото на фер судење. Како важен чувар кој ќе ги гарантира основните фер услови и јавната доверба во правниот систем, државата треба да го гарантира правото на правна помош во рамките на националниот легислативен систем на највисокото можно ниво, вклучувајќи го и Уставот – ако е потребно.“

1.2.3.4. Конвенција за меѓународен пристап до правдата

Конвенцијата за меѓународен пристап до правдата е склучена на 25 октомври 1980 год. во Хаг, од страна на државите-членки¹⁴ на Хашката конференција за меѓународно приватно право¹⁵. Конвенцијата е првиот меѓународен документ со кој подетално е опфатена проблематиката на регулирањето на правото на пристап до правдата и неговата судска и друга заштита на светско ниво, при што тоа е заштитено како право на сите државјани или лица со регулиран престој во соодветната држава, која е потписничка на Конвенцијата, но и во која било држава-потписничка на Конвенцијата во која ќе започне или е започната судската постапка. Значи, целта на Конвенцијата не е да ги хармонизира националните законодавства, туку да обезбеди дека статусот на странец или немањето живеалиште или престојувалиште во државата нема да биде основа за дискриминација при пристапот до правдата.

Државјанин на која било држава договорничка, како и лица со постојано живеалиште во која било од договорните земји, има право на правна помош во судска постапка која се однесува на граѓански и трговски спорови во која било од договорните земји, под исти услови како да се државјани на таа држава. Во државите каде правната помош е обезбедена во административни, социјални и фискални прашања, одредбите од оваа Конвенција ќе се применуваат само за случаите кои постоеле претходно, пред појавата на судовите и трибуналите надлежни за такви работи¹⁶.

14 Хашката конференција за меѓународно приватно право има 68 држави-членки од целиот свет, меѓу кои и Република Северна Македонија, <http://88.85.126.176/PregledNaZakon.aspx?id=15357> [пристапено на 06.05.2019 год.]

15 Подетално за Хашката конференција за меѓународно приватно право и за интегралниот текст на Конвенцијата на <https://www.hcch.net/> [пристапено на 12.06.2019 год.]

16 Конвенција за меѓународен пристап до правдата 1, <https://assets.hcch.net/docs/a311a685-d6e7-41d4-8210-7c2b8c30429e.pdf> [пристапено на 05.06.2019 година]

1.2.3.5 Човекови права, пристап до правда и животна средина

Климатските промени се една од најголемите закани за човековите права на нашата генерација и претставуваат сериозен ризик за основните права на живот, здравје, храна и соодветен животен стандард на поединци и заедници низ светот.

Според Високиот комесар при Обединети нации за човекови права и животна средина, постојат три главни димензии на поврзаноста меѓу човековите права и заштитата на животната средина¹⁷:

Животната средина како предуслов за уживање на човековите права (обврските за човековите права на државите треба да ја вклучат и обврската да обезбедат ниво на заштита на животната средина, што е неопходно за да се овозможи целосна примена на заштитените права);

Одредени човекови права, особено пристап до информации, учество во донесувањето одлуки и пристап до правда во однос на прашањата поврзани со животната средина, како основни за донесување одлуки во врска со животната средина (мора да се спроведат човековите права со цел да се обезбеди заштита на животната средина); и

Правото на безбедна, здрава и еколошки избалансирана средина како човеково право само по себе.

Стокхолмската декларација, а во помала мера и Декларацијата од Рио, покажуваат дека врската помеѓу човековите права и достоинството и животната средина беше значително истакната во раните фази на напорите на Обединетите нации за решавање на еколошките проблеми.

Има неколку повици од различни тела на ООН за решавање на прашањата во врска со човековите права и животната средина. Комисијата за човекови права (сега трансформирана во Советот за човекови права) со Резолуцијата 2005/60 побара од Високиот комесар и ги повика УНЕП, УНДП и другите релевантни тела и организации, во рамките на нивните мандати и одобрени програми за работа и буџети: „*да ироголжаат да ги координираат своите напори во активностите поврзани со човековите права и животната средина во искоренување на сиромаштијата, пост-конфликтна еколошка проценка и рехабилитација, сиречување на катасстрофи, проценка и рехабилитација по катасстрофи, да ги земат предвид релевантните наоди и ирејораки на другите во нивната работа и да избегнат дуплирање*“ (став 8).

1.3. Развој на регионални политики и законодавство

1.3.1. Политики и законодавство во рамките на Совет на Европа

Советот на Европа¹⁸ е најстарата меѓународна политичка организација и претставува водечка организација за човекови права во Европа. Основната задача на Советот на Европа е да се создаде заедничка демократска и правна област ширум целиот континент, со што ќе се обезбеди почитување на основните вредности: човекови права, демократија и владеење на правото. Основан е на 4 мај 1949 година со Устав, во Лондон. Советот брои 47 земји-членки, 1 земја кандидат – Белорусија и 5 земји набљудувачи. Од земјите потписнички, 28 се членки на Европската унија.

Со Лондонската спогодба од 1949 година, воспоставени се два главни органи на Советот на Европа од кои едниот е од парламентарен тип (Парламентарно собрание), а другиот е од меѓувладин тип (Комитет на министри).¹⁹

17 Превземено од веб страната на Репортерот при ОН за човекови права и животна средина <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx> [превземено на 10.04.2019 год.]

18 Советот на Европа е различна институција од Советот на Европската унија или Европскиот совет, бидејќи тоа се институции на Европската унија.

19 Жан Клод Готрон, Јавноправни институти на римското право реципирани во денешните правни системи, Европско право, Скопје 2006, <http://eprints.ugd.edu.mk/9927/1/Magisterska%20teza.pdf> [пристапено на: 21.06.2019 год.]

Парламентарното собрание се состои од 324 пратеници од 47-те земји-членки; Собранието го избира Генералниот секретар, Комесарот за човекови права и судиите на Европскиот суд за човекови права; обезбедува демократски форум за дебати и ги следи изборите; неговите комисии играат важна улога во разгледувањето на актуелните прашања.²⁰

Комитетот на министри е тело задолжено за донесување одлуки на Советот на Европа. Неговата улога и функции се широко дефинирани во Глава IV од Статутот. Таа е составена од министри за надворешни работи на земјите-членки. Комитетот се состанува на министерско ниво еднаш годишно и на ниво на заменици (постојани претставници на Советот на Европа) неделно. Спроведувањето на состаноците е регулирано со Статутот и Деловникот. На замениците на министрите им помагаат Биро, известувачки групи, тематски координатори и ад хок работни групи.²¹

Управниот комитет за човекови права (CDDH) е тело кое реферира на Комитетот на министри на Советот на Европа. Управниот комитет за човекови права (CDDH) е составен од експерти кои ги претставуваат 49 земји-членки на Советот на Европа. Другите експерти, особено претставниците од граѓанското општество, ги посетуваат и овие состаноци. Под надлежност на Комитетот на министри и имајќи ги предвид правните стандарди на Советот на Европа, како и релевантната судска практика на Европскиот суд за човекови права, CDDH ја спроведува меѓувладината работа на Советот на Европа во областа на човековите права, советува и дава правна експертиза на Комитетот на министри за сите прашања од нејзината надлежност.²²

1.3.1.1 Конвенцијата за заштитата на човековите права и основните слободи

Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (донесена во Рим, 4 ноември 1950 година) е камен темелник на системот за човекови права и слободи претставува Европската конвенција за човекови права. Истата се надврзува на Универзалната декларација за човековите права, која Генералното собрание на Обединетите нации ја усвои на 10 декември 1948 година, со цел владите на сите земји, со исти стремежи и заедничко наследство на идеали и политички традиции, почитување на слободата и владеењето на правото, решително да ги направат првите чекори за гарантирање на определени права утврдени во Универзалната декларација. Конвенцијата претставува меѓународен договор, со досега невиден опфат со кој државите членки на Советот на Европа ветуваат дека ќе ги гарантираат основните граѓански и политички права, не само на нивните граѓани, туку исто така и на секој кој потпаѓа под нивна јурисдикција.

Во Дел I од Конвенцијата (член 2-19) дадена е листа на човекови права и слободи, чие почитување е конечно обезбедено од страна на Европскиот суд за човекови права. Конвенцијата ги гарантира особено: правото на живот, правото на правична судска постапка, правото на почитување на приватниот и семејниот живот, слободата на мислење, совест и религија, слободата на изразување, слободата на собирање и здружување и заштита на имотот. Покрај тоа, особена заштита се обезбедува од: тортура и нечовечно и деградирачко постапување или казнување, робување и присилна работа, смртна казна, произволен и незаконски притвор и дискриминација во уживањето на правата и слободите кои се утврдени со Конвенцијата.

Гледано од аспект на правото за здрава животна средина, иако тоа изречно не е наведено во Декларацијата, истото би можело да се гледа низ определени членови од истата, во

²⁰ Concul of Europe, <https://www.coe.int/en/web/about-us/structure> [пристапено на 07.05.2019 год.]

²¹ Concul of Europe, Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21/06/1993 - Treaty open for signature by the member States, the non-member States which have participated in its elaboration and by the European Union, and for accession by other non-member States: <https://www.coe.int/en/web/cm> [пристапено на 28.05.2019 год.]

²² Concul of Europe, Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21/06/1993 - Treaty open for signature by the member States, the non-member States which have participated in its elaboration and by the European Union, and for accession by other non-member States: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/human-rights-development-cddh> [пристапено на 22.04.25.04]

поглед на следните аспекти: Согласно дел 1 насловен како „Слободи и права“ во член 2 став 1 од Конвенцијата изрично е наведено дека правото на живот на секој човек е заштитено со закон. Во нашата држава правото на живот е уставно загарантирано право. Од друга страна, при нарушување на животната средина постои ризик по здравјето на човекот, но и на неговиот живот. Наведениот член од Декларацијата е релевантен и меѓудругото, ја опфаќа животната средина, иако индиректно. Од друга страна, членот 6 став 1 од Декларацијата, исто така уставно загарантиран во нашата држава, го гарантира правото на правична судска постапка на начин што: „Секој има право правично и јавно, во разумен рок, пред независен и непристрасен со закон воспоставен суд да бидат разгледани и утврдени неговите граѓански права и обврски или основаноста на какви било кривични обвиненија против него.,,

Пресудата се изрекува јавно, а новинарите и публиката можат да бидат исклучени за време на целата или на дел од постапката во интерес на моралот, јавниот ред или националната безбедност во едно демократско општество, кога тоа го наложуваат интересите на малолетник или заштитата на приватниот живот на страните во спорот, или кога тоа судот го смета за неопходно затоа што во посебни околности публицитетот би можел да им нанесе штета на интересите на правдата.

Оттука, секој граѓанин на кој му е одземено, нарушено, попречено или на друг начин повредено правото на здрава животна средина има право, меѓудругото да побара судска заштита на своето право пред независен и непристрасен со закон воспоставен суд.

Членот 8 од Декларацијата го гарантира правото на секој човек на почитување на неговиот приватен и семеен живот, домот и преписката. Јавната власт не смее да се влијае во остварувањето на ова право, освен во случаите кога влијанието е предвидено со закон и ако претставува мерка која е во интерес на државната и јавната безбедност, економската благосостојба на земјата, заштитата на поредокот и спречувањето на кривични дела, заштитата на здравјето и моралот, или заштитата на правата и слободите на другите, во едно демократско општество.

Членовите 13 и 14 се, исто така релевантни и применливи за прашања од областа на животната средина, па така секој човек, чии права и слободи признати со оваа Конвенција, се нарушени, има право на жалба пред националните власти, дури и тогаш кога повредата на овие права и слободи ја сториле лица при вршење на службена должност. Членот 14 ја забранува дискриминацијата: „Уживањето на правата и слободите, признати со Конвенцијата, треба да се обезбеди без никаква дискриминација заснована врз пол, раса, боја на кожата, јазик, вера, политичко или кое и да е друго мислење, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, материјална положба, потекло по раѓање или кој и да е друг статус“.²³

²³ Конвенција за заштита начоковите права и основните слободи Рим, 4 ноември 1950 година член 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]

ЧЛЕН 2²⁴

Право на живот

1. Правото на живот на секој човек е заштитено со закон. Никој не може намерно да биде лишен од живот, освен со извршување на смртна казна, изречена со судска пресуда, со која е прогласен за виновен за кривично дело кое, според законот, се казнува со таква казна.
2. Се смета дека одредбите на овој член не се повредени доколку смртта настапила како резултат на апсолутно потребна употреба на сила:
 - а. во одбрана на секој поединец од незаконско насилство;
 - б. при апсење според закон или спречување на бегство на лице уапсено врз основа на закон;
 - в. при законско спречување на немир или бунт.

ЧЛЕН 8

Право на почитување на приватниот и семејниот живот

1. Секој човек има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, домот и преписката.
2. Јавната власт не смее да се меша во остварувањето на ова право, освен ако тоа мешање е предвидено со закон и ако претставува мерка која е во интерес на државната и јавната безбедност, економската благосостојба на земјата, заштитата на поредокот и спречувањето на кривични дела, заштитата на здравјето и моралот, или заштитата на правата и слободите на другите, во едно демократско општество.

Протоколот кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи е донесен во Париз, 20 март 1952 година, заради преземање мерки за обезбедување на колективното гарантирање на оние права и слободи кои не се наведени во Делот I од Конвенцијата. Во членот 1 се гарантира заштитата на сопственоста: „Секое физичко или правно лице има право на мирно уживање на својот имот. Никој не може да биде лишен од својот имот, освен во јавен интерес и под услови предвидени со закон и со општите принципи на меѓународното право. Претходните одредби не навлегуваат во правото на државите да донесуваат закони кои ги сметаат за неопходни за регулирање на користењето на имотот согласно општиот интерес или заради сигурно плаќање на данокот, другите придонеси и парични казни“.²⁵

Во Протоколот број 12 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (Рим, 4 ноември 2000 година) членот 1 став 1 определува општа забрана на дискриминацијата: „Уживањето на секое право предвидено со закон ќе биде обезбедено без дискриминација врз било која основа како пол, раса, боја, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, поврзаност со национално малцинство, имот, раѓање или друг статус. Никој не смее да биде дискриминиран од страна на јавен орган по било која основа наведена во став 1.“²⁶

Значи, Европската конвенција за човекови права воспоставува и механизам за спроведување на обврските кои ги имаат прифатено државите договорнички.

²⁴ ibis

²⁵ Протокол кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи Париз, 20 март 1952 година, член 1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 06.05.2019 год.]

²⁶ Протокол број 12 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 2000 година, член 1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 14.05.2019 год.]

1.3.1.2 Конвенцијата за имунитетот на јурисдикцијата

Посебен интерес е Конвенцијата за имунитетот на јурисдикцијата од 1972 година, заштитата на животната околина, како и во спогодбите од областа на хуманитарното право. Посебно треба да се нагласат Европската социјална повелба од 1961 година, како и Европскиот Закон за социјална заштита од 1964 година. Законодавното делување на Советот на Европа доведе и до создавање на Европско регионално право.²⁷

1.3.1.3 Европската социјална повелба

Европската социјална повелба, донесена во 1961 година, ги гарантира човековите социјални и економски права: право на работа; право на еднакви услови за работа; право на заштита при работа; право на правична заработувачка; синдикални права; право на колективно преговарање; право на децата и младинците на заштита; право на заштита на вработените жени; право на професионална ориентација; право на професионална обука; право на здравствена заштита; право на социјално осигурување; право на социјална и здравствена помош; право на помош од службите за социјални грижи; право на професионално образование и на професионална и социјална рехабилитација на лица со физички или ментален хендикеп; право на социјална правна и материјална заштита на семејствата; право на социјална и материјална заштита на мајката и детето; право на ангажирање во профитабилно занимање на територијата на други држави-договорни страни и право на заштита и помош на работниците – мигранти и на нивните семејства.

Со потпишувањето на Повелбата државите-договорни страни прифаќаат две обврски за нејзино доследно почитување и остварување.

Ревидираната Европска социјална повелба (усвоена од Советот на Европа) содржи детализирана листа на економски и социјални права, како правото на работа, правото на еднакви услови за работа, правото на фер плата, правото на организирање на работниците, правото на професионална обука и сл. Во член Е од Дел 5, предвидена е обврската на државите да обезбедат уживање на правата од Повелбата без дискриминација.

1.3.2. Советот на Европа и заштитата на животната средина

Советот на Европа го става одржливиот развој на врвот на својата агенда. Нејзината политика е дека економскиот напредок не смее да ги компромитира клучните средства на човештвото: квалитетот на животната средина и пејзажите, човековите права и социјалната еднаквост, културната разновидност и демократијата. Советот на Европа ги смета климатските промени како најсериозен еколошки проблем со кој се соочува светот денес, ги препознава импликациите за човековите права и е активен на два фронта: зачувување на природните ресурси и биолошката разновидност, но исто така и заштита на разновидноста и виталноста на многуте култури во светот. Затоа, културниот столб на одржливиот развој бара паралелни напори за развој на култура на одржливост и за заштита на културната разноликост.

Комитетот на министри на Советот на Европа на Управниот комитет за човекови права и ја доверува задачата да работи на човековите права и животната средина. Следејќи ја работата на Парламентарното собрание на Советот на Европа и судската пракса на Европскиот суд за човекови права, јасно се гледа посветеност на прашањата во врска со животната средина и смета дека тоа не е само фундаментално право на граѓаните да живеат во здрава животна средина, туку обврска на општеството како целина и секој поединец, особено да пренесат здрава и одржлива животна средина на иднина генерации. Понатаму, се истакнува дека дел од ресурсите за жал, се необновливи и дека деградацијата на животната средина честопати е неповратна.

Парламентарното собрание сепак забележува и жали дека и покрај сите политики и законски иницијативи кои се превземени, како на меѓународно, така и на национално ниво, заштитата

²⁷ Протокол кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи Париз, 20 март 1952 година, член1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 06.05.2019 год.]

на животната средина сеуште е на многу ниско ниво. Во овој контекст Советот на Европа има донесено значајно голем број на конвенции, директи, прегулативи, препораки и сл. Меѓу нив се: Конвенцијата за конзервирање на дивниот свет и природни живеалишта од 1979 (Бернска конвенција, ЕТС бр. 104), Конвенцијата од 1993 година Граѓанска одговорност за штети што произлегуваат од активности кои се опасни по животната средина (ЕТС бр. 150) и Конвенцијата за заштита на животната средина преку кривичното право од 1998 година (ЕТС бр. 172).

Парламентарното Собрание, исто така ја донесува Препораката 1614 (2003) за животната средина и човековите права и Препораката 1431 (1999) за идните активности што треба да ги преземе Советот на Европа во областа на заштитата на животната средина, која веќе предложи додавање на компонента за животната средина кон Европската конвенција за човекови права.

Во Препораката 1431 (1999), Парламентарното собрание на Советот на Европа предложи да се дополни ЕКЧП со барање за „здрава и одржлива живојна средина како основно човеково право“. Слично на тоа, во Препораката 1614 (2003)²⁸ за животна средина и човекови права, Парламентарното собрание се залагаше за неопходноста од „признавање на човеково право на здрава, одржливо и пристојно ојкружување кое вклучува објективна обврска за државите да ја заштитат живојната средина, во националните закони, во можност на уставно ниво.“ Во Препораката 1614, Парламентарното собрание, исто така, предложи изготвување на протокол кон ЕКЧП за заштита на животната средина, вклучувајќи ги процедуралните права засновани на Архуската Конвенција.

Овие предлози, сепак, беа одбиени од страна на Комитетот на министри на Советот на Европа, поради фактот дека ЕКЧП веќе обезбедува заштита на животната средина преку човековите права од прва и втора генерација. Препораката 1883 (2009) за предизвиците поврзани со климатските промени повторно ја предизвика дебатата за изготвување на дополнителен протокол кон ЕКЧП, во врска со правото на здрава животна средина. Во оваа насока, Препораката 1885 (2009)²⁹ го алармира не само основното право на граѓаните да живеат во здрава животна средина, туку и обврска на општеството како целина и секој поединец, особено да пренесат здрава и одржлива животна средина на идните генерации.³⁰

Парламентарното Собрание во Препораката 1885 (2009) ја забележува праксата на полето на животната средина развиена од Европскиот суд за човекови права и го поздравува издавањето на Прирачникот за човекови права и еколошките принципи кои произлегуваат од судската пракса на Европскиот суд за човекови права, објавен од Советот на Европа во 2006 година. Принципите во прирачникот произлегуваат од судска практика од 1980 до ноември 2005 година и изразува надеж дека овој прирачник ќе биде редовно ажуриран. Оваа судска пракса обезбеди заштита на правото на здрава животна средина преку „удар“ врз основа на почитување на индивидуалните права во членовите 2 и 8 од Европската конвенција за човекови права.

Со своите активности, Советот на Европа помогна да се формира соодветно правно опкружување во Европа во корист на биолошката разновидност, просторното планирање и управувањето со пејзажот и одржливиот територијален развој базиран на интегрираното користење на културните и природните ресурси.

Република Северна Македонија стана 38-та членка на Советот на Европа на 9 ноември 1995 година.³¹ Оттогаш, активно соработува со сите тела на СЕ (Комитетот за превенција на

28 Препорака 1614 (2003), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> [пристапено на 22.04.2019 год.]

29 Препораката 1885 (2009), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetailsEN.asp?fileid=24830&lang=EN&search=cmNvbW1lbmRhdGlvbiAxODg1> [пристапено на 11.04.2019 год.]

30 Отатио Квирико и Муулд Бумургар, *Климатски промени и човекови права: ирсективна за меѓународно и комарашивно право*, стр. 303

31 Објавено на официјалната страна на Совет на Европа, <https://www.coe.int/mk/web/skopje/the-council-of-europe> [пристапено на 08.04.2019 год.]

тортура, Венецијанската комисија, ЕКРИ, Комесарот за човекови права, итн.) и интензивно ги исполнува своите обврски кои произлегуваат од членството во Советот на Европа и Конвенциите на Советот на Европа кон кои има пристапено. Во рамките на 18-годишната активна соработка на Р С Македонија со Советот на Европа, претставници на владините институции редовно и активно учествуваат во работата на управните, ад хок комитетите и комитетите на експерти на Советот на Европа, чии состаноци се во функција на спроведување на меѓувладината програма на активности и хармонизирање на европските политики во сите сфери, освен одбраната.³²

Од мај до ноември 2010 година Р С Македонија првпат претседаваше со Комитетот на министри на Советот на Европа. Во рамките на своето шестмесечно претседавање, државата даде максимален придонес во насока на промоција на вредностите и стандардите на организацијата, како и за подобрување на нејзината политичка релевантност на меѓународната сцена. Приоритетите на македонското претседавање со Организацијата беа насочени кон: засилувањето на заштитата на човековите права, јакнењето на интеграцијата со почитувањето на разликоста и промоцијата на младинската соработка³³

1.3.3. Конвенции на Советот на Европа за заштита на животна средина

1.3.3.1 Конвенција за зачувување на дивиот свет и природните живеалишта (Бернска конвенција)

Конвенцијата за зачувување на дивиот свет и природните живеалишта (Бернската конвенција) беше усвоена во Берн, Швајцарија во 1979 година и стапи во сила во 1982 година. Бернска конвенција е обврзувачки меѓународен правен инструмент во областа на заштитата на природата, покривајќи го најголемиот дел од природното наследство на европскиот континент, опфаќајќи и некои држави од Африка. Главните цели на Конвенцијата се да обезбедат зачувување и заштита на дивите и растителните видови и нивните природни живеалишта (да бидат наведени во Додатоците I и II од Конвенцијата), да се зголеми соработката помеѓу договорните страни и да се регулира експлоатацијата на тие видови (вклучувајќи ги и миграторните видови) наведени во Прилог III. За таа цел, Конвенцијата наложува правни обврски за договорните страни, заштитувајќи повеќе од 500 диви растителни видови и повеќе од 1.000 диви животни.

1.3.3.2 Граѓанска одговорност за штети што произлегуваат од активности кои се опасни по животната средина (ЕТС бр. 150)³⁴

Целта на Конвенцијата е да обезбеди соодветна компензација за штетата што произлегува од активности кои се опасни за животната средина, а исто така се предвидува и средства за превенција и враќање. Во самата Конвенција се наведува дека проблемите со соодветна компензација на емисиите кои се пуштаат од една земја, а предизвикуваат штета на друга земја се, исто така од меѓународен карактер.

Системот на Конвенцијата се заснова на објективна одговорност земајќи го предвид принципот „загадувачот плаќа“. Меѓутоа, се даваат посебни правила во врска со грешката на жртвата, причината, заедничката одговорност на операторите на инсталациите или местата за оштетување и задолжителната шема за финансиска сигурност за покривање на одговорноста според Конвенцијата.

Конвенцијата предвидува дека заинтересираните лица имаат право на пристап до информации што ги поседуваат тела со јавна одговорност за животната средина.

³² Објавено на МНР, http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=124&Itemid=403&lang=mk
³³ Ibis.

³⁴ Конвенција за граѓанска одговорност за штета како резултат на активности опасни за животната средина, Детали за договорот бр.150, Советот на Европа, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/150> [пристапено на 22.04.2019 год.]

Конвенцијата поставува постојан комитет кој е одговорен за толкување и спроведување на Конвенцијата. Комитетот може да даде препораки во врска со спроведувањето на Конвенцијата и да предложи какви било неопходни амандмани на Конвенцијата.

1.3.3.3 Конвенцијата за заштита на животната средина преку кривичното право од 1998 година (ЕТС бр. 172)

Конвенцијата е насочена кон подобрување на заштитата на животната средина на европско ниво со користење на решение во крајна инстанца - кривичното право, со цел да се одврати и да се спречи однесување кое е најштетно за него. Исто така, се обидува да го усогласи националното законодавство во оваа област.

Овој правен инструмент ги обврзува државите договорнички да воведат специфични одредби во нивниот кривичен закон или да ги модифицираат постоечките одредби во оваа област. Таа ги утврдува како кривични дела голем број на дела извршени намерно или преку небрежност каде што предизвикуваат или можат да предизвикаат трајно оштетување на квалитетот на воздухот, почвата, водата, животните или растенијата или резултираат со смрт или сериозна повреда на било кое лице.

Конвенцијатаа го дефинира концептот на кривична одговорност на физичките и правните лица, ги наведува мерките што треба да ги усвојат државите за да им овозможат конфискување на имотот и да ги дефинираат овластувањата што им се на располагање на властите и обезбедува меѓународна соработка.

Санкциите мора да вклучуваат казни затвор и парични казни и може да вклучуваат враќање на животната средина во првобитна состојба. Друга важна одредба се однесува на можноста здруженијата за заштита на животната средина да учествуваат во кривичните постапки во врска со прекршоците предвидени во Конвенцијата.

Согледувајќи го влијанието на меѓународните трговски договори и потребата за адресирање на потенцијално нееднакво ширење на потенцијалните агрегатни придобивки, Парламентарното Собрание на Советот на Европа ја усвојува Резолуцијата 2152 (2017)³⁵ на 27 јануари 2017 година, повикувајќи се на Договорот за климатските промени во Париз 2015. Резолуцијата 2152 (2017) се однесува на „Нова генерација“ трговски договори, потенцирајќи дека ниту еден договор не смее да ги минимизира јавните политики кои се однесуваат на заштита на животната средина, безбедноста на храната, јавното здравје и социјалните права.

Договорите не треба да вклучуваат овластувања за инвеститорите да ги минимизираат (надминат) императивите во екологијата, демократијата и човековите права. Парламентарното собрание ги повикува преговарачите на Европската унија да останат цврсти во својата решеност да ги заштитат и промовираат интересите на европските граѓани и да посветат многу внимание на прецизното формулирање на одредбите во врска со животната средина, безбедноста на храната, јавното здравје, човековите права и заштита на потрошувачите.

Со оваа резолуција, Советот на Европа уште еднаш ја промовира одржливоста на животната средина, човековите права и владеењето на демократското право, фасцилтирајќи ги придобивките од меѓународната трговија.

1.4. Европска Унија

Европската Унија (ЕУ) има 28 земји-членки и седум институции кои ги извршуваат задачите на Унијата. Членот 13 од Договорот за Европската Унија истите ги дели на:

Политички институции: Европскиот парламент, Европскиот совет, Советот на Европската Унија (Советот), Европската комисија,

³⁵ Резолуцијата 2152 (2017), 27ми јануари 2017 година, Парламентарно Собрание на Советот на Европа <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=23489&lang=en> [пристапено на 09.05.2019 год.]

Неполитички институции: Судот за правда на Европската Унија, Европската централна банка и Судот на ревизори.

Европската унија се конституира со меѓународни договори - Treaty е формален договор склучен помеѓу држави со цел дефинирање (или модифицирање) на нивните меѓусебни должности и обврски. Европската Унија е насочена кон достигнување на одржливиот развој, не само во контекст на креирање политики за животна средина, туку и во контекст на сите политички одлуки: и економски, и социјални и оние кои се однесуваат на животната средина.

Европската Унија (ЕУ) нејзините институции (Европската комисија, Советот на министри и Европскиот парламент), ја имаат заштитата на животната средина како предмет на делување од самото основање на Унијата. Во Договорот за формирање на Европската економска заедница или Договорот од Рим (потпишан на 25 мај 1957) се вели дека: *Заедницата ќе има за своја задача промовирање на ... високо ниво на заштитата и подобрување на квалитетот на животната средина.*

Во Преамбулата на Договорот за Европската унија (од 7 февруари 1992, влезе во сила на 1 ноември 1993 година) или популарно наречен Договорот од Маастрихт, се наведува: *Заедницата е дефинирана да промовира економски и социјален напредок за своите граѓани, земајќи го предвид принципот на одржлив развој ...*

Со Договорот од Амстердам³⁶ со кој се дополнува Договорот за Европска унија, договорите за формирање на европските заедници и поврзаните акти, се усвојува обврската за „достигнување урамнотезен и одржлив развој“ (член Б) и со наведување дека финансиските инструменти на Унијата ќе работат, симултано и долгорочно, кон обезбедување на економски растеж, социјална кохезија и заштита на животната средина. Договорот од Амстердам го воведува одржливиот развој како основна цел (Core Objective) на Европската унија, како што се наведува во членовите 2, 3 и 6 од Договорот. Така, во членот 6 се наведува дека: *Барањата што ги поставува заштитата на животната средина мора да бидат интегрирани при дефинирањето и спроведувањето на политиките и активностите на Унијата.... со посебен нагласок на унапредувањето на одржливиот развој.*

Со Договорот од Ница (потпишан на 26 февруари 2001, а влезе во сила на први февруари 2003) уште еднаш се потврдува заложбата на Европската Унија за користење на сите можности на Договорот за основање на Европската Унија за заштита на животната средина, вклучително и користење на пазарно ориентирани олеснувања и инструменти и кон промовирање на одржливиот развој.

Нацрт Договорот за формирање на Устав на Европа е изработен со цел да ги замени сите постоечки договори со единствен текст. Усвоен е на 17 и 18 јуни 2004 година од страна на шефовите на државите и владите на Бриселскиот Европски Совет, а потпишан во Рим, на 29 октомври 2004 година од страна на 25 земји членки на Унијата. Сепак, Уставот не стапи во сила, бидејќи понатамошната постапка налагаше ратификување од секоја земја членка, во согласност со нивните уставни аранжмани (во парламентарна процедура или со референдум), но Франција и Холандија, во 2005 година, го одбија неговиот текст.

Како замена на Уставниот Договор беше креиран Лисабонскиот Договор кој е меѓународен Договор потпишан од страна на лидерите на 27 земји членки на Унијата на 13 декември 2007 година. За да стапи на сила мораше да биде ратификуван од страна на секоја држава членка во согласност со неговите конститутивни и правни услови. Со потпишувањето на инструментот за ратификација на 3 ноември 2009 г. од страна на Чешкиот претедател, Лисабонскиот Договор стапи на сила на 1 декември 2009 година.

Лисабонскиот Договор го дополнува Договорот на Европската Унија и Договорот за формирање на Европската заедница. Во делот Општи одредби, во членот 2, став 3, се наведува дека: *Унијата ќе воспостави внатрешен пазар. Ќе работи на одржливиот развој на Европска базиран врз рамнотежен економски растеж и стабилност на цени, високо квалитетивна*

³⁶ Потпишан на 29 октомври 1997, влезе во сила на 1 мај 1999 год.

социјална пазарна економија, со цел целосна вработеност и социјален најредок, и висок степен на заштита и подобрување на квалитетот на животната средина.

Понатаму, во истиот член 2, став 5, пишува дека: Унијата во своите односи со светот, ќе ги поддржува и промовира своите вредности и интереси и ќе придонесува за заштита на своите граѓани. Ќе придонесува за мир, безбедност, одржлив развој на Земјата, солидарност и взаемно почитување помеѓу луѓето, слободна и фер трговија, искоренување на сиромаштијата и заштита на човековите права, особено на правата на децата, како и стриктно набљудување и развој на меѓународното право, вклучувајќи и почит кон принципите на Повелбата на Обединетите нации.

Во Општи одредби на Унијата, во делот насловен како Надворешни односи на Унијата, член 10 А, во ставот 2 се наведува: Унијата ќе дефинира и спроведува заеднички политики и акции, и ќе работи кон повисок степен на соработка на сите полиња на меѓународните односи со цел, меѓу другото... да помогне при развивањето на меѓународните мерки за зачувување и подобрување на квалитетот на животната средина и одржливо управување на глобалните природни ресурси, за да се обезбеди одржлив развој.

Освен во наведените и во многу други документи на Европската Унија е дефинирана нејзината позиција кон одржливиот развој во вкупните нејзини развојни напори, што имплицира и конкретни обврски и чекори што таа треба да ги преземе.

Во мај 2005 година, Европската Комисија ја усвои „Нацрт декларација за водечки принципи за одржлив развој“, во која се вели: Европската Унија е целосно определена за одржлив развој. Тоа е клучниот принцип на сите политики и активности... Декларацијата ја потврдува долгорочната визија за одржливост, ги идентификува главните цели на политиките и активностите на Унијата и го опишува начинот на кој Унијата сака да ги достигне тие цели. Овие водечки принципи корелираат со основните вредности на динамичниот европски модел на општество... Одржливиот развој е клучна цел на сите политики на Европската заедница.

За да се постигне тоа, Европската Унија и незините земји членки се залагаат да ги почитуваат клучните цели (заштита на животната средина, социјална еднаквост и кохезија, економски просперитет и исполнување на меѓународните обврски) и принципите за водење на политики (промоција и заштита на основните права, интра - и интер-генерациска еднаквост, отворено и демократско општество, вклученост на граѓаните, вклученост на бизнисот и општествените партнери, кохерентност на политиките и управување/(рако)водење, интеграција на политиките, користење на најдоброто достапно знаење, принципот на претпазливост и спроведување на принципот загадувачот плаќа).

1.4.1. Системот за човекови права при Европската унија

Системот за човекови права при Европската Унија ја вклучува Повелбата за основни права (Повелбата), како и директивите за недискриминација. Повелбата, (потпишана во 2000 година), прокламира низа граѓански, политички, економски и социјални права за европските граѓани и сите лица кои престојуваат во ЕУ врз основа на основните права и слободи признаени со Европската Конвенција за човекови права, уставните традиции на земјите-членки на ЕУ, Социјалната повелба на Советот на Европа, Повелбата на заедницата за основните социјални права на работниците и други меѓународни конвенции на кои ЕУ или нејзините земји-членки се потписнички. Повелбата го надминува доменот на заштита на човековите права со тоа што е посветена и на посебно современи проблеми како биоетиката и заштитата на лични податоци.

Повелбата во согласност со Лисабонскиот Договор, е правно-обврзувачка од декември 2009 година. Таа е применлива од страна на институциите на ЕУ и земјите-членки при примена на правото на Унијата. Повелбата забранува дискриминација основана на каква било основа како: пол, раса, боја на кожа, етничко или расно потекло, генетски одлики, јазик, религија или убедување, политички или каков било став, припадност на национално малцинство, имот,

раѓање, попреченост, возраст или сексуална ориентација. Со ова се прошири надлежноста на ЕУ во сферата на еднаквоста над она што претставува дискриминација по основ на полот и државјанството, како израз на фундаменталните принципи на еднаквост и недискриминација, што се дел од принципите врз кои се темели Европската унија.

Член 13 од Договорот за основање на Европската заедница претставува правна основа за усвојување мерки од страна на Унијата за борба против дискриминацијата. Земјите-членки на ЕУ мора да го применуваат принципот на еднаквост во нивното домашно законодавство. Националните судови кога се соочуваат со домашното законодавство, коешто се коси со овој принцип, не мора да го применуваат, но мора да го гарантираат општиот принцип на еднаквост и да се осигураат дека е ефикасен.

Европскиот парламент е ангажиран во процесот на усвојување на други директиви во областа на спречување на дискриминацијата. Главната задача на Европската Комисија е да предлага нови закони, како и да го спроведува постоечкото европско право и да ги спроведува сродните политики. Судот на правдата на Европската Унија (СПЕУ) дава толкувања на правото на ЕУ.

ЕУ има моќ да носи закони и да презема други активности во одредени области, вклучително и за спречување на дискриминацијата. Тие закони имаат предност пред домашните закони во рамки на дадената област на надлежност. Ваквата „превласт“ на правото на ЕУ подразбира дека националните судови мораат да дадат предност на правото на ЕУ пред недоследните домашни одредби. Оттаму, правниот систем на ЕУ има 'наднационален' карактер. Тоа значи дека за разлика на пример од Европската конвенција за човекови права, анти-дискриминационото право на ЕУ не се разликува од домашното право, туку претставува неразделив дел од него, и под одредени услови има директна применливост. Не само што националните судови можат да упатат на правото на ЕУ, туку тие имаат обврска да го применат. Поединци може да ги бараат своите права кои се дадени со правото на ЕУ пред домашните судови, доколку одредбата на која тие се повикуваат има директна применливост.

Во Директивата 2008/52/ЕЗ³⁷ на Европскиот парламент и Советот на Европската Унија се вели дека целта за обезбедување **подобар пристап до правдата**, како дел од политиката на Европската Унија за основање на област на слобода, безбедност и правда, треба да опфати пристап до методи на судско и вонсудско решавање на спорови. Во таа насока, оваа директива треба да придонесе за правилното функционирање на внатрешниот пазар, особено бидејќи ја засега расположливоста на медијаторски услуги.

Директивата има цел да ги подобри фундаменталните права и ги зема предвид начелата од Повелбата за фундаментални права на Европската Унија. Создавањето на алтернативни вонсудски постапки, се посочува во Директивата на ЕУ, придонесува кон пристапот до правдата како фундаментално човеково право.

Медијацијата, се вели во Директивата, може да овозможи финансиски исплатливо и вонсудско решавање на спорови по граѓански и трговски прашања преку процес приспособен на потребите на страните. Поверојатно е дека спогодбите што произлегуваат од медијација ќе се спроведуваат на доброволна основа и ќе резултираат со пријателска и одржлива врска меѓу странките. Овие придобивки се уште поистакнати во ситуации каде што постојат прекугранични елементи.

Како постапка ориентирана кон пронаоѓање на ефективни пазарни решенија, во Директивата се истакнува дека медијацијата не треба да се смета за полоша алтернатива на судската постапка, во смисла на тоа дека почитувањето на спогодбите што произлегуваат од медијацијата би зависеле од добрата волја на страните.

Доверливоста е важна во процесот на медијација, па според тоа, оваа директива треба да обезбеди минимален степен на споредливост на прописи од граѓанска постапка во однос

³⁷ Објавено на Академик.мк 17.01.2017, <https://akademik.mk/alternativnite-vonsudski-postapki-i-pristapot-do-pravda-evropskiot-parlament-i-sovetot-na-eu-za-medijatsijata-vo-graganskite-i-trgovskite-sporovi/> [пристапено 06.05.2019 год.]

на тоа како да се заштити доверливоста на медијацијата во сите понатамошни граѓански и трговски судски постапки или арбитража.

Медијаторите и оние вклучени во администрацијата на процесот на медијација не треба да бидат присилени да откриваат докази во граѓански и трговски судски постапки или арбитража во однос на информации што произлегуваат од процесот на медијација или во врска со него.

Медијацијата утврдена во оваа директива треба да претставува доброволен процес во смисла на тоа дека страните сами се одговорни за процесот и може да го организираат онака како што сакаат, и да го завршат во секое време. Сепак, според националното право, се вели во Директивата, судовите треба да бидат во можност да утврдат рокови за процесот на медијација. Освен тоа, судовите треба да им ја предочат на страните можноста за медијација секогаш кога тоа е соодветно.

Во Директивата се нагласува и значењето на креирањето предвидлива правна рамка и законодавство кое конкретно ќе се осврне на клучните аспекти на медијацијата и, во таа насока, на граѓанската постапка.

1.4.2. Европската Унија и Архуската Конвенција

Со ратификувањето на Архуската Конвенција во февруари 2005 година, ЕУ се обврза да гарантира широк пристап до правдата за прашањата поврзани со животната средина, како на национално, така и на ниво на ЕУ.

Според одлуката на Судот за правда на Европската Унија во случајот *Etang de Berre*³⁸, со самото пристапување на Унијата, Архуската Конвенција и правата и обврските кои произлегуваат од истата, стануваат дел од *acquis communautaire* и ги обврзуваат институциите на Унијата и земјите-членки. Без разлика на директната апликативност, Европската Унија донесе директиви со кои се уредуваат правата и обврските од Конвенцијата.

Во 2006 година, ЕУ усвои посебна Регулатива (ЕЗ), бр. 1367/2006 на Европскиот парламент и Советот од 6 септември 2006 година, за примена на одредбите од Архуската Конвенција за пристап до информации, учество на јавноста во донесувањето одлуки и пристап до правда во областа на животната средина во институциите и телата на Заедницата.

Новина во овој акт е што се овозможува: *Секое граѓанско здружение кое ги исполнува критериумите од член 11 да има право да побара интерна ревизија од институција или тело на Заедницата [Унијата] кое има донесено административен акт од законодавството на животната средина.*

Со интерната ревизија се овозможува надлежните органи да преиспитаат дали донеле правилна одлука кога усвоиле одреден правен акт во случај да добијат спротивни ставови од граѓанските здруженија.

1.4.3 Директиви на ЕУ поврзани со животна средина

За разлика од меѓународните договори, каде правото на животна средина се уредува на еден општ начин и истото не е сегментирано во однос на областите на заштита, во рамките на Европската унија секој сегмент е посебно обработен и регулиран. Во таа насока, ЕУ има донесено повеќе Директиви кои може да ги поделеме на три поголеми подгрупи:

- Директиви за животна средина;
- Директиви за загадувањето и отпадот;
- Директиви за диви животни и заштита на природата.

Еколошкото право на ниво на ЕУ опфаќа повеќе релевантни сектори и области од животната средина или пак на оние кои се засегнати од еколошките прописи како: регулирање на квалитетот на воздухот, водата, заштита на биодиверзитетот, заштита од бучава, регулирање на

³⁸ Случај С – 239/03, Commission v. French Republic, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0239_SUM&from=FR [пристапено на 12.06.2019 год.]

употребата на хемикалии, генетското модифицирање на организми, органско производство, транспорт, шуми, енергетика и климатски промени, и сл. Одредбите од еколошките закони директно или индиректно влијаат и врз другите општествено-правни области.

Законодавството на ЕУ за заштита и унапредување на квалитетот на воздухот е составено од над 20 нормативни акти. Ваквата правна нормираност, иако е обемна и сложена, претставува кохерентна регулативна мрежа која целосно ги уредува интеракциите помеѓу човековите дејности и воздухот како медиум на животната средина. Ваквата регулација ги опфаќа и стационарните и подвижните извори на загадување.

Водите се еден од првите сектори кои се опфатени во еколошките политики на Европската Унија. Но, и покрај бројната регулација, на ниво на ЕУ недостасуваше соодветно координиран систем кој ефективно ќе го адресира проблемот со транснационалниот карактер на загадувањето на водите. Со Директива 2000/60/ЕЗ на Европскиот парламент и Советот од 23 октомври 2000 година се создаде рамка за дејствување на Заедницата во областа на политиката за води.

Отпадот во Европската унија е регулиран од мрежа на хиерархиски поврзани директиви со цел да се намали негативното влијание врз човекот и животната средина и да се поттикне енергетска и ресурсно ефикасна економија. Во оваа регулативна мрежа, најзначајна улога имаат Рамковната директива за отпад и Директивата за пакување и отпад од пакување.³⁹

1.4.3.1 Директивата на Советот 96/61/ЕЗ за Интегрирано спречување и контрола на загадувањето

Согледувајќи ја потребата од оптимална и превентивна заштита на животната средина, интегриран пристап во контролата на загадувањето и униформност на националните правила на земјите-членки на ЕУ, во 1996 година се усвои Директивата за интегрирано⁴⁰ спречување и контрола за загадувањето или скратено ИСКЗ Директива (Integrated Pollution Prevention and Control- IPPC). ИСКЗ Директивата е основен и клучен нормативен акт за регулирањето на индустриските активности во Европа.

Целта на Директивата е да се спречи или да се сведе на минимум загадувањето на воздухот, водата и почвата, како и да се намалат количините на отпад добиени од индустриските и земјоделските инсталации.

Директивата налага воведување процедура за авторизирање на загадувачките активности преку интегриран систем на дозволи за активности за триесет индустриски сектори, наведени во посебен Анекс на Директивата, и контрола на емисиите преку имплементирање на „најдобрите достапни техники“.

1.4.3.2 Директива 2010/75/ЕУ за индустриски емисии

Со цел унапредување на регулативата во однос на емисиите од индустријата, во ноември 2010 година Европската комисија усвои нова Директива за индустриски емисии (Industrial Emission Directive (IED)). Со оваа Директива се врши рационализација на еколошкото законодавство, т.е. се инкорпорира претходната ИСКЗ Директива заедно со шест други директиви во областа на индустриските емисии.

Оваа Директива го имплементира интегрираниот пристап чија цел е да превенира и да го намали загадувањето на сите еколошки медиуми од големите индустриски постојки во ЕУ.

Новата Директива, почнувајќи од 7.1.2014 година ги замени следните директиви:

1. Директивата на Советот 96/61/ЕЗ за Интегрирано спречување и контрола на загадувањето;

³⁹ Листа на усвоените Директиви по области се дадени во Прилог 1

⁴⁰ Под интегриран пристап се подразбира истовремено земање предвид и регулирање на сите емисии во воздухот, водата и почвата преку ИСКЗ постапката.

2. Директивата за испарливи органски соединенија од растворувачи (1999/13/ЕС), дополнета со Регулативата (ЕС) 1882/2003 и Директивата 2004/42/ЕС;
3. Директивата 2000/76/ЕС на Европскиот парламент и Совет од 4 декември 2000 за инценерација на отпад.
4. Директивата на Советот 78/176/ЕЕС за титаниум диоксид индустриски отпад;
5. Директивата на Советот 82/883/ЕЕС за постапките за надзор и мониторинг на животната средина засегнати со отпад од титаниум диоксид индустријата;
6. Директивата на Советот 92/112/ЕЕС за процедурите за хармонизирање на програмите за намалување и за конечно отстранување на загадувањето предизвикано од отпадот од титаниум диоксид индустријата.

Од 01.01.2016 година, IED ја замени и Директивата за големи постројки за согорување 2001/80/ЕС.

1.4.3.3 Рамковна директива за отпад (Директива 2008/98/ЕС на Европскиот парламент и на Советот за отпад)

Оваа Директива предвидува опфат на постоечките директиви и други документи кои се однесуваат на управувањето со отпад во земјите-членки на Европската Унија, така што со оваа Директива се заменуваат Директивата 2006/12/ЕС за отпад, Директивата 91/689/ЕЕС за опасен отпад, како и Директивата 75/439/ЕЕС за отпадни масла⁴¹.

Со усвојувањето на оваа Директива, Европската Унија цели кон воспоставување правна рамка која ќе има сеопфатен пристап околу прашањето за управување со отпадот со цел ефикасна и ефективна заштита на животната средина и пред сè, здравјето на луѓето кои живеат во државите-членки на Европската унија. Директивата воспоставува т.н. хиерархија на отпадот која се однесува на приоритетот на мерките кои треба да се преземат за подобра заштита на животната средина.

Директивата предвидува обврска секој создавач на отпад да се грижи за третманот или истото да го обезбеди преку ангажирање на други компании или лица. Оваа обврска на создавачот на отпадот е всушност и една од основите за ефикасно и ефективно управување со отпадот.

Покрај ова, Директивата предвидува и посебен третман на опасниот отпад со цел да се избегнат какви било ризици по животната средина, како и по животот и здравјето на луѓето и забрана за мешање на опасниот отпад со друг опасен отпад. Самата директива предвидува обврска за постојан надзор на опасниот отпад, односно истиот да биде пакуван и обележуван во согласност со правилата на Европската Унија.

Оваа Директива содржи одредби со кои се регулира и областа на давањето дозволи и регистрирањето. Имено, со овие одредби се предвидува дека секоја компанија или друго правно лице кое се занимава со управување со отпад мора да поседува дозвола за управување со отпад, издадена од надлежен орган, кој мора да ги утврди количините и видот на отпадот, како и начинот на управување, односно третирање, мониторирање и контрола на целокупниот систем на активности кои се преземаат при управувањето со отпадот.

Согледувајќи ги основите на оваа Директива, јасно е дека Европската Унија сè повеќе го препознава правото на здрава и чиста животна средина, како едно од корпусот на човековите права.

⁴¹ Објавено на страницата на Европска Комисија, <http://ec.europa.eu/environment/waste/legislation/a.htm> [пристапено на 18.06.2019 год.]

1.4.3.4 Директива 2003/4/ЕЗ за јавен пристап до информации за животната средина

Правото на пристап до информации за животната средина во Европската унија првпат е воведено во 1990 година со Директивата на Советот 90/313/ЕЕЗ за слободен пристап до информации за животната средина.

Со оваа Директива се воспоставени основите за правото на пристап до информации за животната средина и отворен е процес на промена во начинот на кој надлежните органи пристапуваат кон ова прашање.

Заради усогласување на европското законодавство со Архуската Конвенција, во 2003 година е донесена Директивата 2003/4/ЕК на Европскиот парламент и Советот за пристап на јавноста до информации за животната средина и за укинување на Директивата 90/313/ЕЕЗ на Советот.

Целите на оваа Директива се:

- а. Граѓаните да имаат пристап до сите информации за животна средина кои ги поседуваат државните органи; и
- б. на соодветен начин, преку електронски пат секогаш кога е можно, да се направат јавно достапни информациите за животната средина, со цел да се постигне ширење на информации за животната средина до јавноста.

Оваа директива дава дефиниции за следните поими:

“Информации за животната средина” се сите информации во писмена, визуелна, аудио, електронска или било која друга материјална форма кои се однесуваат на:

- (а) состојбата на медиумите и ресурсите во животната средина, како што се воздухот и атмосферата, водата, почвата, земјиштето, пејзажот и природното богатство, вклучувајќи ги и мочуриштата, крајбрежните и морските површини, како и биолошката разновидност;
- (б) фактори кои создаваат бучава, зрачење или отпад, вклучувајќи и радиоактивен отпад, кои влијаат или би можеле да влијаат негативно на животната средина;
- (в) мерки (вклучувајќи административни мерки), како што се политики, легислатива, планови, програми, еколошки договори и активности кои се дизајнирани за да ја заштити животната средина;
- (г) извештаи за спроведување на законодавни мерки со кои се уредува секторот животната средина;
- д) состојбата на здравјето и безбедноста на човекот, културни локалитети и природни области посебно заштитени со закон.

Пристап до информации за животната средина по барање:

Земјите-членки гарантираат дека јавните органи, секогаш кога од нив се бара, во согласност со одредбите од директивата, ќе ги дадат достапните информации за животната средина што ги поседуваат на барање на било кое заинтересирано лице.

Во согласност со директивата, информации за животната средина се достапни:

- (а) што е можно поскоро, но најдоцна во рок од еден месец по поднесувањето на барањето, или
- (б) во рок од два месеца по приемот на барањето, доколку поради обемот и сложеноста на информациите кои се барани не може да се достави информацијата во пократок рок. Во овие случаи, барателите ќе бидат информирани што е можно поскоро и во секој случај пред истекот на тој едномесечен период за продолжувањето на рокот за достава на информациите и причините за тоа.

Што се однесува до пристапот до правда, Земјите-членки гарантираат дека секој апликант кој смета дека неговото барање за информации е игнорирано, погрешно одбиено (целосно или делумно), или пак му е несоодветно одговорено, има право на пристап до постапка по основ на сторени пропусти на јавниот орган, во која постапка ќе се преиспита предметот од

страна на истиот или друг јавен орган, или пак предметот ќе биде даден на разгледување и постапување на независно и непристрасно тело основано со закон. Секоја ваква постапка мора да биде експедитивна и бесплатна или евтина.

Освен постапката за ревизија, земјите-членки ќе обезбедат дека барателот има пристап до постапка за ревизија пред суд или друг независно и непристрасно тело основано со закон, во кое актите или пропустите на засегнатиот јавен орган може да бидат разгледани и чии одлуки можат да станат конечни. Државите можат да обезбедат дека трети лица кои се инкриминирани со објавување на информации, исто така, може да има пристап до законски регрес.

Конечните одлуки се обврзувачки за јавниот орган кој ги поседува информациите. Причини за одбивање на давање на информации ќе бидат наведени во писмена форма, во сите случаи кога се бара до јавниот орган определена информација, а барањето на заинтересираното лице е одбиено.⁴²

Со цел инкорпорирање на правата и обврските од Архуската Конвенција во законодавството на Унијата, Европскиот парламент и Советот од 26 мај 2003 година ја усвојуваат и Директивата 2003/35/ЕЗ за спроведување на учеството на јавноста во однос на донесување одредени планови и програми поврзани со животната средина и за дополнување во однос на учеството на јавноста и пристапот до правда во Директивите на Советот 85/337/ЕЕЗ и 96/61/ЕЗ. Директивата ги инкорпорира одредбите од Вториот столб на Архуската Конвенција која предвидува вклучување на јавноста во одлучувањето по конкретни активности (чл.6 од Конвенцијата), во донесувањето на плановите, програмите и политиките (чл.7) и во нормативните акти поврзани со животната средина (чл.8 од Конвенцијата) со тоа што го уредува правото на учество на јавноста во конкретни други директиви: Директивата за интегрирано спречување и контрола на загадувањето (ИСКЗ) и Директивата за оценка на влијанието врз животната средина (ОВЖС). Со оваа Директива се врши и усогласување на правото на учество на јавноста во донесувањето на програми и планови во согласност со следниве Директиви:

- Директивата 75/442/ЕЕЗ за отпад;
- Директивата 91/157/ЕЕЗ за батерии и акумулатори;
- Директивата 91/676/ЕЕЗ за загадување од нитрати;
- Директивата 91/689/ЕЕЗ за опасен отпад;
- Директивата 94/62/ЕЗ за пакување; и
- Директивата 96/62/ЕЗ за квалитетот на воздухот.

Директивата за учество на јавноста треба да обезбеди дека надлежните органи во земјите-членки на ЕУ навремено ќе ја известуваат јавноста за постапката на донесување или измена на плановите и програмите кои можат да имаат влијание врз животната средина. Сите коментари од јавноста мора да бидат сериозно земени предвид и на крајот од постапката, надлежните органи треба да ја известат јавноста за донесената одлука и за причините за нејзино донесување.

Како одговор на бројните еколошки хаварии, распространетото создавање на „жешки еколошки точки“ и алармантната загуба на биодиверзитетот, Европскиот парламент и Советот ја усвојуваат Директивата 2004/35/ЕК од 21 април 2004 година за одговорност за животната средина во поглед на спречување и ремедијација на штета врз животната средина (ДЕО).

Директивата има две основни цели:

а) да обезбеди дека операторите чии активности предизвикале еколошка штета ќе бидат финансиски одговорни за ремедијација на сторената штетата; и

⁴² Директива 2003/4 / ЕЗ на Европскиот Парламент и на Советот од 28 јануари 2003 година за пристап до јавноста до информации за животната средина и за укинување на Директивата 90/313 / ЕЕЗ на Советот, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF> [пристапено на 31.05.2019 год.]

б) да обезбеди дека операторите чии активности предизвикуваат непосредна закана по животната средина се одговорни за преземање превентивни мерки на нивен трошок.

За да се применат одредбите од Директивата, треба да постои еден или повеќе загадувачи кои можат да се идентификуваат (критериум на идентификација); штетата треба да биде конкретна и да постои можност за нејзино квантифицирање (критериум на мерлива штета); и да постои каузална врска помеѓу штетата и конкретен оператор (критериум на причинско-последична врска).

Доброто спроведување на Директивата треба да обезбеди повисоко ниво на заштитата на животната средина, а за спроведување на Директивата, потребно е соодветно транспонирање на одредбите во законодавствата на земјите-членки.

1.4.4. Спроведување на законите за животна средина во ЕУ

1.4.4.1 Совет за животна средина при Европската Унија (ENVI)

Советот за животна средина е одговорен за политиката на животната средина на ЕУ, вклучувајќи ја и заштитата на животната средина, скромната употреба на ресурсите и заштитата на човековото здравје. Исто така, се занимава со меѓународни еколошки прашања, особено во областа на климатските промени.

Во својата улога како креатор на политиките, Советот е одговорен за усвојувањето, заедно со Европскиот парламент, амбициозното законодавство за заштита на животната средина кое ги штити природните живеалишта, одржува чист воздух и вода, обезбедува правилно отстранување на отпадот, го подобрува знаењето за токсичните хемикалии и помага бизнисите да се движат кон одржлива економија.

Советот, исто така, осигурува дека еколошките аспекти се правилно интегрирани во другите политики на ЕУ, како што се индустријата, земјоделството, транспортот, енергијата и услугите.

На меѓународно ниво, ЕУ и нејзините земји-членки се стремат еколошките стандарди на ЕУ да се рефлектираат во меѓународните договори за животната средина и климатските промени.⁴³

1.4.4.2 Европска агенција за животна средина

Европската агенција за животна средина (EEA) е агенција на Европската Унија. Нејзината цел е да го поддржува одржливиот развој и да помага во постигнувањето на значајни и мерливи подобрувања на животната средина на Европа преку обезбедување навремени, целни, релевантни и сигурни информации за креаторите на политиките и за јавноста.

Европската агенција за животна средина обезбедува стабилни, независни информации за животната средина за оние кои се вклучени во развојот, усвојувањето, спроведувањето и оценувањето на политиката за заштита на животната средина, како и пошироката јавност. Во тесна соработка со Европската мрежа за информации и набљудување на животната средина (Eionet) и нејзините 33 земји-членки, Европска агенција за животна средина ги собира податоците и произведува проценки за широк спектар на теми поврзани со животната средина.⁴⁴

⁴³ Конфигурација на Советот за животна средина (ENVI), <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/env/> [пристапено на 17.06.2019 год.]

⁴⁴ Европската агенција за животна средина (EEA), <https://www.eea.europa.eu/about-us> [пристапено на 23.04.2019 год.]

1.4.4.3 THEMIS

Themis е неформална регионална мрежа на национални органи одговорни за управување и заштита на природните ресурси, како и за развој, имплементација и спроведување на законите за животна средина, особено за зачувување на природата, во земјите кандидати за членство во ЕУ, потенцијалните кандидати и земјите со ЕУ договори за асоцијација: Албанија, Босна и Херцеговина, Косово*, Република Северна Македонија, Молдавија, Црна Гора и Србија. Хрватска е членка на мрежата како набљудувач и обезбедува експертиза и искуство во врска со процесот на пристапување во ЕУ.

Мисијата на мрежата е да ја заштити животната средина преку подобрување на капацитетите на своите членови за спроведување и спроведување на законодавството за природни ресурси и шумарство и за борба против еколошките кривични дела.

Мрежата Themis е основана во ноември 2010 година. Нејзиното официјално лансирање беше одбележано со издавање на заедничка декларација од страна на земјите-учеснички и одобрение на првата повеќегодишна програма за работа (МАП) во контекст на конференција за нелегално сечење и еколошки злосторства во Будимпешта, Унгарија. Активностите кои се спроведуваат во рамките на работните програми за 2012-2014 и 2014-2017 година се финансирани од Австриската развојна соработка.⁴⁵

1.4.4.4 ИМПЕЛ⁴⁶ (IMPEL)

Мрежата за примена и спроведување на Законите за животна средина на Европската Унија (IMPEL) е меѓународна непрофитабилна асоцијација на органите за животна средина на Земјите членки на Европската Унија, пристапните и земјите кандидати за влез во ЕУ и земјите членки на ЕЕА и ЕФТА.

Асоцијацијата е регистрирана во Брисел, каде се наоѓа и нејзиното правно седиште. IMPEL е формирана во 1992 година како неформална Европска Мрежа на органи и регулаторни тела засегнати со примената и спроведувањето на законите за животна средина. Целта на Мрежата е да создаде поттик во ЕУ за да се подобри и да се дојде до поефикасно спроведување на законодавството за животна средина. Во моментот IMPEL има 48 членови од 34 земји, тука спаѓаат сите земји членки на ЕУ, Турција, Албанија, Исланд, Швајцарија, Норвешка и Р С Македонија.

1.5. Правна рамка во соседството

Законодавство за животна средина во земјите од поранешна Југославија е релативно добро развиено. Тоа пред сè поради тежнењето на земјите од регионот на ЈИЕ⁴⁷ да се приклучат кон семејството на Европската Унија.

Речиси во сите земји од регионот на ЈИЕ во своето законодавство го вклучуваат и правото на здрава животна средина.

Во Босна и Херцеговина, ова право не е загарантирано во Уставот. Во Косово заштитата на животната средина е една од основните уставни вредности, самиот Устав не го признал ова како човечко право, туку повеќе применува концепт на обврска, изјавувајќи дека заштитата на животната средина, природата и биодиверзитетот е одговорност на секого. Овој последен концепт се применува и од Уставот на Република Северна Македонија, каде исто така, се

⁴⁵ Themis Network Europe, Статија објавена на [themisnetwork.eu](http://www.themisnetwork.eu), Објавено на [themisnetwork.eu](http://www.themisnetwork.eu), <http://www.themisnetwork.eu/about-themis.html> [пристапено на 17.04.2019 год.]

⁴⁶ Веб страна на Државен инспекторат за животна средина: http://www.sei.gov.mk/projects_page_mk.asp?ID=5 European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law (IMPEL), Законите за животна средина на Европската Унија (IMPEL): <https://www.impel.eu/about-impel/> [пристапено на 09.05.2019 год.]

⁴⁷ Пристап до правда во однос на животната средина: стоење, трошоци и расположиви лекови во врска со Конвенцијата за пристап до информации, учество на јавноста водонесувањето одлуки и пристап до правда во животната средина југо-источна Европа, автор Ксаба Кис

вклучува обврската на властите да обезбедат услови за граѓаните да живеат и да промовираат здрава животна средина. Република Црна Гора во својот Устав ја прогласува земјата за “еколошка” држава. Во Р. Србија, правото на живот е комбинирано, одговорност на државата и нејзините автономни покраини е да ја заштити животната средина, односно има обврска за секого да се зачува животната средина.

Правото за пристап до правда (пристап до информации, учество во донесување на одлуки и пристап до правда за прашања поврзани со животната средина) е различно, но сепак во повеќето земји од регионот е регулирано и со Устав.

Во Р. Црна Гора, правото за пристап до правда како и правото за пристап до информации за животна средина се вклучени во самиот Устав. Што се однесува до учеството, Уставот на Косово и на Црна Гора признаваат дека јавноста треба да се вклучи во процесите на донесување одлуки. Пристапот до правда во Босна и Херцеговина е регулирано како човеково право за имање на фер судење.

Долга е листата на општо и секторско законодавство во делот на животната средина на земјите од регионот на ЈИЕ. Законот за заштита на животната средина беше усвоен во Албанија во 2011 година, Босна и Херцеговина (субјект на Федерацијата Босна и Херцеговина 2003 година, ентитет на Република Српска 2002 година), Косово 2005 година, Црна Гора 2008 година, Србија 2004 година и Република Северна Македонија 2005 година. Во овие држави главните прашања се опфатени со посебни закони, како што се воздухот, водата, отпадот, природната конзервација, риболовот, рударството, оцената на влијанието врз животната средина (ОВЖС), интегрираното загадување превенција и контрола (ИСКЗ), стратешката оценка на животната средина (СЕП) и слично.

1.5.1 Хрватска

Уставот на Република Хрватска содржи неколку одредби кои ја споменуваат заштитата на животната средина. Членот 3 од Уставот кој, меѓу другото, наведува дека конзервацијата на природата и човековата средина се највисоките вредности на уставниот поредок на Република Хрватска и основата за толкување на Уставот. Исто така, Член 69 предвидува дека секој има право на здрав живот и ќе биде обврзан, во рамките на своите овластувања и активности, да посветат посебно внимание на заштитата на човековото здравје, природата и човековата средина. Архуската Конвенција индиректно е воведена во домашниот правен систем, преку транспонирање на релевантните законодавства на ЕУ. Основниот акт кој ја регулира заштитата на животната средина е Законот за заштита на животна средина. Во Хрватска правото на пристап до информации за животната средина, заедно со соодветното право на пристап до судовите е регулирано со Законот за заштита на животната средина и Законот за правото на пристап до информации.

Административните одлуки за заштита на животната средина од прва инстанца се донесуваат од страна на централните или регионални/државни органи или други јавни тела, во зависност од прашањето кое се уредува. Генерално, постои можност за поднесување жалба до повисокото административно тело, освен ако жалбата е исклучена со закон, или не постои повисоко тело (одлуката, на пример, е донесена од страна на Министерство). Процедурата за административна жалба е уредена со Законот за управна постапка. Сепак, надлежните органи, како и апелационите тела во секоја специфична ситуација назначуваат кој посебен закон го регулира прашањето.

Административните судови ги разгледуваат случаите против јавните органи, што ги прави важни судови во областа за заштита на животната средина.

Право на судска ревизија против индивидуални административни одлуки е загарантирано со Уставот на Хрватска (член 19/2).

Правото на пристап до информациите што ги поседуваат јавните органи го гарантира Хрватскиот Устав. Пристапот до информации за животната средина е регулиран со голем број закони.

Корисниците на правото на информации се изземени од плаќање на административни трошоци и надоместоци во постапки пред јавните органи, кои исто така се однесуваат и на жалбената постапка.

Здруженијата имаат доволен правен интерес во постапките регулирани со Законот за заштита на животната средина, кој предвидува учество на засегнатата јавност, доколку ги исполнуваат следниве барања: (а) ако се регистрирани во согласност со посебните прописи што ги уредуваат здруженијата и (б) ако заштитата на животната средина, вклучувајќи ја и заштитата на човековото здравје и заштитата или рационалното користење на природните ресурси, е утврдена како цел во Статутот.

Поединците имаат право да поднесат жалба доколку можат да докажат повреда на нивното право поради локацијата и/или природата и влијанието на проектот и дали учествувале во постапката како засегната јавност.

Административните судови се одговорни за постапување и судење на управните спорови. Тие ја проценуваат законитоста на управните одлуки со кои јавните власти одлучуваат за правата, обврските и правните интереси на странката во административните работи и законитоста на другите акти со кои било прекршено правото, обврската или правниот интерес на странката.

Според уставната судска практика на Управниот суд на Република Хрватска, граѓаните кои живеат или работат во област каде што е можно или веројатно дека може да настанат негативни ефекти врз животната средина и чиј интерес за зачувување на квалитетот на животната средина може да биде засегнат од некој проект, имаат право да учествуваат во постапката за оцена на влијанието врз животната средина, исто така индивидуално или организирано како регистрирани здруженија, групи на лица или населени места⁴⁸. Исто така, тие имаат право да поведат управен спор пред управниот суд против одлуката донесена во проценката на влијанието врз животната средина со цел да се заштитат нивните права или директни лични интереси врз основа на закон⁴⁹.

Секој кој смета дека неговите или нејзините права или правен интерес се повредени, има право да ја оспорува административната одлука, врз основа на Законот за управни спорови. Законот за заштита на животната средина од 2007 година го ограничи правото да ја оспори административната одлука само за оние лица кои учествувале во постапката како засегната јавност и кои можат да докажат повредена нивното право поради локацијата и / или природата и влијанието на проектот (и двата услови треба да бидат исполнети). Затоа, општите правила на Законот за управни спорови се поповолни од правилата на Законот за заштита на животната средина. Критериумите за НВО се исти како што е опишано за административниот преглед.

Судските постапки во случаи поврзани со заштитата на животната средина се итни. Сепак, тоа пропишува дека итноста важи само за постапките иницирани согласно Законот за заштита на животната средина. Ако тужбата е на пример, поднесена во согласност со Законот за заштита на природата, начелото на итност не се применува, дури и кога тужбата е поднесена со цел за заштита на животната средина.

Законот не пропишува временски рокови во кои судот треба да одлучи по предметот, па толкувањето на терминот „итна“ во постапките иницирани согласно Законот за заштита на животната средина, најчесто останува дискреционо право на судот. Судовите треба да имаат јасни инструкции во врска со значењето на начелото на итност. Тие би вклучиле поставување

48 Национален извештај за имплементација на Архуската Конвенција, 2017 година, Случаи: Us1149 / 97, Us-89/01 https://apps.unece.org/ehlm/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2017&wf_Countries=MK&wf_Q=QA&QuerID=&LngIDg=EN&YearIDg=2017 [пристапено на 08.05.2019 год.]

49 Национален извештај за имплементација на Архуската Конвенција, 2017 година, Случај: Ус-7555 / 2004-5 https://apps.unece.org/ehlm/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2017&wf_Countries=MK&wf_Q=QA&QuerID=&LngIDg=EN&YearIDg=2017, [пристапено на 08.05.2019 год.]

на рокови за: издавање на прелиминарна забрана, закажување на сослушувања, како и за донесување пресуда.

1.5.2 Косово

Законот за животна средина во Косово⁵⁰ се темели на три извори: Уставот, законите донесени од Собранието и подзаконските акти усвоени во врска со прашања поврзани со животна средина.

Уставот усвоен во 2008 година, ја дефинира заштитата на животната средина како една од основните темелни вредности. Во самиот Устав не е загарантирано право на здрава животна средина, но во член 52 (Одговорност за животна средина) е предвидено дека заштитата на природата и биодиверзитетот, животната средина и националното наследство се одговорност на секого, што го претпоставува јавниот интерес. Покрај тоа, Членот 52 од Уставот на Косово им дава на право на сите „*да бидат слушани од јавните институции и ги разгледуваат нивните мислења за прашања кои влијаат врз животната средина во која живеат*“, што значи се користи принципот на учество на јавноста на Архуската Конвенција на уставно ниво.

Уставот се обврзува во член 45 став 3, државните институции да овозможат „*секое лице да учествува во јавните активности*“, со тоа што ќе им овозможи на сите демократски да влијаат врз одлуките на јавните тела.

Во самиот Устав, член 22, таксативно е наведена на директна примена на некои клучни меѓународни договори за човекови права, кои преовладуваат над домашните закони. Постојат голем број важни закони за животна средина кои се во сила. Секундарното законодавство во областа на правото за животна средина обично се издава по експлицитно овластување со законска одредба за спроведување на законските одредби.

Министерството за животна средина и просторно планирање е на одговорно за применувањето на еколошкото право. Министерството е одговорно за координирање на активностите во областа на заштитата на животната средина со цел да се промовира кохерентен развој на политиките за заштита на животната средина.

Косово сеуште ја нема ратификувано Архуската Конвенција и тоа е причина зошто истата не се применува директно во текот на судските постапки. Досега само Уставниот суд направил една препорака за Архуската Конвенција во случај, *Нохха et.al v. Ојштинско собрание во Призрен*, случај во кој Општината не се консултирала со граѓаните во ревизијата на Општинскиот урбанистички план.

Еколошките спорови можат да бидат спорови во административното или граѓанското право, па така ќе бидат предмети кои можат да се повикаат и под Законот за медијација.

Што се однесува до донесувањето на одлуки во врска со прашањата поврзани со животната средина и административниот преглед, секторските закони за животна средина не го обезбедуваат правото на јавноста (поединци, групи на поединци, невладини организации, други субјекти) да ги оспори суштинската и/или процедуралната законитост на административните одлуки поврзани со животна средина.

Законот за заштита на животната средина дава само право да се поднесе барање до надлежниот суд или јавниот орган во кое се бара соодветно спроведување на Закон или подзаконски нормативен акт. Предуслов е сите физички и правни лица, како и јавноста, да претрпат материјална штета или да бидат под сериозна закана од страдање за настанување на материјална штета, која може да се препише на одредена активност или извор од загадувања кои се во спротивност со Законот или со подзаконски нормативен акт. Меѓутоа, Законот не обезбедил дел за заштита на правото за здравје и здрава животна средина. Поради тоа, лицето (граѓанин или друго физичко или правно лице, нивните групи, здруженија и организации), кое докажува дека има легитимен интерес и лицето кое поради локацијата на проектот и / или поради природата и / или влијанието на проектот, може да докаже во

⁵⁰ Регион под администрација на Обединетите нации, Совет за безбедност резолуција 1244 (1999)

согласност со законот дека неговите права биле трајно повредени, има право да ја оспори процедуралната и материјалната законитост на одлуките, актите или пропустите на јавните власти пред надлежниот орган и / или компетентни суд.

Јавноста (поединци, групи на поединци, невладини организации, други субјекти) има право во административна постапка да ги оспори актите / пропустите од страна на приватни лица и јавни органи кои се во спротивност со одредбите на законот што се однесуваат на животната средина (чл.9 ст. 3 од Архуската Конвенција). На граѓаните им е дозволено да ја исполнат оваа улога на начин на кој можат да поднесат административна жалба до административното тело / агенција, на пр. инспекторатот за животна средина бара од надлежниот административен орган да ги извршува своите посебни статутарни задачи со цел да ги адресира дејствата / пропустите од страна на приватни лица, кои се во спротивност со одредбите од Законот за животна средина⁵¹.

Еколошките спорови се сложени и можат да вклучуваат поединци, поширока јавност, повеќе регулаторни надлежности и посебни интереси. Во случај на судски преглед на управниот акт поврзан со животната средина, надлежноста припаѓа на Административен оддел на Основниот суд во Приштина.

Постојат три вида судски постапки кои можат да се поведат кога е поднесена жалба во врска со животната средина, односно: (1) Административната судска постапка пред Основниот суд во Приштина; (2) Граѓанската судска постапка пред Основниот суд (постапка за преработка на животна средина); (3) Постапката на Уставниот суд врз основа на индивидуалната уставна тужба за права за пристап до информации за животната средина или наводно кршење на правото на учество на јавноста.

Судиите не се доволно запознаени и искусни со законодавството кое се однесува на животната средина. Не постојат советодавни мислења на Врховниот суд за прашањата поврзани со животната средина, а притоа не е можно да се вклучат ниту вешти лица (со експертиза) во судските постапки како членови на судската клупа во врска со случаите кои се однесуваат на животната средина. Судовите немаат одговорност да ги истражат деталите за случаите, товарот на докажување е на странките.

Основниот закон бр. 03/L-215 за пристап до официјални документи го гарантира правото на секое физичко и правно лице да има пристап, без дискриминација по било која основа, по претходно барање, до официјални документи што ги задржуваат, подготвуваат или примаат јавните институции. Законот се применува на сите институции на централно и локално ниво, вклучувајќи ги и судовите. Правото на пристап до информации, исто така е предвидено со Законот за заштита на животната средина.

Самиот Закон во член 54 предвидува дека сите физички и правни лица имаат право да бидат информирани за состојбата на животната средина и да учествуваат во процесот на донесување одлуки. Според Законот, информациите за животната средина се сите информации во писмена, визуелна, електронска или друга форма за состојбата на елементите на животната средина, мерките, извештаите, анализа на трошоци и придобивки и состојбата на здравјето на луѓето.

Законот за пристап до информации не обезбедува правила во врска со достапните правни лекови во случај да се одбие барање за информации за животната средина. Согласно Законот за управна постапка, „која било заинтересирана страна има право на жалба против административен акт или против незаконско обвивање да се издаде управен акт“.

Недостатокот на правна свест да се побара административна или судска ревизија е можеби главниот причинител за одбивањето на барањата за пристап до информации за животната средина. Други од причините се недостаток на правни вештини за формулирање

51 Пристап до правда во однос на животната средина: Стоење, трошоци и расположиви лекови во врска со Конвенцијата за пристап до информации, учество на јавноста во донесувањето одлуки и пристап до правда во животната средина југо-источна Европа, автор Ксаба Кис http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.jAnalyticalStudies/SEE_Access2Justice_Study_Final_logos.pdf [пристапено на 13.06.2018 год.]

административни жалби, недостаток на финансиски средства за ангажирање на правен застапник како и несоодветна и недоволна бесплатна правна помош на соодветни центри за да им помогне на оние кои се подготвени да ги оспорат одлуките на административните тела во врска со пристапот до информации за животната средина.

Што се однеува до трошоците на постапката, не постојат финансиски импликации/трошоци поврзани со административната жалба за прашања поврзани со животната средина. Тарифите за правно советување се утврдени од Косовска адвокатска комора. Правна застапеност во постапката за административна жалба не е задолжителна. Трошокот на парничните спорови е таков што економската рамка за системот на трошоци има значително влијание врз одлуките на потенцијалните странки за тоа дали да тужат и како да го решат спорот.

Може да се заклучи дека, главните практични предизвици поврзани со процесирање на случаи поврзани со животната средина се:

- Недостиг на правна свест меѓу поединците и невладините организации за можноста за жалба на административните одлуки;
- Недостаток на механизми за бесплатна правна помош за поддршкана за заинтересираните поединци или невладини организации да поднесуваат административни жалби во согласност со применливиот закон;
- Недостаток на компетентни адвокати/правни специјалисти за справување со административните жалби за животната средина;
- Недостаток на специјализирани курсеви од областа на правото за животна средина на ниво на високо образование за развивање на правните вештини на студентите.

Треба да се напомене дека има мал број случаи кога невладината организација во својство на тужител поднела постапка пред судот во име на јавниот интерес. Некои од предизвиците вклучуваат и ризик за повторување на штетата врз животната средина, кога пресудата на судот не може да се изврши.

1.5.3 Босна и Херцеговина

Повисоките и пониските нивоа на власта во Босна и Херцеговина функционираат во заемна меѓузависност. На државно ниво се законодавната, извршната и судската власт, додека пониските нивоа на власта функционираат во рамките на одделни административните единици - двата ентитета во Федерацијата Босна и Херцеговина и Република Српска, како и во округот Брчко во Босна и Херцеговина. Државата и понатаму е поделена административно на десет кантони, за разлика од Република Српска. Единиците на локалната самоуправа се идентични со оние на државно ниво, составени од градови, општини и локални заедници.

Заштитата на животната средина е овозможена преку разни видови на правна заштита, вклучувајќи го административното право, особено Архуската Конвенција и Законот за заштита на животната средина, како и казненото право, Законот за прекршоци и граѓанско право.

Имплементацијата на Архуската Конвенција и на актите за слобода за пристап на информации е задолжително од датумот на ратификација од страна на Босна и Херцеговина.

Правото на слободен пристап до информации овозможува секое лице да има право на пристап до информации контролирани од јавните власти, во највисок можен степен во согласност со јавниот интерес, имајќи ги предвид дека тие го претставуваат јавното добро и дека пристапот на јавноста до информации промовира поголема транспарентност и отчетност на овие органи во однос на Архуската Конвенција и законите за животна средина.

Најголемо внимание во прописите за заштита на животната средина се посветува на правото за пристап до информации и затоа што речиси сите собрани пресуди на судовите во БиХ во 2012 година се однесуваат на имплементацијата на Законот за слободен пристап до информации, корисно и неопходно е да се разговара за користење на правни лекови за пристап до одлуки за информирање на надлежните органи.

Конечно, Архуската Конвенција во својот трет столб го предвидува правото на пристап до правда преку постапки за оспорување на дејства и пропусти од страна на приватни лица и јавни органи кои се во спротивност на одредбите од нејзиното национално законодавство во врска со животната средина. Правни инструменти во врска со оваа одредба се дадени во законите за граѓанска постапка усвоени во БиХ, како и во Законот за договорните односи. Исто така, важно да се истакне дека Законот за граѓанска постапка на Република Српска во своите амандмани од 2013 година ја вовеле идејата за тужба за заштита на заедничкиот/јавниот интерес.

Здруженијата, институциите или другите организации кои го штитат законски пропишаниот колектив на интересите и правата на граѓаните, можат да достават тужба за заштита на заедничкиот/јавниот интерес, кога органот со одредена не/активност сериозно ги крши или ги загрозува заедничките интереси и права.

1.5.4 Албанија

Уставот на Република Албанија и одреден број закони ги регулираат прашањата поврзани со заштитата на животна средина. Од потпишувањето на Архуската Конвенцијата од Албанија во 1998 година, па се до ратификацијата во 2001 година, биле преземени многу мерки за интензивирање на спроведувањето на предвидените барања.

Поединци, групи и невладини организации имаат право директно да поднесат жалба до Судот само ако е тоа така предвидено со закон.

Не постои фундаментална разлика помеѓу условите за правната положба на поединци и за невладини организации. Јавноста има право да ја оспори суштинската и процедуралната законитост на одлуки во управна постапка. Нема загарантирана *actio popularis* во националното законодавство.

Органите за разгледување во управната постапка можат да ги преземат следниве активности: а) потврдување на важноста на актот и одбивањето на жалбата; б) укинување на актот и одобрување на жалбата; в) менување на административниот акт.

Постојат голем број недостатоци во албанското законодавство кои индиректно влијаат за спречување на јавноста да делува по истите. Меѓу нив се:

- Недостаток на соодветни информации за јавноста (поединци и невладини организации) во однос на правото на жалба еколошките одлуки и ограниченото познавање на правата;
- Недостаток на бесплатна правна помош што ја обезбедува државата (освен во кривични предмети);
- Недостаток на адвокати за застапување на предмети од јавен интерес;
- Недостаток на еколошки модули за обука на студенти/млади правници.

Од правен аспект, правните лекови во случаите на оспорување на одлуките/актите во суд и други тела се соодветни. Главните пречки со кои се ограничува примената на судски забрани за прашања поврзани со животната средина се дискреционо право на судиите кои немаат соодветно познавање за законот за животна средина, недостатокот на судска независност, несоодветното извршување на судските забрани, и сл.

Што се однесува до финансиските трошоци поврзани со административна жалба (во однос на случаите опфатени со член 9, пас. 1, 2 и 3), албанското законодавство не предвидува никакви трошоци во однос на административната жалба за прашања поврзани со животната средина. Правното застапување во постапката за административна жалба не е задолжително. Типични неадминистративни и вонсудски трошоци (надвор од која било постапка) за еколошки случаи, во процесот на подготовка на административна жалбена постапка се:

- Застапник;
- Научна експертиза (вклучувајќи трошоци за лабораториска анализа, како и за

- подготовка на експертски извештај т.е. вештачење);
- Трошоци за собирање докази (вклучително и транспортни трошоци/сместување, снимање на штети предизвикани на животната средина, итн).

Што се однесува до судските такси и други трошоци поврзани со разгледување на случајот во судска постапка, истите се пресметуваат со цел да се гарантира тужбата. Износот на трошоците не зависат од тоа дали тужителот е физичко лице, група на поединци, невладина организација или друг ентитет, или од видот на случајот (приватен интерес, јавен интерес); или од видот на судските постапки. Висината на трошоците зависи од т.н. вредност на случајот.

Судските трошоци поврзани со собирање докази или учество на експерти и сведоци во текот на разгледувањето на случајот, се приложени од странката која побарала докази. Без разлика кој е апликант за случајот, поединец или невладина организација, не постои разлика во одредувањето на висината на трошоците.

Во Албанија не постои механизам за бесплатна правна помош. Има адвокати и организациите кои работат во областа на животната средина, но тие не обезбедуваат бесплатна правна помош за прашањата поврзани со животната средина. Нема таква можност за поединци да добијат бесплатна правна помош за прашањата поврзани со животната средина од страна на НВО, адвокати или правни фирми. Еколошките невладини организации не добиваат средства од буџетот кои можат да ги користат за судски постапки.

Главните пречки во пристапот до правда во областа на животната средина во Албанија вклучуваат:

- Високи судски трошоци;
- Високи надоместоци за тужителите;
- Недостаток на финансиски средства за покривање на трошоците за адвокати и експерти;
- Недостаток на бесплатна правна помош што ја обезбедува државата (освен во кривични предмети);
- Недостаток на свест и познавање на Архуската Конвенција во судството;
- Недостаток на адвокати кои ќе го застапуваат јавниот интерес;
- Отсуство на санкција во законодавството во случаите кога не се даваат информации;
- Отсуство на јасни законски процедури во случај на административни тужби;
- Отсуство на квалификуван персонал во владините институции во областа на животната средина;
- Отсуство на временско ограничување на еколошките дозволи.

1.5.5 Архуска Конвенција во регионот

Република Северна Македонија, Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора и Србија ја имаат ратификувано Архуската Конвенција. Државните власти не ја применуваат директно, најчесто поради потребата од усогласување на националното законодавство за спроведување (Албанија, Црна Гора), но исто така за сомнително толкување на уставните одредби за директна применливост на меѓународните конвенции. Во Босна и Херцеговина и Република Северна Македонија, меѓународното право се смета за надредено во однос на домашното право, поради што јавните власти се во позиција директно да ја применат Конвенцијата. Сепак, во праксата нема многу примери. Во Србија, меѓународните норми се, исто така составен дел на домашниот правен систем и како такви се директно применливи.

Во Албанија постои посебен закон за издавање на еколошки дозволи, делејќи ги активностите во 3 категории и доделувањето соодветни типови на дозволи, како што се А, Б и В. Албанија е единствена земја во регионот која има Национален центар за лиценцирање, каде се поднесуваат сите барања за дозволи. Во Србија и Македонија таквите дозволи може да ги

издаде Министерството/Агенцијата за животна средина, автономните покраини и единиците на локалната самоуправа.

1.6 Вовед – развој на македонските политики и законодавство

Меѓународните и регионални норми се комплементарни и бараат национална имплементација за да бидат ефективни. Националните норми треба да бидат во согласност со меѓународните и регионални стандарди. Со меѓународните и регионалните механизми се овозможува правна заштита кога сите национални правни лекови/можности се исцрпени.

Република Северна Македонија, како држава членка на ООН и на Советот на Европа, ги има ратификувано меѓународните документи (*Прилог 2 - листа на ратификувани инструменти*) и тие, согласно членот 118 од Уставот, се составен дел на домашниот правен систем. Со ратификувањето на меѓународните документи, државата превзема обврска за почитување, заштита и гарантирање на човековите права инкорпорирани во домашното законодавство. Оваа обврска бара државата да преземе соодветни законски, административни, буџетски, судски и други мерки во правец на целосна реализација на човековите права:

Да се почитува правото значи државата да се воздржи од влијанија во уживањето на правата. Да се заштитува правото значи државата да донесува и применува закони кои создаваат механизми, институции и процедури со кои се спречува нарушување на правата од државните власти или од други ентитети. Оваа заштита треба да се обезбеди подеднакво за сите. Да се гарантира правото значи државата да презема активни мерки и обезбеди ресурси (координација, промоција и овозможување на сите услови за исполнување) со цел да им се овозможи на граѓаните да ги уживаат своите права.

1.6.1 Усогласеност со *aquius communitatee* во областа на животна средина и пристап до правда

Во Последниот извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2019 година за **Поглавје 27: Животна средина и климатски промени**, се наведува:

Земјата е на одредено ниво на подготовка во оваа област. Остварен е ограничен напредок во понатамошното усогласување на политиките и законодавството со *aquius* во секторите за вода, заштита на природата и отпад. Имплементацијата и спроведувањето заостануваат. Во наредната година земјата особено треба:

- Да ги спроведе мерките за подобрување на квалитетот на воздухот преку обезбедување на ефикасна координација помеѓу централните и локалните власти и распределба на доволно финансиски ресурси;
- Да ги спроведе усвоените регионални планови за управување со отпад и да воспостави интегриран регионален систем за управување со отпадот;
- Имплементирање на Парискиот договор преку развивање на сеопфатна стратегија за акција поврзана со климата, во согласност со рамката на ЕУ 2030 и започнување на процесот на изготвување на Национален план за енергија и клима, во согласност со обврската на Енергетската заедница.

Во однос на животната средина се наведува дека: Административниот капацитет на централно и локално ниво останува слаб и недоволен. ... Потребно е да се подобри спроведувањето на Процесот на проценка на влијанието врз животната средина и јавните консултации на локално ниво. Нема напредок во однос на донесувањето на Законот за инспекција во животната средина и Директивите за одговорност во животната средина, ИНСПИРЕ и Директивата за еколошки криминал сè уште не се целосно усогласени и имплементирани.

Во однос на усогласувањето на правната рамка за климатски промени со *aquius*, земјата сè уште е во рана фаза. Техничките, институционалните и административните капацитети остануваат слаби и потребно е да се зајакнат на сите нивоа.

Во однос на фундаменталните права се наведува: ...корупцијата е распространета во многу области и останува прашање на загриженост. Правната и политичката рамка за фундаменталните права генерално е воспоставена и Народниот правобранител доби дополнителни обврски. Направени се напори за понатамошно подобрување на состојбата со човековите права во практика, но потребна е значителна распределба на средства и силно лидерство за да се осигура спроведување и одржливост на преземените мерки.

Во однос на фундаменталните права, потребно е спроведување на препораките од европските и меѓународните тела за човекови права, кои треба систематски да се дисеминираат. Исто така, потребно е спроведување на новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација и усогласување на другите закони.

Во однос на функционирањето на правниот систем се наведува: Правосудниот систем постигна одреден степен на подготвеност/е умерено подготвен. Постигнат е добар напредок во однос на „Итните реформски приоритети“ и препораките на Венецијанската комисија и Високата експертска група за системски прашања за владеењето на правото. Венецијанската комисија ги пофали постојаните напори на органите да ги усогласат правилата со кои се регулира правосудниот систем во согласност со меѓународните стандарди и практики.

Во однос на квалитет на правдата: ...Потребни се напори за подобрување на употребата на алтернативно решавање спорови. Арбитражата сè уште не се смета за одржлива алатка за да се осигура правда, било од страните или од судовите. Ефектите од спроведувањето на новиот закон за медијација, донесен во 2013 година, сè уште треба да се проценат.

Очигледно е дека се потребни поголеми напори и во областа на животната средина, посебно во однос на спроведување на членовите од Архуската Конвенција и усогласувањето со меѓународните стандарди, но и во областа на пристап до правдата во процесот пред пристапување кон ЕУ.

1.6.2 Уставот на РСМ и животната средина

Правото на здрава животна средина во правниот систем на Р С Македонија е предвидено како една од темелните вредности на уставниот поредок на земјата. Според членот 8, во темелни вредности на уставниот поредок се наведени „основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати со меѓународното право и утврдени со Уставот“ и „уредувањето и хуманизацијата на просторот и заштитата и унапредувањето на животната средина и на природата и почитувањето на општо прифатените норми на меѓународното право.“

Согласно Уставот, се гарантира правото на жалба против одлуки донесени во постапка во прв степен пред суд. Правото на жалба или друг вид на правна заштита против поединечни правни акти донесени во постапка во прв степен пред орган на државната управа или организација и друг орган што врши јавни овластувања се уредува со закон.

Исто така, се гарантира слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, слободата на говорот, јавниот настап, јавното информирање и слободното основање на институции за јавно информирање, слободниот пристап кон информациите, слободата на примање и пренесување на информации. Иако на секој граѓанин му се гарантира почитување и заштита на приватноста на неговиот личен и семеен живот, на достоинството и угледот, сепак Уставот го штити и јавниот интерес, кој не смее да биде во судир со приватниот интерес односно, јавниот е над приватниот интерес.

Во Уставот на Р С Македонија, покрај втемелувањето на правото на здрава животна средина, во Главата II - Основни слободи и права на човекот и граѓанинот Подглава 2 - Економски, социјални и културни права, дополнително е уредено правото на животна средина. Имено, во членот 43 став 1 е предвидено дека „Секој човек има право на здрава животна средина. Секој е должен да ја унапредува и штити животната средина и природата.“ Оттука, јасно е дека основата на правото на здрава животна средина лежи, всушност, во обврската граѓаните да

ја штитат животната средина. Ова право е единственото право во кое сите имаат обврска која е тесно врзана со неговото уживање.

Дополнително на тоа, во истиот член 43, во ставот 2, предвидено е дека „Републиката обезбедува услови за остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина“, со што всушност се гарантира дека државата ќе обезбеди услови за остварување на правото на животна средина на граѓаните.

Токму овој исчекор со кој дополнително е загарантирано правото на заштита и унапредување на човековата природа е во чекор со светскиот тренд на промовирање и застапување на т.н. „трета генерација“ права во согласност со која опкружувањето на човекот е една од основните потреби, па оттука и заштитата на истото е едно од основните човекови права.

Покрај директното гарантирање на правото на здрава животна средина, Уставот во членот 55 предвидува дека „... Слободата на пазарот и претприемништвото можат да се ограничат со закон единствено заради одбраната на Републиката, зачувувањето на природата, животната средина или здравјето на луѓето.“ Во овој член индиректно се гарантира заштитата на животната средина, односно се ставаат ограничувања во насока на слободата на пазарот и претприемништвото, со цел развојот на истите да не биде ризик за здравата животна средина на луѓето.

1.6.2.1 Учество на јавноста во креирањето политики

Архуската Конвенција како меѓународен договор е еден од најважните инструменти за заштита на правото на граѓаните на здрава животна средина. Јавноста има право и треба да биде информирана, да учествува во одлучувањето по прашањата за заштита на животната средина и да има слободен пристап до истата.

Имплементацијата на Архуската Конвенција⁵² овозможува подобрување на пристапот до информации, зголемување на учеството на јавноста во процесот на донесување одлуки со кој се подобрува квалитетот на одлуките и сето ова ќе резултира со подобрување на квалитетот на животната средина. Имплементацијата на Архуската Конвенција придонесува за заштита на правото на сите граѓани да живеат во средина која е соодветна за нивното здравје и благосостојба и да ги обезбеди право за пристап до информации, учество на јавноста во донесување одлуки и пристап до правдата, за прашања поврзани со заштитата на животната средина, а во согласност со Законот за животна средина.

Покрај општите прописи и политики, предметите кои предизвикуваат одредени влијанија врз животната средина и здравјето и добросостојбата на граѓаните, се дефинирани и со посебни законски акти, кои потесно регулираат одредена економска активност. Дел од законските решенија го вклучуваат правото на учество на јавноста во постапките и навременото информирање.

Покрај тоа, правилата за учество на јавноста се применливи секогаш кога надлежните органи ќе направат измена во некоја од дозволите поврзани со активностите наведени во Анекс I од Архуската Конвенција. Од друга страна, секогаш кога се прават измени на проектите кои потпаѓаат под правилата за Оцена на влијанијата врз животната средина, органите одлучуваат дали направените измени ќе резултираат со влијанија врз животната средина, без разлика на тоа дали за главниот проект било задолжително да се изработи Оцена на влијанијата врз животната средина. Доколку надлежните органи утврдат дека измените на проектот нема да резултираат со влијанија врз животната средина – Министерството за животна средина располага со извесно дискреционо овластување во овие случаи, на јавноста ѝ следува само правото да го оспори ова решение (нема простор за коментирање, ниту кое било друго право на учество во постапката).

⁵² Национален извештај за имплементација на Архуската Конвенција, 2017 година https://apps.unece.org/ehlm/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2017&wf_Countries=MK&wf_Q=QA&Quer_ID=&LngIDg=EN&YearIDg=2017 [пристапено на 10.04.2019 год.]

Постапката за Интегрирано спречување и контрола на загадувањето ја иницира операторот (фирмата) со поднесување на барање за интегрирана еколошка дозвола на МЖСПП (или локалната власт, доколку се работи за помал загадувач што се регулира со Б-интегрирана еколошка дозвола). Во период од 7 дена по доставувањето на целосно барање, Министерството за животна средина е должно да го објави барањето во најмалку еден весник со национална циркулација и на сопствената веб страница, и да ѝ ги стави на јавноста на располагање сите информации поврзани со барањето кои ѝ се потребни за да оформи мислење. Соодветната општина е обврзана да даде мислење во рок од 30 дена од денот на прием на барањето од МЖСПП. Градоначалникот на соодветната општина има право да организира јавна расправа во оваа фаза. Јавноста има право да коментира во рок од 14 дена по објавувањето на барањето од страна на МЖСПП, а има право и да бара од инвеститорот да организира јавна расправа. Во образложението приложено со интегрираната еколошка дозвола Министерството за животна средина се обврзува да образложи кои коментари од јавноста се земени предвид, а кои коментари се отфрлени. Еколошката дозвола може да се измени *ex officio* или на барање на операторот. Во двата случаи, јасно е дефинирано дека важат истите одредби како при издавањето на нова дозвола, вклучувајќи ја овде и постапката за учество на јавноста.⁵³

Според чл. 108 од Законот за животна средина, Министерството за животна средина усвојува Одлука со која се издава А-интегрирана еколошка дозвола. Против одлуката засегнатата јавност и граѓанските здруженија од областа на животната средина можат да поднесат жалба во рок од 15 дена од објавувањето на одлуката. Доколку не е задоволен од одлуката на Државната комисија (или Комисијата не донесе одлука во рамки на законскиот рок), жалителот може да поведе и управен спор (во рок од 30 дена од усвојувањето на оспоруваниот акт).

Министерството за животна средина во период од 8 дена од приемот на Одлуката за спроведување или за неспроведување на Стратегиска оцена на влијанија врз животната средина, во однос на даден урбанистички план, има право да ја поништи одлуката и да ја обврзе соодветната општина да спроведе Стратегиска оцена за влијанијата врз животната средина, доколку процени дека планот може да изврши значителни влијанија врз животната средина или здравјето на луѓето. Јавноста, исто така, има право да ја оспори одлуката во период од 15 дена од денот на нејзиното објавување на веб страната на соодветната општина.⁵⁴

Министерството за животна средина со својата одлука го дефинира и опфатот на стратегиската оцена и го објавува на својата веб страна, а засегнатата јавност има право да ја оспори оваа одлука пред соодветната второстепена Државна комисија.⁵⁵ Процедурата за стратегиска оцена на влијанијата врз животната средина предвидува најмалку 1 (една) јавна расправа и објавување на нацрт документацијата за период од најмалку 30 дена, во кој јавноста има право да доставува коментари и сугестии. По овој чекор, соодветната општина подготвува извештај за стратегиска оцена на влијанијата врз животната средина во кој се додаваат и коментарите од јавноста и го доставува до МЖСПП, кое треба да го одобри.

Министерството може да ангажира надворешни експерти за да го ревидираат Извештајот за стратегиска оцена врз животната средина и да го оценат неговиот квалитет – оцената се објавува на веб страницата на Министерството во период од 5 дена по усвојувањето на одлуката. Органот одговорен за усвојување на планот е должен да го земе предвид Извештајот и оцената од страна на МЖСПП, по што го усвојува планот и го објавува на

⁵³ На пример, види чл. 115, ст. 5 од Законот за животна средина кој го определува следното: “измените на А-интегрираната еколошка дозвола... се вршат според постапката за издавање на нова А-интегрирана еколошка дозвола.” Исто, види чл. 117 од истиот Закон. [пристапено на 01.04.2019 год.]

Чл. 65, ст. 11 од Законот за животна средина: “Против одлуката [за спроведување или неспроведување на СОВЖС], јавноста има право на жалба во рок од 15 дена од денот на нејзиното објавување на веб страницата на органот кој го подготвува планскиот документ... до Државната комисија за одлучување во управна постапка и постапка од работен однос во втор степен...” [пристапено на 04.04.2019 год.]

⁵⁵ Чл. 65, ст. 17 од Законот за животна средина: “Против решението [кое го определува опфатот на СОВЖС студијата] засегнатата јавност... има право на жалба до Државната комисија...” [пристапено на 23.04.2019 год.]

својата веб страна заедно со Изјава која сумира како влијанијата врз животната средина се интегрираат во планот, како се земени предвид коментарите на јавноста и зошто е одбрана соодветната алтернатива, како и мерките за следење на влијанијата врз животната средина кои ќе ги предизвика реализацијата на планот. За постапките за Стратегиска оценка на влијанијата врз животната средина може да се рече дека правото на учество на јавноста е силно загарантирано бидејќи постои посебен подзаконски акт кој детално го регулира учеството на јавноста во овие процеси.⁵⁶

Градежните проекти кои подлежат на подготовка на ОВЖС завршуваат со Одлука од страна на МЖСПП за одобрување или отфрлање на проектот врз основа на оцената на влијанија врз животната средина. Засегнатата јавност има право да ја оспори суштинската и процедуралната законитост на одлуката во рок од 15 дена од објавувањето на одлуката пред второстепената Државна комисија. Доколку одлуката не е објавена според прописите на Законот за животна средина (најмалку во 1 национален весник и на веб страницата на МЖСПП), засегнатата јавност може да ја оспори одлуката во рок од 15 дена од дознавање за истата. Доколку не е задоволен од одлуката на Државната комисија (или ако комисијата не донесе одлука во рамки на законскиот рок), жалителот може да поведе и управна постапка.

На крај на оваа постапка Законот за градење (чл. 62-а) предвидува „обврска за информирање на соседите“. Попрецизно, надлежниот орган кој го носи одобрението за градење се обврзува „во рок од три дена од донесувањето на одобрението за градење да ги извести непосредните соседи на градежната парцела за која се донесува одобрението, за издадено одобрение за градење и дека во рок од 15 дена од денот на издавањето на одобрението за градење можат да извршат увид во документацијата.“ Во истиот период се предвидува право на една конечна (првостепена) жалба. Одобрението за градење е правосилно само по истекот на овој рок. За жал, ова правило не е применливо за проектите во технолошки индустриските развојни зони воспоставени од Владата.

Со оглед на тоа што засегнатата јавност има право да учествува во постапката на издавање на дозволи, истата може да поведе управен спор/тужба против дозволата за експлоатација на минерални сировини (бидејќи Законот за минерални сировини не предвидува право на жалба во втор степен). Имено, во согласност со чл. 8, ст. 2 од Законот за управните спорови (Службен весник бр. 62/2006 и 150/2010), „управен спор може да се поведе и против првостепен управен акт, кога не е предвидена правна заштита во управна постапка во спорот“. Студијата за ОВЖС е задолжителна за барателот на дозвола за експлоатација на минерални сировини и оттаму засегнатата јавност има право да ја оспори и одлуката за одобрување на студијата за ОВЖС во согласност со Законот за животна средина.

Постои можност за *actio popularis* за оспорување на суштинската и процедуралната законитост на урбанистичките планови (како „општи акти“) пред Уставниот суд.⁵⁷ Постои значајно количество на судска пракса пред Уставниот суд во однос на ревизија на оспорени урбанистички планови од перспектива на „транспарентност и учество на јавноста“.⁵⁸

1.6.3. Други релевантни закони и подзаконски акти

Јадрото на законодавството за животна средина во земјата е составено од Устав кој го гарантира правото на здрава животна средина, Архуската Конвенција (ратификувана од Собранието на 01.07.1999 година) и Законот за животна средина (септември 2005, стапи на сила). Покрај тоа, стандардните секторски закони и подзаконски акти, како и одредбите

⁵⁶ Уредба за учество на јавноста во текот на изработката на прописи и други акти, како и планови и програми од областа на животната средина (Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011). Во член 1 од оваа Уредба јасно е дефинирано дека јавноста има право на учество рано во процесот кога се отворени сите опции и дека оваа Уредба е применлива и кога се прават измени во релевантниот документ.

⁵⁷ Деловникот на Уставниот суд на РСМ: „Пред уставниот суд секој може да поднесе иницијатива за поведување постапка за оценување на уставноста на закон или уставната и законитоста на друг пропис...“, чл. 12

⁵⁸ Деловникот на Уставниот суд на РСМ извршувањето на поединечни акти донесени врз основа на урбанистички план кој се укинува со одлука на Уставниот суд не може да се дозволи ниту примени, а доколку извршувањето е во тек, тоа ќе биде прекинато, чл. 80

поврзани со заштитата на животната средина вградени во законодавството за урбанистичко планирање, транспорт, земјоделство, енергетика и други области кои имаат влијание врз животната средина, се дел од националното законодавство за животна средина и во главно се усогласени со законодавството на ЕУ.

Можностите за пристап до правда во врска со животната средина македонското законодавство ги гарантира преку постоењето на повеќе механизми кои на граѓанинот му стојат на располагање. Ова право на пристап до правда е дефинирано во третиот столб од Архуската Конвенција чии одредби се интегрирани во зборото и духот на Законот за животна средина. Меѓу алатките кои им стојат на располагање на граѓаните е жалбата, која најчесто можат да ја поднесат во рок од 14 до 30 дена од објавувањето на некоја одлука, пред соодветниот јавен орган, а доколку овој механизам не функционира, тие можат да поведат и управен спор.

Кон Законот за општа управна постапка, странките имаат право да го оспорат секое управно дејствие (или пропуст) или управен акт.⁵⁹ Жалбата треба да се поднесе до првостепениот орган (што го донел спорниот акт) во општ рок од 15 дена од денот на објавување на управниот акт. Формално, Законот за општа управна постапка го препознава принципот на правен лек, т.е. засегнатите страни имаат право да го оспорат секое управно дејство (или пропуст) односно управен акт (прв степен – пред истото тело кое го донело актот; втор степен – пред независната Државна комисија; трет степен – Управен суд). Ова се потврдува со член 104 од истиот Закон, каде што јасно е определено дека „странката има право на управен лек против секое управно дејство или пропуст, доколку смета дека ѝ ги повредува правата или правните интереси“ (граѓанските здруженија од областа на животната средина се сметаат за странки со правен интерес во спорови од областа на животната средина).

Со исклучок на посебни случаи, како вонредна состојба, засегнатата јавност⁶⁰ има право да ја оспори суштинската и процедуралната законитост на одлуките во врска со одредени активности од областа на животната средина, истовремено имајќи право да ја оспори и одлуката на МЖСПП да не спроведе постапка за ОВЖС за одреден проект. Имајќи ја предвид хиерархијата на судовите, во овие случаи засегнатата јавност најпрво мора да ја обжали одлуката пред надлежната второстепена Државна комисија. Доколку жалбата не помине пред Државната комисија, засегнатата јавност има право да ја оспори одлуката пред Управниот суд. Засегнатата јавност има право директно да отпочне управен спор доколку законски не е предвидена жалба во прв степен.

Сите активности наведени во Анекс I од Архуската Конвенција⁶¹ треба да поминат низ Оцена на влијанија врз животната средина или постапка за Интегрирано спречување и контрола

59 Законот за општа управна постапка, под „управно дејствие“ спаѓа „донесување на управни акти, склучување на управни договори, заштита на корисниците на јавни услуги и услуги од општ интерес, како и преземање на други управни дејствија во управните работи во согласност со закон“; додека „управен акт“ претставува „поединечен акт на јавен орган кој е донесен врз основа на закон со кој се решава за правата, обврските и правните интереси на странките. Управните акти можат да бидат насловени како решение, одлука, наредба, лиценца, дозвола, забрана, одобрение или други.“, Чл. 4, ст. 1, ал. 6 и 7. Законот е усогласен со Архуската конвенција во таа смисла што обезбедува правна заштита во сите управни работи. Ова се потврдува во чл. 104, ст. 1 од овој Закон каде што јасно е дефинирано дека „странката има право на правна заштита против секое управно дејствие или пропуштање на управно дејствие, ако тврди дека со тоа дејствие или пропуштање се повредени нејзините права или правни интереси. Ст. 4 од истиот Член потврдува дека „кога жалбата, односно приговорот не се загарантирани со закон, странката има право да поведе управен спор“.

60 Законот за животна средина ја дефинира од „засегнатата јавност“ на следен начин: „јавноста којашто, во моментот, е засегната и/или во иднина може да биде засегната или има интерес во врска со донесувањето одлука за животната средина со која е во посебен однос со одредена постапка. Засегнатата јавност ги вклучува и здруженијата на граѓани формирани за заштита и за унапредување на животната средина, како и физичко лице кое има голема веројатност да ги почувствува последиците од донесувањето на одлуката.“, Чл. 5, ст. 1, ал. 26

61 Уредбата за определување на проектите и критериумите врз основа на кои се утврдува потребата за спроведување на постапка за оцена на влијанијата врз животната средина (Службен весник бр. 74/2005; 109/2009 и 164/2012) и Уредбата за определување на активностите на инсталациите за кои се издава интегрирана еколошка дозвола односно дозвола за усогласување со оперативен план и временски распоред за поднесување на барање за дозвола за усогласување со оперативен план, (Службен весник бр. 89/2005), го пренесува Анекс I од Архуската конвенција во националното законодавство.

на загадувањето (ИСКЗ). Само во посебни случаи, на предлог на Министерството за животна средина, може да биде одлучено делумно или целосно да не се оценува влијанието на проектот врз животната средина. Во овие случаи сепак постои (ограничен) простор за учество на јавноста. Покрај тоа, доколку биде одлучено дека одреден проект не влијае врз животната средина, јавноста (овде спаѓаат и граѓански здруженија од областа на животната средина) има право да го оспори решението пред Државната комисија.⁶²

Засегнатите поединци или граѓански здруженија од областа на животната средина можат да оспорат акт или пропуст на јавниот орган кој е во спротивност на законите од областа на животната средина и можат да побараат да бидат обештетени и/или да побараат судска забрана.⁶³ Граѓанска парница може да биде поведена од страна на сопственици на земјиште чиј имот или личност претрпува штета како последица на штетни емисии (доколку штетата ги надминува границите пропишани во дозволата на загадувачот). Покрај тоа, Законот за облигациони односи предвидува право на секој припадник на јавноста да поведе спор против оператор кој е сопственик на „извор на опасност“ кој потенцијално може да предизвика значителна штета врз неодреден број на лица (т.е. потенцијалната штета која претставува закана за јавниот интерес).

Секој може да пријави прекршување на законите од областа на животната средина пред надзорните органи, т.е. Државниот инспекторат за животна средина кој е должен да постапи по пријавата. Доколку Инспекторатот утврди дека постои прекршување на законите од областа на животната средина, може да издаде наредба или забрана за активноста, или да отпочне прекршочна постапка. Покрај тоа, секој може да пријави (потенцијално) кривично дело против животната средина од страна на јавните органи или физички лица пред јавниот обвинител. Секој може да поднесе жалба пред Јавниот правобранител, доколку смета дека неговите/нејзините права на чиста животна средина се повредени од страна на јавните органи. Понатаму, чл. 12 од Деловникот на Уставниот суд на РСМ предвидува дека секој може да поднесе иницијатива за оцена на уставноста на закон или оцена на уставноста и законитоста на одредена регулатива или друг општ акт пред Уставниот суд.

Законот за постапување по претставки и предлози⁶⁴ предвидува општо право за граѓаните да поднесат бесплатни претставки заради заштита и остварување на своите права и интереси, но и заштита на јавниот интерес. Јавните органи се должни да одговорат за „ојравганосиџа и резултиџаиџиџе од џосџаџувањето“ во рок од 15 дена/30 дена за посложени предмети. Доколку се утврди дека е загрозен јавниот интерес, јавниот орган е должен да поднесе барање до надлежниот орган да ги преземе потребните мерки за да го отстрани прекршокот и предизвиканата штета. Наспроти ова, не е целосно јасно дали овој механизам за „индиректно граѓанско спроведување“ на правото од областа на животната средина може да се користи за заштита на животната средина како „јавно добро“ и останува во иднина да се покаже низ постапките на јавните органи и судската власт.

Кривичниот законик во глава XX ги уредува кривичните дела против животната средина и природата. Имено, во член 218, кривични дела против Загадување на животната средина и природата, точно се наведуваат висините на затворските казни за сторените кривични дела за физички лица односно парична казна за правни лица кои ќе сторат кривично дело Загадување вода за пиење, Производство на штетни средства за лекување добиток или

62 Законот за животна средина, Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011, Уредба за учество на јавноста во текот на изработката на прописи и други акти, како и планови и програми од областа на животната средина, чл. 81, ст.6 <http://www.slvesnik.com.mk/besplatni-izdanija.nspj> [пристапено на 29.05.2019 год.]

63 На пример, Законот за облигациони односи налага дека секој може од друго лице да побара да го отстрани изворот на опасност кој може да предизвика значителна штета на барателот или на неодреден број на лица. Судот, на барање на засегнатото лице одредува мерки кои мора да бидат преземени со цел да се спречи штетата или нарушувањето, или да се отстрани изворот на опасност, („Службен весник на РСМ“ бр. 18 од 03/2001, 09/2001, 25/2001, 17/2002, 01/2003, 07/2008, 06/2009, 12/2009), чл. 143 од <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=33> [пристапено на 29.05.2019 год.]

64 Закон за постапување по претставки и предлози (Службен весник бр. 82/2008...193/2015) ги регулира постапките кои се преземаат по претставки и предлози доставени од страна на граѓаните до јавните органи, http://www.adsdp.mk/adsdpmk/images/DRang/zakoni/ID_na_Zakonot_za_postapuvanje_po_pretstavki_i_predlozi_193_06112015.pdf. [пристапено на 05.04.2019 год.]

живина, Загрозување на животната средина и природата со отпад, Неовластено прибавување и располагање со нуклеарни материји.

Законот за облигационите односи го обезбедува правото да се бара надомест на штета, а во одредени случаи може да се користи за заштита од загадувањето или други активности штетни за животната средина. Во тој случај може да се поведе граѓанска постапка против правните лица кои се предизвикувач на опасноста.

1.6.3.1 Закон за животната средина

Во Законот за животна средина се уредуваат правата и должностите на Р С Македонија, на општините, на градот Скопје и на општините на градот Скопје, како и правата и должностите на правните и физичките лица, во обезбедувањето услови за заштита и за унапредување на животната средина, заради остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина. На постапките утврдени со овој закон се применува Законот за општата управна постапка, доколку со овој Закон поинаку не е определено, додека на постапките при вршење на инспекцискиот надзор се применуваат одредбите од Законот за инспекцискиот надзор, доколку со овој Закон поинаку не е уредено.

На заштитата и унапредувањето на квалитетот и состојбата на медиумите на животната средина: почвата, водата, воздухот; на областите на животната средина, на биолошката разновидност и други природни богатства, како и на заштитата на озонската обвивка и заштитата од негативното влијание на човекот врз климатскиот систем, покрај одредбите од овој закон се применуваат и одредбите на законите за одделни медиуми и области на животната средина (во натамошниот текст: посебни закони). Заштитата на медиумите и одделните области на животната средина се постигнува преку преземање мерки и активности кои се однесуваат на заштитата од штетните влијанија утврдени со овој и посебните закони од: вршењето различни дејности, загадувачките супстанции и технологии, отпадот, бучавата и вибрациите и јонизирачкото и нејонизирачкото зрачење. Сите мерки, стандарди и цели на животната средина, утврдени со овој или друг закон и прописите донесени врз основа на нив, се применуваат како минимални барања.

Мерките и активностите за заштита и унапредување на животната средина се од јавен интерес. Владата на Р С Македонија е должна од Буџетот на Р С Македонија, да обезбеди финансиски средства за заштита и унапредување на животната средина. Општината, градот Скопје и општините во градот Скопје, се должни, од буџетот на општината, буџетот на градот Скопје и буџетите на општините во градот Скопје, да обезбедат финансиски средства за заштита и унапредување на животната средина.

Цели на Законот за животна средина се: зачувување, заштита, обновување и унапредување на квалитетот на животната средина; заштита на животот и на здравјето на луѓето; заштита на биолошката разновидност; рационално и одржливо користење на природните богатства и спроведување и унапредување на мерките за решавање на регионалните и на глобалните проблеми на животната средина.

Целите се постигнуваат особено со:

1. Предвидување, следење, спречување, ограничување и отстранување на негативните влијанија врз животната средина;
2. Заштита и уредување на областите од животната средина;
3. Зачувување на чистата животна средина и санирање на оштетените делови на животната средина;
4. Спречување на ризикот и опасностите за животната средина;
5. Поттикнување на користење на обновливи природни извори на енергија;
6. Поттикнување на употребата на производи и почисто производство и користење на чисти технологии кои се најповолни за животната средина;
7. Интегриран пристап кон заштитата на животната средина и кон економскиот

- развој;
8. Воспоставување на систем на планирање на заштитата, унапредување и управување со животната средина;
 9. Обезбедување средства за финансирање на мерките и активностите за заштита и за унапредување на животната средина;
 10. Контрола на активностите кои ја загрозуваат животната средина;
 11. Развивање на свеста за потребата од заштита на животната средина во образовниот процес и промовирање на заштитата на животната средина;
 12. Усогласување на стопанските и на другите интереси со барањата за заштита и за унапредување на животната средина;
 13. Известување на јавноста и на релевантните институции за состојбата на животната средина и нивно вклучување во заштитата на истата;
 14. Поврзување на системот на заштитата на животната средина и на институциите на Република Македонија од областа на заштитата на животната средина со меѓународните институции;
 15. Стабилизирање на концентрациите на гасовите коишто го предизвикуваат ефектот на стаклена градина во атмосферата; и
 16. Справување со опустинувањето и ублажување на ефектите од суши.

Животната средина е просторот со сите живи организми и природни богатства, односно природните и создадените вредности, нивните меѓусебни односи и вкупниот простор во кој живее човекот и во кој се сместени населбите, добрата во општа употреба, индустриските и другите објекти, вклучувајќи ги и медиумите и областите на животната средина.

Заштита и унапредување на животната средина е систем на мерки и активности (општествени, политички, социјални, економски, технички, образовни и други) со кои се обезбедува поддршка и создавање услови за заштита од загадување, деградација и влијание на/врз медиумите и одделните области на животната средина (заштита од осиромашување на озонската обвивка, спречување на штетната бучава и вибрации, заштита од јонизирачко и нејонизирачко зрачење, заштита од непријатната миризба и користење и депонирање на отпадоците и друг вид на заштита на животната средина).

Загадување на животната средина е емисија на загадувачки материи и супстанции, која е резултат на човековата активност, во воздухот, водата или почвата, којашто може да биде штетна за квалитетот на животната средина, животот и здравјето на луѓето или емисија на загадувачки материи и супстанции од којашто може да произлезе штета за имотот или која ги нарушува или влијае врз биолошката и пределската разновидност и врз другите начини на користење на животната средина.

Член 51 Пристап до информации

1. Секој има право, без притоа да мора да го докажува својот интерес, од органите и правните и физичките лица определени во членот 52 став (1) од овој закон, да бара валидизирани информации и податоци што се однесуваат на животната средина. Информациите за животната средина можат да бидат во посед или да се поседуваат за органите и правните и физичките лица од членот 52 став (1) на овој закон.
2. Правото на пристап до информациите за животната средина се остварува во однос на сите информации во писмена, визуелна, аудио, електронска или на кој било друг начин достапна форма, а кои се однесуваат на: 1. Состојбата на медиумите и областите на животната средина, како што се воздухот и атмосферата, водата, почвата, земјиштето, биолошката и пределската разновидност, вклучувајќи ги и генетски модифицираните организми, како и меѓусебната интеракција на овие елементи; 2. Факторите, како што се материјата, енергијата,

нуклеарните горива и нуклеарната енергија, бучавата, радијацијата или отпадот, вклучувајќи го и радиоактивниот отпад, емисиите и другите облици на испуштања во животната средина кои влијаат или би можеле да влијаат на медиумите и областите на животната средина и на животот и здравјето на човекот; 3. Мерките, вклучувајќи ги и административните, како што се политиката, законодавството, плановите, програмите, договорите кои се однесуваат на прашањата поврзани со животната средина, како и активностите кои можат - директно или индиректно - да влијаат врз медиумите, областите и врз факторите на животната средина, како и мерките или активностите за заштита на тие елементи; 4. Извештаите, за имплементацијата на законите и другите прописи и акти кои се однесуваат на животната средина; 5. Анализа на трошоците и на придобивките и другите финансиски и економски анализи и претпоставки кои се користат во рамките на преземените мерки и активности за заштита и за унапредување на животната средина од точката 3 на овој став и 6. Состојбите поврзани со животот и здравјето и со безбедноста на луѓето, безбедноста на прехранбените производи вклучувајќи го и влијанието на загадувањето во ланецот на исхрана, условите за живот на луѓето, местата од значење за културата и изградените објекти, во мерка во којашто тие се под влијание или би можеле да бидат под влијание на медиумите и областите на животната средина или преку влијанијата на тие медиуми и области врз кои било од состојбите на наведените елементи и фактори.

Член 52 дефинира кои субјекти кои поседуваат информации за животната средина:

1. Органи и правни и физички лица (во натамошниот текст: субјекти) кои поседуваат или за кои се поседуваат информации за животната средина се: Владата на Р С Македонија и органите на државната управа; органите на општината, на градот Скопје и на општините во градот Скопје; правните и физичките лица на кои, во согласност со закон, им се доверени јавни овластувања, вклучувајќи и специјални должности, активности и услуги во областа на животната средина и/или - правните и физичките лица кои, врз основа на закон или договор, вршат дејност или услуга од јавен интерес во областа на животната средина, под надзор на органите или лицата од алинеите 1, 2 и 3 на овој став.
2. Владата на Р С Македонија, по предлог на органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина, објавува и одржува листа на субјекти кои поседуваат или за кои се поседуваат информации кои се однесуваат на животната средина. Во Листата се определуваат и информациите кои ги поседува секој од наведените субјекти.
3. Субјектите од ставот (1) на овој член се должни да определат овластено лице кое ќе биде одговорно за остварување на правото за пристап до информации за животната средина, како и да обезбедат просторија во која барателите ќе можат да ги разгледуваат или да вршат увид во бараните информации за животната средина.
4. Субјектите од ставот (1) на овој член се должни бараните податоци и информации за животната средина да ги достават или направат достапни за лицата кои побарале пристап до информации согласно со членот 51 од овој закон.

Член 53 Услови кои се однесуваат на барањето за информација

1. Барањето за информација за животната средина може да се достави до секој од субјектите кои поседуваат или за кои се поседуваат информации во врска со животната средина, определени согласно со членот 52 од овој закон.
2. Субјектите од членот 52 на овој закон кои поседуваат или за кои се поседуваат информации во врска со животната средина, се должни да обезбедат пристап

до информациите за животната средина: 1) во најкраток можен рок, но не подоцна од еден месец од денот на приемот на барањето или 2) најдоцна два месеца по приемот на барањето, доколку обемот и комплексноста на информацијата се такви што периодот од еден месец, не е доволен за да се комплетира документацијата. Во таков случај, субјектот од членот 52 на овој закон го известува барателот на информацијата, во што е можно пократок рок, а пред истекот на рокот од еден месец, за потребата од продолжување на рокот со образложение за причините поради кои е потребно продолжувањето.

1.6.3.2 Правилник за обезбедување пристап до информации во врска со животна средина

Врз основа на член 53, став 4 од Законот за животна средина, Министерството за животна средина и просторно планирање има донесено Правилник за начинот и постапката на обезбедување пристап до информации во врска со животна средина⁶⁵.

Правото за пристап до информации за животна средина им припаѓа на сите баратели на ист начин и под еднакви услови и тие се рамноправни во нивното остварување.

На барањата за пристап до информации за животна средина се одговара според редоследот на пристигнатите барања, согласно временскиот период потребен за подготвување на одговорите по барањата.

Субјектите, со цел да обезбедат полесен пристап до информации, се должни да ги објавуваат редовно информациите на своите веб страни, како и да го стават на располагање барањето за пристап до информации за животна средина на видно место (член 4 од Правилникот).

Барателот го осварува правото за пристап до информации со поднесување на барање за пристап до информации за животна средина до субјектите усно, писмено или електронски.

Содржината на барањето за пристап до информации за животна средина треба да ги содржи елементите согласно Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер (член 5 од Правилникот). Субјектите заради обезбедување на право на пристап до информации за животна средина определуваат службено лице кое е должно да ги ажурира податоците, да дава помош на подносителите и води евиденција за поднесените барања (член 6 од Правилникот).

1.6.3.3 Закон за квалитетот на амбиентниот воздух⁶⁶

Основен правен акт со кој се уредува заштитата и унапредувањето на квалитетот на воздухот е Законот за квалитет на амбиенталниот воздух кој е донесен на 4 октомври 2004 г. Согласно со член 4 од Законот, целите на правната регулација на овој сектор се:

- Избегнување, спречување и намалување на штетните ефекти врз човековото здравје и животната средина како целина, вклучувајќи ја и биолошката разновидност, природното богатство и историското и културното наследство;
- Обезбедување на соодветни информации за квалитетот на амбиенталниот воздух;
- Спречување и намалување на загадувањата кои предизвикуваат промена на климата;
- Одржување на квалитетот на амбиенталниот воздух таму каде што е добар и подобрување во други случаи.

Со овој закон се уредуваат мерките за избегнување, спречување или намалување на штетните ефекти од загадувањето на амбиентниот воздух врз човековото здравје, како и за животната средина како целина. Тоа се остварува преку утврдување на граничните и целните вредности за квалитет на амбиентниот воздух и праговите на алармирање и информирање, граничните и целните вредности за емисии, формирањето единствен систем за следење и контрола на

⁶⁵ Објавен во „Службен весник на РСМ“ бр.93 од 26.07.2007, [пристапено на 29.05.2019 год.]

⁶⁶ Закон за квалитетот на амбиентниот воздух, „Службен Весник на РСМ бр.47/2011“ од 31.07.2011, <http://www.moepp.gov.mk/wpcontent/uploads/2014/09/Zakon%20za%20kvalitet%20na%20Vozduh%20-%20precisten%20tekst%20za%20informativni%20celi.pdf> [пристапено на 02.04.2019 год.]

квалитетот на амбиентниот воздух и следењето на изворите на емисии (сеопфатен систем за управување со квалитетот на амбиентниот воздух и изворите на емисии - информативен систем). Се уредуваат и други мерки за заштита од одредени активности на правните и физичките лица, кои имаат директно или индиректно влијание врз квалитетот на амбиентниот воздух. Одредбите на овој закон се однесуваат на амбиентниот воздух, освен загадување на амбиентниот воздух предизвикано од радиоактивни супстанции, бучава и елементарни непогоди и загадување на воздухот во работната средина.

1.6.3.4 Закон за заштита на природата⁶⁷

Со овој закон се уредува заштитата на природата преку заштита на биолошката и пределската разновидност и заштита на природното наследство, во заштитени подрачја и надвор од заштитени подрачја, како и заштитата на природни реткости (во натамошниот текст: заштита на природата). Врз употребата на природните богатства за економски цели, покрај одредбите на овој закон се применуваат и одредбите на посебните закони. Врз заштитата на природата се применува и Законот за животна средина, доколку со овој закон поинаку не е уредено. Врз заштитата на природата се применуваат и одредбите од другите закони кои се однесуваат на заштитата на природата. На постапките утврдени со овој закон се применува Законот за општа управна постапка, доколку со овој закон поинаку не е уредено.

Заштитата на природата претставува дејност од јавен интерес. Заштитата на биолошката разновидност се остварува преку воспоставување и спроведување на систем на мерки и активности за заштита на дивите видови, вклучувајќи го нивниот генетскиот материјал, живеалиштата и екосистемите, со цел да се обезбеди одржливото користење на компонентите на биолошката разновидност и одржување на природната рамнотежа.

Заштитата на пределската разновидност се остварува преку воспоставување и спроведување на систем на мерки и активности за зачувување и одржување на карактеристични вредности на пределот кои произлегуваат од неговата природна конфигурација и/или од видот на човековата активност.

Заштита на природното наследство се остварува преку воспоставување на систем кој ги утврдува мерките, постапките и методите за стекнување на статус на природно наследство и спроведување на неговата заштита.

Заштита на природните реткости се остварува преку воспоставување на систем кој ги утврдува мерките, постапката и методите за прогласување на природна реткост и спроведување на нејзина заштита.

Цели на законот се:

1. Утврдување и следење на состојбата на природата;
2. Зачувување и обновување на постојната биолошка и пределска разновидност во состојба на природна рамнотежа;
3. Установување на мрежа на заштитени подрачја поради трајна заштита на својствата врз основа на кои го стекнале статусот на природно наследство;
4. Обезбедување на одржливо користење на природно богатство во интерес на сегашниот и идниот развој, без значително оштетување на деловите на природата и со што помали нарушувања на природната рамнотежа;
5. Спречување на штетните активности на физички и правни лица и нарушувања во природата како последица на технолошкиот развој и извршување на дејности, односно обезбедување на што поповолни услови за заштита и развој на природата; и
6. Обезбедување на правото на граѓаните на здрава животна средина.

⁶⁷ Закон за заштита на природата („Службен весник на РСМ“ бр.67/2004, 14/2006; 84/2007; 35/2010; 47/2011; 148/2011, 59/2012 и 13/2013),
<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/04b3bc15a4f14b3392180ebc7b584768.pdf> [пристапено на 12.06.2019 год.]

1.6.3.5 Останати закони во делот на животна средина

Во однос на посебните законски акти кои ги регулираат аспектите од областа на животната средина за одредени активности, за градежни проекти, инвеститорот мора да поднесе основен проект кој мора да содржи студија за оцена на влијанието врз животната средина (СОВЖС) одобрена од Министерството за животна средина и просторно планирање (МЖСПП), доколку проектот е под Анекс I од Архуската Конвенција⁶⁸. Градежната дозвола не може да се издаде без одобрение од МЖСПП. МЖСПП е одговорно за спроведувањето на постапката за Оцена на влијанија врз животната средина, што го вклучува правото на учество на јавноста.

Контролата над емисиите во медиумите на животната средина главно се врши преку постапката за Интегрирано спречување и контрола на загадувањето (ИСКЗ) и главната регулаторна алатка – интегрираните еколошки дозволи (А: еколошки дозволи за покрупни инсталации; Б: еколошки дозволи за помали инсталации).⁶⁹

Со Законот за заштита од бучава во животната средина се регулираат правата и должностите на правните и физичките лица во однос на управувањето со бучавата во животната средина и заштитата од бучавата во животната средина.

Со Законот за управување со отпадот се уредува управувањето со отпадот; начелата и целите за управување со отпад; плановите и програмите за управување со отпадот; права и обврски на правни и физички лица во врска со управувањето со отпадот; барањата и обврските на правните и физичките лица кои произведуваат производи и пакувања и коишто на крајот на животниот циклус ја оптоваруваат животната средина; начинот и условите под кои што може да се врши собирање, транспортирање, третман, складирање, преработка и отстранување на отпадот; увозот, извозот и транзитот на отпадот; мониторингот; информативниот систем; финансирањето и надзор над управувањето со отпадот.

Постапките за урбанистичко планирање се регулираат со Законот за просторно и урбанистичко планирање (Сл. Весник бр. 199/2014...163/2016). Законот (член 7) определува два главни типа на планови во зависност од просторот што се планира: а) Просторен план на Република Македонија кој го усвојува Собранието и претставува главен стратемски документ за просторно планирање; и б) урбанистички планови под кои спаѓаат генералниот урбанистички план, деталниот урбанистички план, урбанистичкиот план за села и урбанистичкиот план за вон населени места.

Плановите се хиерархиски поврзани, што значи дека генералниот урбанистички план се подготвува врз основа на податоци од просторниот план, деталниот урбанистички план се подготвува за подрачја вклучени во генералниот урбанистички план итн. Според соодветната Уредба⁷⁰, урбанистичките плански документи (и нивните промени) мора да поминат низ стратемска оцена на влијанијата врз животната средина. Покрај тоа, Законот за просторно и урбанистичко планирање (член 28) се повикува на Законот за животна средина и наложува дека соодветната општина е должна да донесе одлука за спроведување или одлука за неспроведување на стратемска оцена на влијание во која се образложени причините за спроведувањето или неспроведувањето и истата да ја достави до Министерството за животна средина.

68 Законот за градење: „Основниот проект содржи ОВЖС студија за проектот... доколку одредбите во областа на животната средина предвидуваат подготвка на студија за влијание на граба“. Според „Уредбата за определување на проектите и за критериумите врз основа на кои се утврдува потребата за спроведување на постапката за оцена на влијанијата врз животната средина“ градежните проекти се генерално определени проекти за кои потребата за ОВЖС постапка се утврдува случај по случај, чл. 47, ст. 4 <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4694> [пристапано на 22.04.2019 год]

69 Уредба за учество на јавноста во текот на изработката на прописи и други акти, како и планови и програми од областа на животната средина Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011, Поглавје XII од Законот за животна средина, <http://www.slvesnik.com.mk/besplatni-izdanija.nsp.x>, [пристапано на 21.06.2019 год.]

70 Уредбата за стратегиите, плановите и програмите, вклучувајќи ги и промените на тие стратегии, планови и програми, за кои задолжително се спроведува постапка за оцена на нивното влијание врз животната средина и врз животот и здравјето на луѓето (Службен весник бр. 153/2007 и 45/2011). Чл. 3, ст. 13

Образложението треба да ги содржи причините за спроведувањето/неспроведувањето според критериумите наведени во „Уредбата за критериумите врз основа на кои се донесуваат одлуките дали определени плански документи би можеле да имаат значително влијание врз животната средина и здравјето на луѓето.“ (Сл. Весник бр. 144/2007).

Во постапката за издавање на Дозвола за експлоатација на минерални сировини последна фаза е концесијата и издавањето на дозвола за експлоатација на минерални сировини (дел III од Законот). Заинтересираната фирма мора да се здобие со Дозвола за истражување на минерални сировини од Министерството за економија со време на важење кое не може да биде подолго од времето на важење на концесијата (макс. 60 години, т.е. 30 години со можност за продолжување за уште 30 години). Постапката ја отпочнува концесионерот со доставување на барање до Министерството за економија. Барањето, меѓу другото, содржи одобрение на Студијата за оцена на влијанија врз животната средина од страна на Министерството за животна средина и просторно планирање, па како кај другите така и во овој случај, учеството на јавноста во процесот на ОВЖС се одликува со истите права и ограничувања како во другите постапки.⁷¹ Нацрт дозволата за експлоатација на минерални сировини, исто така се објавува на веб страницата на Министерството за економија и засегнатата јавност може да коментира на истата во период од 15 дена.

Размножувањето, заштитата и ловот на животни/дивеч се регулирани со Законот за ловството (Службен весник бр. 26/2009 ... 193/2015). Ловиштата ги утврдува Владата во согласност со Републичкиот просторен план (чл. 28) и истите се даваат на управување на правни лица кои вршат работи од јавен интерес од областа на шумарството, ловот и заштитата на животната средина, или на јавни органи кои управуваат со националните паркови. Дивечот/животните во ловиштата се даваат под концесија на правни лица, главно ловечки организации кои се одговорни за издавање на дозволи за лов на заинтересирани лица. Концептот на издавање на концесии е ист како и кај претходно објаснетата постапка за експлоатација на минерални сировини. Не е предвидено учество на јавноста во овие постапки.

Во однос на Законот за генетски модифицирани организми, иако се предвидува учество на јавноста во процесот на одлучување во однос на намерното пуштање во промет на генетски модифицирани организми, само барателот/инвеститорот има право да поднесе тужба против одлуката на МЖСПП за одбивање на известувањето за намерно пуштање во промет на ГМО, т.е. јавноста нема право да оспори веќе одобрена Дозвола за намерно пуштање во промет на ГМО. Не постојат одредби кои ја регулираат постапката во случај на ажурирање или измена во условите на Дозволата.

Регистрацијата на пестицидите е регулирана под Законот за производи за заштита на растенијата (Службен весник бр. 110/2007 ... 39/2016) и Законот за безбедност на храната (Службен весник бр. 157/2010 ... 39/2016). Главната превентивна идеја зад Законите е дека ниту еден производ не смее да се стави на пазарот и да се употребува доколку претходно не се внесе во регистарот на Фитосанитарната управа во склоп на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, врз основа на поднесено барање од страна на правното лице кое е сопственик на производот, односно во регистарот на прехранбени производители. Не се предвидува учество на јавноста во овие постапки.

Прашањето на извоз/увоз на хемикалии, вклучително и извозот/увозот на одредени опасни хемикалии е регулирано со Законот за хемикалии (Службен весник бр. 145/2010 ... 37/2016). Извозот/увозот на хемикалии може да се врши од страна на правно лице само со дозвола за извоз/увоз издадена од страна на Министерството за здравство (член 69). Во однос на извозот/увозот на одредени опасни хемикалии (индустриски хемикалии и пестициди), важи концептот од Ротердамската конвенција за претходно добивање на согласност. Не се предвидува учество на јавноста во овие постапки.

⁷¹ Законот за минерални сировини, (Службен весник бр. 136/12, 25/13, 93/13,44/14,160/14, 195/15,192/15,39/16,53/16,120/16,189/16),Чл.55,ст.2,ал.4 [http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20\(Rabotna%20verzija\).pdf](http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20(Rabotna%20verzija).pdf) [пристапено на 13.06.2019 год.]

1.6.3.6 Закон за бесплатна правна помош

Собранието на Р С Македонија на 16 мај 2019 година го донесе новиот Законот за бесплатна правна помош (ЗБПП), објавен во “Службен весник на РСМ” бр.101 од 22.05.2019, а чија примена започна од 1 Октомври 2019 година. Законот е со цел да обезбеди еднаков пристап на граѓаните и другите лица определени со овој закон до институциите на системот, за запознавање, остварување и за овозможување на ефективна правна помош, согласно со начелото за еднаков пристап до правдата. (Член 2 од ЗБПП).

Со донесувањето на новиот Закон за бесплатна правна помош се врши усогласување со директивата ДИРЕКТИВА 2002/8/ЕЗ НА СОВЕТОТ од 27 јануари 2003 година за подобрување на пристапот до правда при прекугранични спорови со воспоставување минимум заеднички правила што се однесуваат на правна помош за такви спорови.

Согласно Законот, бесплатна правна помош даваат подрачните одделенија на Министерството за правда на Р С Македонија, овластени здруженија на граѓани регистрирани како даватели на БПП, правни клиници регистрирани при Правните факултети, а се запишани во регистрот на Министерството за правда и адвокати запишани во регистрот за давање на секундарна правна помош при Министерството за правда. Бесплатната правна помош се овозможува на лица кои исполнуваат одредени критериуми и истата се остварува како примарна правна помош и секундарна правна помош.

Право на примарна правна помош имаат сите физички лица кои имаат живеалиште или престојувалиште на територија на Р С Македонија.

Примарна правна помош е вид бесплатна правна помош која се обезбедува од страна на овластено службено лице на Министерството, овластено здружение и правна клиника. Овластено здружение е тоа кое согласно одредбите од овој закон ги исполнува условите за давање на примарна правна помош и врз основа на решение на Министерството е овластено за давање на примарна правна помош и е запишано во Регистарот на здруженија овластени за давање на примарна правна помош.⁷²

Правна клиника е организациона единица на правен факултет при универзитет основан согласно Законот за високо образование и чија цел е реализација на практична настава на студентите.⁷³

Примарната правна помош вклучува: општа правна информација и општ првен совет, иницијален правен совет за правото за користење на правната помош, помош при комплетирањето на барање за секундарна правна помош, помош при пополнување на формулари, обрасци издадени од управен орган во управна постапка за социјална заштита и заштита на правата на децата; пензиско, инвалидско и здравствено осигурување; заштита на жртви на родово базирано насилство и семејно насилство; постапка за упис во матична книга на родени; стекнување со документи за лична идентификација и државјанство; составување на претставки до Комисијата за заштита од дискриминација и до Народниот правобранител и барања за заштита на слободи и права до Уставниот суд на Република Северна Македонија.

Секундарна правна помош дават адвокати во постапка пред суд, државен орган, Фондот на пензиското и инвалидското осигурување на Р С Македонија, Фондот за здравствено осигурување на Р С Македонија и лица кои вршат јавни овластувања согласно одредните од Законот за бесплатна правна помош.

Секундарна правна помош се одобрува на лице кое има потреба од стручна правна помош од адвокат за конкретна правна работа и кое не е во можност да ги плати трошоците на постапката заради неговата финансиска состојба и чие барање е оправдано.⁷⁴ Секундарна правна помош опфаќа застапување во постапка пред суд, државен орган, Фондот на пензиското и

⁷² Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ” бр.101 од 22.05.2019, член 3, став 6, <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 13.06.2019 год.]

⁷³ ibis, член 3, став 7

⁷⁴ ibis член 13, став 1

инвалидското осигурување на Р С Македонија, Фондот за здравствено осигурување на Р С Македонија и лица кои вршат јавни овластувања согласно членот 14 од Закон за бесплатна правна помош, како и ослободување од трошоците согласно одредбите предвидени со овој и друг закон.⁷⁵

Министерството за правда, во врска со постапката за секундарна правна помош, соработува со Адвокатската комора на Р С Македонија, правосудните органи, како и со центарот за социјална работа, државните органи и другите надлежни институции.

Со законот за бесплатна правна помош се уредуваат правото на бесплатна правна помош, постапката во која се остварува, корисниците, условите и начинот на неговото остварување, давателите на бесплатна правна помош, органите надлежни за одлучување, заштитата на правото на бесплатна правна помош, финансирањето и надзорот над неговото спроведување, организирање на денови на бесплатен правен совет, бесплатна правна помош во прекугранични спорови, како и надзор над примената на одредбите од овој закон .

Целта на законот е да обезбеди еднаков пристап на граѓаните и другите лица определени со овој закон до институциите на системот, за запознавање, остварување и за овозможување на ефективна правна помош, согласно со начелото за еднаков пристап до правдата.

Постапката за секундарна правна помош е итна и тоа изрично се наведува во Закон.

Бесплатната правна помош се реализира од Министерството за правда, адвокати и од овластени здруженија на граѓани, а средствата за одобрување на бесплатната правна помош се обезбедуваат од Буџетот на Министерството за правда како посебна програма предложена од Министерот, одобрена од Владата на Р С Македонија, како и од донации и други приходи во согласност со закон.

Во Закон за Бесплатна правна помош, средствата за надоместок за давање на примарна правна помош од страна на овластените здруженија и правни клиници се доделуваат врз основа на јавен конкурс ⁷⁶, кој го објавува Министерството за правда на својата веб страна во првото тромесечје од тековната година. Распишувањето и спроеведувањето на јавниот конкурс како и проверката на поднесените документи, начинот на бодување при оценување на пријавите, вршењето на контрола на трошењето на средствата ги пропишува Министерот за правда.

Здруженијата и правните клиници кои не се финансираат согласно членот 11 од Законот за бесплатна правна помош, имаат право на надоместок за дадената примарна правна помош за секој предмет одделно за кој е одобрено барање за секундарна правна помош. Во делот на надоместокот на давателите на секундарна правна помош, односно адвокатите заштитени во регистрот на адвокати за давање бесплатна помош при Министерството за правда на Р С Македонија, ќе им се исплатува надомест во процентуален износ од адвокатската награда како и трошоци, согласно Тарифата за награда и надоместок на трошоците за работа на адвокатите донесена од страна на Адвокатска комора.

Со новиот Закон за бесплатна правна помош, обезбедени се поголеми придобивки и заштита за граѓаните: пред сè, олеснети се условите кои граѓаните треба да ги исполнат за да добијат бесплатна правна помош, со што се обезбедува еднаков пристап до правда за сите, особено за најсиромашните и маргинализирани граѓани.

Воедно, бесплатна правна помош, со одредени исклучоци ќе биде предвидена во сите правни области, со што се зголемува опфатот на загрозени и ранливи лица, а со тоа и можноста за поголема заштита на правата на граѓаните. Она што е важно да се потенцира е дека со новиот Закон другите трошоци врзани со постапката (пр. судски такси, трошоци за вештачење) нема веќе да бидат на товар на граѓаните, туку истите ќе бидат опфатени со бесплатната правна помош.⁷⁷

⁷⁵ ibis, член 13, став 2

⁷⁶ ibis, член 11, став 1

⁷⁷ Објавено на 22.05.2019 на pravdiko.mk, <https://www.pravdiko.mk/noviot-zakon-za-besplatna-pravna-pomosh-so-podobreni-reshenija-za-pristap-do-pravda/> [пристапено на 28.05.2019 год.]

Право на бесплатна правна помош имаат физичките лица на начин и под услови утврдени со законот.

Разликата во давателите на правна помош за претходна правна помош и помош во судските и управните спорови се состои во тоа што претходната правна помош се дава од овластено службено лице во подрачните одделенија на Министерството за правда и од овластени здруженија на граѓани, а правната помош се реализира од адвокати.

Согласно новиот Закон, секундарната правна помош опфаќа застапување во постапка пред суд, државен орган, Фонд за пензиско и инвалидско осигурување на Р С Македонија, Фонд за здравствено осигурување на Р С Македонија и лица кои вршат јавни овластувања, како и ослободување од трошоците согласно одредбите предвидени со овој и друг закон.

Согласно наведеното, во Законот за бесплатна правна помош, не се споменуваат правата од областа на животната средина (впрочем, правото на здрава животна средина е загарантирано и со највисокиот акт во државата – Уставот). Овие права делумно би можеле да се подведат под заштита на жртвите од казнени дела, но само делумно, бидејќи казниот законик препознава дела против животната средина кога тие се сторени во поголем обем, на поголемо подрачје, врз поголем број на луѓе, односно животински и растителен свет.

Согласно Архуската Конвенција, пристап до правда за прашања од животната средина мора да биде овозможен на секој граѓанин, што е и негово право загарантирано со Уставот на РСМ. Во РСМ, особено во поголемите градови, граѓаните се свесни за загаденоста на воздухот и на животната средина, но до денес изостанува конкретно покренување на постапки (вонсудски и судски) во случаите кога поради загадувањето на животната средина директно се загрозува животот и здравјето на луѓето. Државните институции сеуште во оваа област немаат доволно капацитети да се справат со зачувување и заштита на животната средина, како и да преземаат должни мерки во насока на грижа за истата. Се поставува прашањето колку и судовите се подготвени да постапуваат по спорови од областа на животната средина, со оглед на многу малиот број на постапки од оваа област кои се поведуваат пред судовите, недостигот на судската пракса и недовербата во судскиот систем, како и големите трошоци на кои се изложени странките при остварување на ова право на граѓаните во случаите кога им е загрозувано или повредено.

Поаѓајќи од значењето на животната средина акцентирано во конвенциското право, во член 8 од Уставот на Р С Македонија, животната средина е поставена како вредност и право кое мора да се заштитува и унапредува. Уредувањето и хуманизацијата на просторот и заштитата и унапредувањето на животната средина и на природата се темелна вредност на уставниот поредок на Р С Македонија „Секој човек има право на здрава животна средина. Секој е должен да ги унапредува и штити животната средина и природата. Републиката обезбедува услови за остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина“, се пропишува во член 43 од Уставот на РСМ.

Целта е, согласно Архуската Конвенција, да се овозможи пристап до правда односно право на секој граѓанин во РСМ без оглед на неговата финансиска и имотна состојба да има право и да добие бесплатна правна помош во спорови по прашања за животната средина. Причина е што не станува збор само за повреда на личното право на граѓанинот кое е загрозувано или повредено, туку и за повреда на права од јавен интерес.

Право да ѝ одрнесе барање за секундарна правна помош има:

- Лице државјанин на Република Северна Македонија со постојано живеалиште во Република Северна Македонија,
- Странски државјанин со дозвола за привремен или постојан престој во Република Северна Македонија или лице без државјанство кое законски престојува во Република Северна Македонија,
- Лице кое има право на правна помош обезбедена од Република Северна Македонија согласно меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот на Република Северна Македонија и

- Баратели на правото на азил.

Механизмот БПП треба да им овозможи пристап до правда и на лицата кои не поседуваат лична документација. Истото важи и за лицата без државјанство кои немаат регулирано престој, но се наоѓаат на територијата на Р. С. Македонија.

Се смета дека финансиската состојба на барателот и членовите на неговото семејство е загрозувана со трошоците на постапката, ако:⁷⁸

месечниот приход на барателот кој живее сам не го надминува износот на минималната нето плата во Република Северна Македонија, утврдена со прописите од областа на минималната плата,

месечниот приход на барателот кој живее во заедничко домаќинство со членовите на неговото семејство не го надминува износот на минималната нето плата од ставот (1) алинеја 1 на овој член и месечниот приход на секој нареден член на семејството не го надминува износот од 20% од минималната нето плата утврдена со прописите од областа на минималната плата.

Според новиот Законот за бесплатна правна помош, член 18, став 2 таксативно набројува што се смета а што не се смета за приход при анализа на барањето за бесплатна правна помош, односно, не се сметаат за приход социјалните трансфери и други надоместоци стекнати врз основа на одреден статус (на пример, студент).

Според новиот Закон за БПП, барател кој живее сам и кој има месечни приходи не поголеми од минималната нето плата во РСМ, односно барател кој живее во заедничко домаќинство со членовите на неговото семејство кое има месечни приходи не поголеми од минималната нето плата во РСМ, а секој нареден член на заедничкото домаќинство има приходи не поголеми од 20% од просечна нето плата во РСМ согласно Законот за минимална плата.

1.6.4 Вонсудска и судска практика во Македонија во областа на животна средина и пристап до правда

Во ова поглавје, даден е преглед на можностите за користење на домашни и меѓународни механизми за заштита на животна средина, коишто можат да се користат при загрозување на животот и здравјето на граѓаните, како и можноста за (бесплатна) правна помош и условите за нејзино користење. Исто така, претставена е можноста за користење на *actio popularis* за прашања поврзани со животната средина.

Вонсудските постапки можат да се поведат пред народен правобранител и други тела за заштита на човековите права.

1.6.4.1 Народен правобранител

Законот за основање на Народниот правобранител („Службен весник на РМ“ број 60/03) во членовите 11-18 предвидува олеснување на условите, при што подносителот е ослободен од данокот за постапката што ја започнал пред институција на Народниот правобранител. Помош и интервенција од Народниот правобранител може да бара секој граѓанин и странец (лично или преку свој полномошник) кога ќе оцени дека некое негово уставно и законско право му е повредено со акти или дејства на органи на државната управа и други органи и организации кои имаат јавни овластувања. Заштита на правото пред Народниот правобранител може да се бара откако претходно граѓанинот се обратил (поднел барање, молба, побарал помош, интервенција или друго дејство) до надлежниот орган или организација, а притоа тој орган или организација донел или не донел акт, презел, односно не презел соодветно дејство.

Постапката пред Народниот правобранител се иницира со поднесување претставка (поплака, жалба) која може да се достави лично во канцеларијата на Народниот правобранител, по пошта, усно на записник кај народниот правобранител, по телефакс или по електронска

⁷⁸ Закон за бесплатна правна помош, „Службен весник на РСМ“ бр.101 од 22.05.2019, член 11, став 1 <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 19.06.2019 год.]

пошта. Народниот правобранител може да покрене постапка и по сопствена иницијатива, но за продолжување на постапката потребна е согласност од граѓанинот кому му е повредено уставното или законското право.

Кога ќе се констатираат одредени повреди, Народниот правобранител може:

- Да даде препораки за отстранување на констатираните повреди;
- Да предложи повторување на судската постапка (повторно отворање на постапка);
- Да покрене иницијатива за поведување на дисциплинска постапка против службено или одговорно лице; и/или
- Да поднесе барање до надлежниот јавен обвинител за покренување на кривична постапка.

Признавајќи го член 44 од Уставот на Р С Македонија кој им гарантира на граѓаните право на здрава животна средина, институцијата Народен правобранител ги зема предвид и претставките кои се однесуваат на прекршување на ова право.

Треба да се напомене дека како механизам за заштита на правата на граѓаните, Народниот правобранител има мандат само доколку повредата настанала од јавен орган. Во изминативе 16 години и по службена должност и по иницијатива на граѓани, има интервенции од страна на институцијата, посебно во врска со загадувањето, но тоа не е забележано и во последниот достапен извештај од 2018 година. Активностите на Народниот правобранител биле насоки за интервенција во заштита на животната средина, преку воведување на неопходните еколошки стандарди на големите загадувачи, односно воведување на интегрирани еколошки дозволи.

1.6.4.2 Медијација

Медијацијата, како еден од алтернативните начини на решавање на спорите, во Р С Македонија е промовирана со донесувањето на Законот за медијација во 2006 година, изготвен во согласност со Стратегијата за реформа на правосудниот систем 2004-2008, со примарна цел растоварување на судовите од огромниот број предмети, како и определбата на Р С Македонија за интегрирање во европските текови.

Постапката за медијација е посебен вид постапка која по својот карактер е доброволна, ефикасна, брза и поевтина од судската постапка. Медијација може да се применува во граѓански, трговски, работни, потрошувачки и во други спорни односи меѓу физички и правни лица во кои страните можат слободно да располагаат со своите барања во согласност со закон, а може да се применува и во семејни и кривични спорови доколку одговара на природата на спорните односи или доколку со посебен закон не е исклучена нејзината примена.

Предностите на медијацијата се изразуваат преку неформалноста и флексибилноста на постапката, со оглед на тоа што во медијацијата се земаат предвид интересите на страните за постигнување меѓусебна спогодба која ќе биде доброволно почитувана од страните. Спорите од областа на животната средина се медијабилни спорови и како такви можат да остварат пристап до правда преку процесот на медијација.

До моменшој не постојат случаи на медијација во врска со спорови поврзани со животна средина.

1.6.4.3 Архуски жалбен механизам

Треба да се спомне и можноста за поднесување на жалби спогласно Архуската Конвенција. Механизмот за усогласување со Архуската Конвенција е еден од ретките меѓународни инструменти за заштита на животна средина, кој им овозможува на членовите на јавноста да ја соопштат својата загриженост директно до одбор на независни експерти. Комитетот за жалби (Compliance Committee) има мандат да ги испита наводите за случајот, може да

даде препораки на Состанокот на потписничките (Meeting of the parties – MOP) директно до засегнатата страна.

Комитетот, исто така, може да ги разгледува прашањата за усогласување по сопствена иницијатива и да направи препораки; изготвува извештаи за усогласеност или спроведување на одредбите од Конвенцијата; да обезбеди совет или да ја олесни помошта на поединецот.

До моментиот не постојат случаи до Комитетот од нашата држава.

1.6.4.4 Конвенција за заштита на дивиот растителен и животински свет и природните живеалишта во Европа (Бернска конвенција)

Друг меѓународен механизам е Конвенција за заштита на дивиот растителен и животински свет и природните живеалишта во Европа (Берн), ратификувана во 1997 година која се однесува за заштита на дивиот, растителен и животински свет и природните живеалишта во Европа. Балканскиот рис (*Lynx lynx balcanicus*) е ставен во Прилог 2 на Бернската конвенција, што претставува големо признание и чекор напред кон заштита на ова критично загрозено животно кое живее само на Балканот.

Во 2013 година, независниот експерт при Механизмот за жалби на Европската банка за обнова и развој која финансиски го поддржува овој проект објави наоди со кои потврдува дека еколошката студија за Бошков Мост не е комплетна бидејќи во неа недостасуваат значајни податоци. Експертот потврди дека при одлучувањето за финансиската поддршка за проектот, банката ги прекршила своите еколошки процедури. Постојаниот Комитет на Бернската Конвенција за заштита на дивиот растителен и животински свет и природни живеалишта во Европа побара Владата на Република Македонија итно да ја суспендира изградбата на малите хидроцентрали во Националниот парк Маврово, објавуваат еколошки граѓански организации од Македонија.

Воедно, има иницијатива и за суспендирање на ХЕЦ Рибничка, Јадовска и Жировничка I и II, за кои концесиите се одобрени во 2015 за кои изградбата сеуште не е отпочната. Досега, на територијата на НП Маврово од 2010 до 2017 година изградени се четири нови мали хидроцентрали на реките Тресонечка, Галичка, Какачка и Беличица.

1.6.5. Судски постапки

Надлежноста на судовите ја опфаќа заштитата на граѓаните од поединечни незаконски акти на државната управа и на другите институции кои вршат јавни овластувања (управни спорови). Судови имаат генерална надлежност за заштита на човековите права.

1.6.5.1 Уставен суд на РМ

Според член 9 од Уставот, граѓаните се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви.

Со член 108 од Уставот е утврдено дека Уставниот суд е орган на Републиката кој ја штити уставноста и законитоста. Преку остварувањето на своите надлежности, Уставниот суд, се грижи за зачувување на уставните принципи, вклучувајќи го тука и принципот на еднаквост на граѓаните како темелен уставен принцип. Надлежноста на Уставниот суд е определена во член 110 од Уставот според кој Уставниот суд *inter alia* одлучува за согласноста на законите со Уставот. Ги штити слободите и правата на човекот и граѓанинот што се однесуваат на слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, политичкото здружување и дејствување и забраната на дискриминација на граѓаните по основ на пол, раса, верска, национална, социјална и политичка припадност.

Уставниот суд ја остварува својата улога во овој домен на два начина:

- Преку уставна ревизија, односно оценка на согласноста на законите и подзаконските акти со уставното начело на еднаквост; и
- Преку конкретни спорови по поединечните барања на граѓаните, односно преку директна заштита на одредени права и слободи содржани во Уставот.

Постапката за непосредна уставно-судска заштита на слободите и правата, вклучувајќи ја и заштитата од дискриминација, е уредена со Деловникот на Уставниот суд. Според член 51 од Деловникот, секој граѓанин што смета дека со поединечен акт или дејство му е повредено право или слобода утврдени со член 110 од Уставот може да бара заштита од Уставниот суд во рок од 2 месеци од денот на доставувањето конечен или правосилен поединечен акт, односно од денот на дознавањето за преземање дејство со кое е сторена повредата, но не подоцна од 5 години од денот на неговото преземање. Притоа, потребно е да се наведат причините поради кои се бара заштита, актите или дејствата со кои тие се повредени, фактите и доказите врз кои се заснова барањето, како и други податоци потребни за одлучувањето на Уставниот суд.

Во Деловникот се предвидени кратки рокови за постапување за барања/постапки во кои се одлучува за слободи и права на граѓанинот, со што се обезбедува приоритет и итност во решавањето по овие предмети. Согласно член 56 од Деловникот, со одлуката за заштита на слободите и правата Уставниот суд ќе утврди дали постои нивна повреда и во зависност од тоа ќе го поништи поединечниот акт, ќе го забрани дејството со кое е сторена повредата или ќе го одбие барањето.

Согласно член 57 од Деловникот, во текот на постапката Уставниот суд може да донесе решение за запирање на извршувањето на поединечниот акт или дејство до донесувањето конечна одлука.

Граѓаните можат директно да се обратат за оценување на уставноста и законитоста на одредени акти, како и заштита на своите слободи и права со поведување на иницијатива.

Пред Уставниот суд секој граѓанин може да поднесе иницијатива за поведување постапка за оценување уставноста на закон или уставноста и законитоста на друг пропис⁷⁹, како и уставноста на програмите и статутите на политичките партии и здруженијата на граѓани. Поднесувањето на иницијативите не е врзано со постоењето правен интерес на подносителот. Потребно е само иницијативата да биде составена во соодветна форма, односно прецизно да е определен актот што се оспорува, причините поради кои се оспорува актот, кои уставни или законски одредби се повредуваат со оспорениот акт и кој е иницијаторот.

Судот материјално расправа и одлучува по иницијативите ако оспорениот акт е од општ карактер и ако е во важност. Доколку има основи за сомнение, Судот прво поведува постапка, а во втора фаза касира (укинува или поништува). Судот може да поведе постапка за оценување уставноста и законитоста и по сопствена иницијатива, било во рамките на постојната иницијатива или покренувајќи целосно своја иницијатива.

Постапката за заштита на слободите и правата на човекот и граѓанинот, се поведува со барање (уставна жалба) од секој кој смета дека некои од наведените слободи и права се повредени со конечен или правосилен акт или дејство. Притоа, барањето треба да е составено во соодветна форма, односно во него треба да е определен актот или дејството со кое се повредуваат слободите и правата, фактите и доказите за тоа, причините поради кои се бара заштитата и други релевантни податоци.

Покрај фактот дека овој вид надлежност е ограничена во својот обем, таа има други две главни карактеристики. Прво, не само управни, туку и судски одлуки и акти на носителите на јавната власт можат да бидат оспорени. Второ, поднесувањето на такво барање не наложува претходно исцрпување на сите правни средства против конечен или правосилен акт. Инаку, постапката се смета за поведена со самото поднесување на барањето, така што останува Судот само материјално да се произнесе по барањето. По правило, за заштита на слободите и правата Уставниот суд одлучува врз основа на одржана јавна расправа, на која задолжително

⁷⁹ Деловник на Уставен суд на РСМ, член 12

се поканува и народниот правобранител. Заради заштита на слободите и правата Судот може да го поништи поединечниот акт, да го забрани дејството со кое е сторена повредата или да го одбие барањето. Оваа постапка се заснова на начелата на приоритет и итност.

Постои можност за *actio popularis* за оспорување на суштинската и процедуралната законитост на урбанистичките планови (како „општи акти“) пред Уставниот суд.⁸⁰ Ако со измена на поединечниот акт не може да се отстранат последиците од примената на законот, прописот или општиот акт што со одлука на Уставниот суд е поништен, Судот може да определи последиците да се острани со враќање во поранешна состојба, со надоместок на штета или на друг начин. Извршувањето на правосилните поединечни акти донесени врз основа на закон, пропис или друг општ акт, што со одлука на Уставниот суд е поништен, не може да се дозволи, ниту да се спроведе, а ако извршувањето е започнато тоа ќе се запре⁸¹.

Постои значителна судска пракса пред Уставниот суд во однос на ревизија на оспорени урбанистички планови од перспектива на „транспарентност и учество на јавноста“.⁸² Еден од таквите случаи е укинувањето на Деталниот урбанистички план (ДУП) за Тафталиџе 1, донесен на 5 јануари 2016 година. Уставниот суд оцени дека Општина Карпош не ги почитувала уставните и законските одредби при донесување на спорниот ДУП кој го опфаќа потегот од булеварот Партизански одреди, улица Московска, булевар Македонија и булевар 8 Септември и со кој е предвидува во зеленилото да никнат нови згради.

Деталниот урбанистички план за Тафталиџе 1 и Карпош 4 беше донесен на Бадник во 2016, за време на мандатот на ексградоначалникот Стевчо Јакимовски. Граѓанските иницијативи Ние сме Карпош 4 и Зелено Тафталиџе по ваквата одлука неколкупати организираа протести и маршеви барајќи да престане бетонизацијата на општината и ја го објавија планот на Уставен суд. Необјавувањето на Одлуката за неспроведување на стратегиска оценка (бр. 34-3079/17 од 06.07.2015 година) на начин и постапка пропишани со Законот за животната средина, значи дека не е во целост запазена постапката за донесување на деталниот урбанистички план предвидена со Законот за просторно и урбанистичко планирање, за Тафталиџе 1, што води кон повреда на начелото на владеењето на правото, како темелна вредност на уставниот поредок на РС Македонија, поради што Уставниот суд оцени дека оспорената одлука не е во согласноста со член 8 став 1 алинеи 3 и 10 од Уставот на РС Македонија, со членот 15-в од Законот за просторно и урбанистичко планирање и со членот 65 Законот за животната средина.

Во друг случај кога Судот ја разгледувал уставноста и законитоста на деталниот урбанистички план за индустриска зона во општина Кичево, го дал следново мислење „... од достапните докази, Судот оцени дека може не треба да се потврди дека јавноста беше информирана за давање на увид на јавноста на Нацрт-деталниот урбанистички план согласно член 18 од Законот за просторно и урбанистичко планирање, па така, законитоста на овој дел од постапката може да биде доведена во прашање. Иако од Извештајот за увидот на јавноста очигледно е дека имало коментар пополнет од граѓанин, сепак прашањето останува дали и како се информирани граѓаните за организирање на јавниот увид за нацрт-планот“. Судот посочува дека треба да се идентификува засегнатата јавност и истите да бидат поканети.

Во овој случај, Судот одлучил за законитоста и уставноста на деталниот урбанистички план за подрачје во општина Кичево и да ја отповика одлуката за усвојување на овој урбанистички план, јасно е наведено дека не земајќи ги предвид коментарите од страна на јавноста е значително прекршување на законски пропишаната постапка за донесување детални урбанистички планови.

80 Деловникот на Уставниот суд на РСМ: „Пред уставниот суд секој може да поднесе иницијатива за воведување промена за оценување на уставноста на закон или уставноста и законитоста на друг пропис...“, чл. 12

81 Деловникот на Уставен суд на РСМ, чл. 81

82 Деловникот на Уставниот суд на РСМ, од извршувањето на поединечни акти донесени врз основа на урбанистички план кој се укинува со одлука на Уставниот суд не може да се дозволи ниту примени, а доколку извршувањето е во тек, тоа ќе биде прекинато, чл. 80

1.6.5.2 Граѓанска постапка

Во случај на повреда на правото на здрава животна средина, може да се поведе граѓанска постапка против правните лица кои се предизвикувач на опасноста. Во тој случај, потребно е да се докаже активната легитимација на истите, а тужители треба да бидат лица кои непосредно ги трпат штетните последици од изворот на опасноста. Во текот на граѓанската постапка, граѓанските организации можат да се јават како замешувачи. Во таков случај може да се бара отстранување на опасноста (согласно член 143 од Закон за облигационите односи-ЗОО), а физички лица може да бараат и согласно член 144 од ЗОО од судот да им нареди на фабриките да престанат со дејствијата со кои се повредуваат нивните лични права и да ги отстранат последиците настанати со овие дејствија. Поведувањето на граѓанската постапка, во овој случај е директно поврзано со заштита на здравјето на луѓето, па од таа причина истите се јавуваат како приватни тужители, што води кон поведување на кривична постапка. Мора да се напомене дека водењето на граѓанска постапка бара вештачења за да се докаже причинско-последичната врска меѓу тужителот и изворот на опасноста.

Токму потребата да се докаже дека е извршено одредено влијание врз животната средина преку вештачење е главната пречка во овој процес, односно високата цена која граѓаните мора да ја поднесат на сопствен трошок.

1.6.5.3 Кривична постапка

Самиот Кривичен Законик во глава XX ги уредува кривичните дела против животната средина и природа. Имено во член 218, кривични дела против Загадување на животната средина и природата точно се наведуваат висините на затворските казни за сторените кривични дела за физички лица. За сторени кривични дела од глава 22 за правни лица се предвидува парична казна и тоа за:

1. Тој што со непридржување кон прописите за заштита и унапредување на животната средина ќе загади воздух, почва, вода, водна површина или водотек во поголем обем или на пошироко подрачје и со тоа ќе предизвика опасност за животот или здравјето на луѓето или уништување на животинскиот или растителниот свет во поголеми размери, ќе се казни со затвор од четири до десет години.
2. Службено или одговорно лице во правно лице кое со непридржување кон прописите за заштита на животната средина ќе пропушти да постави уреди за пречистување или ќе дозволи изградба, пуштање во дејство или користење на погон кој ја загадува животната средина или на друг начин ќе пропушти преземање мерки за спречување или оневозможување на загадување на воздух, почва, вода, водна површина или водотек кое ја надминува дозволената граница или за спречување бучава што значително ја надминува дозволената граница и со тоа ќе предизвика опасност за животот или здравјето на луѓето или уништување на животинскиот и растителниот свет во поголеми размери, ќе се казни со казна затвор најмалку пет години.
3. Ако делото е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни со парична казна или со затвор до три години.
4. При изрекувањето условна осуда, судот може на сторителот на делото од ставовите 1 и 2 да му наложи услов во определен рок да ги преземе пропишаните мерки за заштита и унапредување на животната средина.
5. Ако делото од овој член го стори правно лице, ќе се казни со парична казна.

Кривичниот законик предвидува и затворски казни и за сите физички лица, односно парична казна за правни лица кои ќе сторат кривично дело загадување вода за пиење, зробиство на штетни средства за лекување добиток или живина, загрозување на животната средина и природата со отпад, неовластено прибавување и располагање со нуклеарни материји. Во член 234 се предвидуваат поголеми затворски казни за физички лица сторители на тешки дела против животната средина и природата, односно ако со преземеното дејствие настапи тешка телесна повреда или тешко нарушување на здравјето на повеќе лица, настапи смрт на

илјади евра) ги ставал на лична сметка. Пресудата гласи дека е осуден за загрозување на животната средина со отпад.

Во судските архиви има пресуди против јавните претпријатија во две општини затоа што ја загрозиле животната средина со отпад. Едната е против ЈКП Тетово и директорот Целал Цека во 2016 година. Основниот суд во Тетово го осудил претпријатието да плати казна од 100.000 денари, а апелациониот суд во Гостивар, по жалбата на обвинителството, ја зголемил казната на 200.000 денари.

Скопскиот апелациони суд укинал пресуда на велешкиот суд против јавното претпријатие на една од околните општини, кое било осудено да плати 100.000 денари поради загадување на водата во едно село. Образложението било дека не биле прецизни податоците за кој период се однесувало загадувањето.

Основното јавно обвинителство Скопје кој по допрен глас отвори постапка за Загадување на животната средина и природата за кривично дело Загадување на животната средина и природата од чл.218 од Кривичниот законик. Во насока на утврдување на фактите, надлежниот јавен обвинител испратил барање до Министерството за животна средина и просторно планирање за добивање потребни податоци во врска со досегашна извршена контрола над работењето на депонијата ДРИСЛА – СКОПЈЕ ДОО, како и доколку е извршена контрола дали е констатирано почитување на протоколите за согорување на медицински отпад од страна на депонијата и други информации.

МВР поднесе кривични пријави против ЕЛЕМ за загадување на животната средина и природа, како и против петмина поранешни директори и раководители во РЕК „Битола“, осомничени за соизвршителство во ова кривично дело. Според билтенот на МВР осомничени за соизвршителство во загадувањето на животната средина и природа се И.К. (63) од Гостивар, поранешен директор на подружница РЕК Битола, Ј.К. (67) од Битола, директор на подружница РЕК Битола, О.З. (54) од Битола, директор во РЕК Битола, З.М. (44) од Битола, раководител во Подружница РЕК Битола и против С.А. (63) од Битола, раководител во Подружница РЕК Битола. Имено, по претходна пријава до СВР Битола и Основното јавно обвинителство во Битола, направени се низа проверки при што е констатирано дека пријавените физички лица, со непридржување кон прописите за заштита и унапредување на животната средина, пропуштиле да ги реконструираат постоечките или да постават нови филтри за прашина. Дозволиле преку работата на РЕК да се пропуштаат штетни честички количински повеќе од 50 милиграми на метар кубен. Исто така, пријавените физички лица дозволиле да се врши отпепелување на одлагалиштето, каде што често се создавале воздушни вртлози од пепел со земја. На тој начин предизвикале пораст на статистичкиот показател на загаденост на воздухот во град Битола, што претставува опасност по здравјето на луѓето.

1.6.5.4 Управна постапка

Управната постапка се поведува по барање на странка или од страна јавен орган по службена должност, кога е изречно утврдено со закон и кога јавниот орган ќе дознае факти кои му наложуваат да води управна постапка со цел да се заштити јавниот интерес.

Управната постапка ја поведува надлежниот орган по службена должност или по барање од странката. Постапката за поведување на управен спор е регулирана со Законот за општа управна постапка, во Глава IX, член 51 и член 52. За предметите кои според Законот или нивната природа е потребно барање од странката, надлежниот орган може да ја поведе и да ја води постапката само ако постои таквото барање. Откога постапката ќе се поведе, надлежниот орган треба да ги утврди сите факти и околности што се од значење за да донесе решение и на странките да им се овозможи да ги остварат и заштитат своите права и правни интереси. Овие дејства може да се извршат во скратена постапка или во посебна испитна постапка.

Формално, Законот за општа управна постапка го препознава принципот на правен лек, т.е. засегнатите страни имаат право да го оспорат секое управно дејство (или пропуст)

односно управен акт (прв степен – пред истото тело кое го донело актот; втор степен – пред независната Државна комисија; трет степен – Управен суд). Ова се потвдува со член 104 од истиот Закон, каде што јасно е определено дека „странката има право на правен лек против секое управно дејство или пропис, доколку смета дека ѝ ги повредува правата или правниот интерес“ (граѓанските здруженија од областа на животната средина се сметаат за странки со правен интерес во спорови од областа на животната средина).

Управниот суд го поништи решението на државна Комисија за одлучување во управна постапка со кое се одбива жалбата против издадената еколошка дозвола за проектот, на жалба против решение поднесена од здружението на граѓани Фронт 21/42. Издадената еколошката дозвола за проектот Бошков Мост издадена од Министерството за животна средина во 2012 година се враќа на повторно постапување.

„За судот не постојат докази дека во издавањето на еколошка дозвола за ХЕЦ „Бошков Мост“ била целосно зајазена постојатката согласно Законот за животна средина. Судот појврди дека фактите се нецелосно и погрешно утврдени и дека во постојатката не се водело сметка за правилата на постојатката. Имајќи го ова предвид, судот ја поништи оглукајта на државната Комисија во врска со жалбата поднесена против решението со кое се издава еколошка дозвола за проектот ХЕЦ „Бошков Мост“ и го враќа предметот на повторно постојување“

Проектот „Бошков Мост“ предвидуваше изградба на 68 MW хидроелектрана во Националниот парк Маврово. Еколошката дозвола за овој проект Министерството за животна средина ја издаде во 2012 година. Решението беше обжалено пред државната Комисија за одлучување во управна постапка и постапка од работен однос во втор степен со образложение дека еколошката студија за овој проект врз основа на која е издадена дозволата е некомплетна. Тоа значи дека Министерството ја издало еколошката дозвола спротивно на Законот за животна средина.

Во 2013 година државната Комисија за одлучување во управна постапка донесе решение со кое ја одби жалбата и го потврди решението на Министерството за животна средина. Од 2013 година овој предмет беше пред Управниот суд.

„За Управниот суд е нејасно како државната комисија прифатила дека првостепеното решение е донесено согласно закон и дека пред донесувањето претходела целосна и детална постојатка и дека биле прибавени сите докази“, пишува во пресудата на судот.

Судот констатирал дека Министерството за животна средина требало да донесе решение за еколошка дозвола врз основа на комплетна студија за оцена на влијанието врз животната средина, извештај за соодветност на оваа студија и исходот од консултациите со јавноста. Тоа не се случило. Дополнително, министерството требало во решението да ги наведе конкретните мерки за спречување, ограничување, ублажување или намалување на штетните влијанија, како и мерките за зголемување на поволните влијанија врз животната средина како резултат на спроведувањето на проектот.

За еколошката дозвола за Бошков Мост се води уште една управна постапка. Имено, спротивно на Законот за животна средина, валидноста на спорното решение за проектот Бошков Мост во 2014 година беше продолжена од страна на Министерството за животна средина. За ова прекршување, во јуни 2015 година е покрената уште една жалбена постапка пред државната комисија.

Проектот ХЕЦ „Бошков Мост“ се најде и пред Бернската конвенција во 2015 година, кога беше усвоена препорака за стопирање на сите планирани проекти во Националниот парк Маврово.

Дополнителен факт дека има повреда на Законот за животна средина е што пред донесување на решението за ХЕЦ Бошков Мост (дека ги задоволува барањата за заштита на животната средина), од страна на ЕЛЕМ е доставен допис со кој го информирал Министерството за животна средина дека допрва ќе се започнат активности за еколошки мониторинг за проектот. Целта на овој мониторинг беше утврдување на нулта состојба на воздухот, водотечите и амбиенталното ниво на бучава, како и состојбата со биолошката разновидност во подрачјето кое ќе биде зафатено од изградбата и функционирањето на

ХЕЦ Бошков Мост. Овој мониторинг е неопходен за утврдување мерки кои би го намалиле влијанието од проектот. Ваквите анализи треба да бидат составен дел од Студијата за оцена на влијание врз животната средина, а не да се случуваат по нејзиното изготвување и одобрување.

Иако од Основното јавно обвинителство Скопје по допрен глас отворија предмет за работењето во депонијата за кривично дело загадување на животната средина и природата, паралелно актуелниот концесионер на депонијата „Дрисла,, води уште една битка пред вишиот Управен суд. Правото на концесија на ФЛЦ Амбиенте од Италија се оспорува од добивањето на тендерот во 2013 година.

Управниот суд во последната пресуда наведува дека компанијата немала никакво искуство и била формирана два дена пред продолжниот рок за истек на тендерот. Конзорциумскиот партнер Униекко кој ја формирал фирмата всушност се занимавал со градежништво и производство на цигли и го немал ни потребниот обрт на средства. Управниот суд, според пресудата ја уважи тужбата на германската компанија Шолц и го задолжува градоначалникот на град Скопје да го потпише договорот за заедничко вложување во јавното претпријатие. Град Скопје поседува 20 проценти од депонијата.

1.6.5.5 Прекршочна постапка

Додека кривичните постапки се водат против индивидуални криволовци, рибокрадци, дрвосечачи, собирачи на отпад и други, загадувачите добиваат мандатни казни или прекршочни пријави. Последниот извештај објавен на страницата на Државниот инспекторат за животна средина се однесува на 2014 година, кога биле донесени 366 решенија, со кои се наредува да се исправи некоја неправилност, 28 решенија за забрана за работа, а биле поведени 72 прекршочни постапки и ниту една кривична постапка.

Иако Законот за прекршоци е целосно усогласен со Законот за заштита на животната средина, што го прави полесно поднесувањето прекршочни пријави отколку кривични, скопските инспектори за животна средина, пак, според нивниот извештај за 2017, за цела година поднеле вкупно едно барање за да се поведе прекршочна постапка и ниту едно за кривична, што може да индицира за недостаток на капацитетит на инспекторите за повеќе да излегуваат на терен, да спроведуваат повеќе надзори и повеќе да се изрекуваат казни.

Според Градоначалникот на Скопје, Петре Шилегов на седница на Советот на Град Скопје, бројот на изречени казни двојно се зголемил во однос на 2017. Како што додаде, во септември 2018 биле изречени 137 мандатни казни, а во октомври 220 опомени и 132 казни. Биле казнувани претпријатија што не се придржувале до условите за добиената Б-интегрирана еколошка дозвола, градежни објекти, како и лица што несоодветно постапувале со отпадот.

Засега борбата за почиста животна средина продолжува да се води со плаќање казни за прекршоци, како и со кривични постапки, кои најчесто завршуваат со парични казни или со поништување на пресудите.

1.6.5.6 Жалба по решение или одлука до Комисија на Влада

Меѓу алатките кои им стојат на располагање на граѓаните согласно Законот за животна средина е и жалбата на решение или одлука до Комисијата на Владата за решавање на управни работи во втор степен, односно Комисија за решавање во втор степен по жалби на решенија издадени од Државниот инспекторат за животна средина. Во рок од 14 до 30 дена од објавувањето на некоја одлука, истата може да се обжали пред соодветниот јавен орган, а доколку овој механизам не функционира, може да се поведе и управен спор.

1.6.6. Регионални механизми за судска заштита достапни за граѓани во РСМ

Европски суд за човекови права е механизам кој може да се икористи доколку се исцрпени сите правни средства во матичната држава и доколку државата ја има ратификувано Конвенцијата за човекови права.

Конвенцијата прави разграничување помеѓу два вида жалби: индивидуална, поднесена од страна на едно лице, група на поединци, компанија или невладина организација и меѓудржавна жалба, поднесена од една држава против друга држава. Од основањето на Судот, речиси сите жалби се поднесени од страна на поединци кои се обратиле со нивните случаи директно до Судот, сметајќи се за жртви на една или повеќе повреди на Конвенцијата.

Жалбите можат да се поднесуваат директно од страна на поединци. Помош од страна на адвокат не е неопходна на почетокот на постапката. Доволно е до Судот да се испрати правилно пополнетиот образец за жалба, како и потребните документи во врска со жалбата. Меѓутоа, регистрирањето на жалбата од страна на Судот не претставува гаранција дека жалбата ќе биде допуштена или дека предметното прашање ќе биде основано. Системот на Конвенцијата обезбедува „лесен“ пристап до Судот, овозможувајќи му на секој поединец да поднесе жалба, дури и доколку тој/ таа живее во далечен регион на државата членка или ако не поседува никакви финансиски средства.

Имајќи го во предвид горенаведеното, нема трошоци за постапка пред Судот.

Жалбите треба да задоволат одреден број критериуми за да можат да бидат прогласени за допуштени од страна на Судот. Во спротивно, жалбите нема воопшто да бидат разгледувани. Жалителот мора да бил, лично и директно, жртва на повредите на Конвенцијата и мора да претрпел значителна штета. Жалбите можат да бидат поднесени само против една или повеќе држави членки на Конвенцијата, а не против било која друга држава или поединец.

Невладините организации и државите имаат право да поднесат жалби. Нив од страна на претседателот на Судот може да им биде дозволено да интервенираат во постапката како трета страна. Претседателот на Судот може да му дозволи на друго лице, различно од жалителот, како и на секоја држава членка на Конвенцијата, различна од таа против која што е поднесена жалбата, да интервенира во постапката. Оваа ситуација е наречена интервенција на трета страна. Лицето или државата во прашање има право да достави поднесоци и да учествува на јавните расправи.

Кога Судот ќе прими одредена жалба, тој може да одлучи дека државата против која истата е поднесена, треба да преземе одредени привремени мерки, додека во меѓувреме Судот го разгледува случајот. Овие мерки вообичаено се состојат од барање до државата да се воздржи од спроведување на одредени дејствија.

Некои жалби може да бидат квалификувани како итни и нивното решавање е приоритетно. Ваква е ситуацијата во случаи каде што има наводи од страна на жалителот дека тој или таа се соочува со непосредна опасност од физичка повреда.

Во однос на судската пракса на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП), каде што има поврзување на заштитата на животната средина со право на живот и други права како право на заштита на приватен и фамилијарен живот, право на ефикасен правен лек случаи се:

L'Erabliere A.S.B.L. v.s. Belgium. Постапка на невладина организација за животна средина со која се оспорува дозволата за урбанистичко планирање, отфрлена поради тоа што во истата не се опишани фактите на случајот, но судот ги знаел фактите од претходна судска постапка.

Locascia and Others v. Italy (no. 35648/10) покрената од 19 апликанти, кои живеат во општината Caserta и San Nicola La Strada на основа од член 2 и член 8 Конвенцијата, се жалат за ризикот врз нивното здравје и за попречување на уживање на приватен живот и дом поради активностите од фабрика LO Utaro и за неуспехот на властите да обезбедат чистење откако се затворила фабриката. Овој случај е во тек.

Cordella and Others v. Italy (no. 54414/13) (52 апликанти) и **Ambrogi Melle and Others v. Italy (no. 54264/15)** (130 апликанти). Овие апликанти, кои живеат во близина на Таранто тврдат дека властите не успеале да ги преземаат соодветните мерки за да ја заштитат животната средина и здравјето на лицата, и се повикуваат на повреда на членовите 2, 8 и 13 од Конвенцијата. Овој случај е во тек.

ДЕЛ II: СУДСКАТА ПРАКТИКА ВО ЕВРОПА СО ФОКУС НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА И БЕСПЛАТНАТА ПРАВНА ПОМОШ

2.1 Вовед – развој на судската практика

На меѓународно ниво, односно во рамките на ООН, доколку одредена држава го прекрши правото на своите граѓани, тие индивидуално или колективно може да поднесат жалби поради прекршување на нивните права заштитени со факултативните протоколи на некои од конвенциите до Комитетот за човекови права за правата гарантирани со Меѓународен пакт за граѓански и политички права; Комитетот за елиминација на сите форми на расна дискриминација за правата гарантирани со Конвенција за елиминација на расната дискриминација; Комитетот за елиминација на дискриминацијата на жената за правата гарантирани со Конвенција за забрана на сите форми на дискриминација на жените; Комитетот против тортура за правата гарантирани со Конвенцијата против тортура; Комитетот за правата на децата за правата гарантирани со Конвенцијата за заштита на правата на детето, Комитетот за правата на лицата со попреченост согласно Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и слично. Во рамките на Архуската Конвенција тоа е Комитетот за усогласување или т.н. Архуски жалбен комитет. Овие постапки можеме да ги разгледаме како вонсудски механизми. Од друга страна, постојат два клучни регионални судски механизми кои го гарантираат пристапот до правда на граѓаните од државите членки на Европската Унија и државите членки на Советот на Европа.

2.1.1 Европски суд на правда

Судот на правдата на Европската Унија⁸³ (Судот) е надлежен да следи дали законите на ЕУ подеднакво се толкуваат и се применуваат во секоја од земјите членки, со други зборови, дали законите на ЕУ се идентични за сите страни и во сите услови. За оваа цел Судот ја проверува правната страна на постапките на институциите на ЕУ, проверува дали земјите членки ги исполнуваат своите обврски и ги толкува законите на ЕУ по барање на националните судови

Судот има овластување да ги решава правните спорови меѓу земјите членки, институциите на ЕУ, бизнисите и поединците. Со цел да се справи со илјадниците случаи што ги добива, Судот е поделен на две главни тела: Суд на правата кој работи на барањата за прелиминарни пресуди добиени од националните судови, одредени дејства за поништување и жалби; и Општ суд кој пресудува за сите дејства за поништување, иницирани од страна на поединци и компании, како и некои слични постапки покренати од земјите членки. Трибуналот за јавната администрација, кој е специјален трибунал, суди при спорови помеѓу ЕУ и нејзините службеници.

Судот донесува пресуди за случаите што се поднесени до него. Четирите најчести вида случаи се:

1. *Прелиминарна пресуда.* Судовите во секоја земја членка на ЕУ се одговорни за правилното спроведување на законите на ЕУ во таа земја. Доколку некој национален суд има каков било сомнеж околу толкувањето или валидноста на законите на ЕУ, тој може, а понекогаш и мора да побара совет од Судот на правдата. Овој совет се дава во форма на обврзувачка „прелиминарна пресуда“. Овие пресуди се важен канал за граѓаните да утврдат во колкава мера, преку нивните национални судови, законите на ЕУ влијаат врз нивниот живот.

⁸³ Опис на Европската Унија - Како работи Европската Унија, издавач Европска Комисија, 2012 година, European Commission official web site, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, European Commission - Enlargement - Europe agreement, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 14.05.2019 год.]

2. *Послѣдствата за утврдување на повреда.* Комисијата или (многу ретко) одредена земја членка, може да почнат ваква постапка доколку тие од која било причина сметаат дека одредена земја членка не ги исполнува своите обврски согласно законите на ЕУ. Судот ги истражува сите наоди и донесува пресуда. Доколку се утврди дека е направена повреда, обвинетата земја членка мора да ги поправи нештата без одлагање со цел да ги избегне казните што Судот може да ги примени.
3. *Дејствија за поништување.* Доколку која било од земјите членки, Советот, Комисијата или (под одредени услови) Парламентот, сметаат дека одреден закон на ЕУ е нелегален тие може да побараат од Судот да го поништи. Оваа „постапка за поништување“ може да ја користат и поединци што сакаат Судот да поништи одреден закон бидејќи тој има директни негативни последици врз нив.
4. *Дејствија за нејослѣдување.* Согласно Спогодбата, Европскиот парламент, Советот и Комисијата треба да донесуваат одредени одлуки под одредени услови. Доколку не го прават тоа, земјите членки, другите институции на ЕУ и (под одредени услови) поединци или компании, може да достават жалба до Судот за официјално регистрирање на прекршокот.
5. *Послѣдствата.* Судот на правдата е составен од 28 судии, по еден од секоја земја членка, за да се осигура дека тој ги претставува сите национални правни системи. На Судот му помагаат осум „генерални правобранители“, кои даваат мислења за случаите што се поднесени до Судот. Тие мораат тоа да го сторат јавно и објективно. Судиите и генералните правобранители се или поранешни членови на највисоките национални судови или правни експерти што уживаат висок углед и во чија независност нема никаков сомнеж. Нив ги назначуваат владите на земјите членки по пат на заеднички договор. Секој од нив е назначен со мандат од шест години. Судиите во овој суд избираат Претседател чиј мандат е три години. Судот на правдата може да заседава во целосен состав, како големо заседание од 13 судии или заседанија од пет или три судии, зависно од сложеноста и важноста на случајот. Околу 60% од случаите ги разгледува Заседанието од пет судии, а 25% од нив ги разгледува Заседанието од три судии.

Општиот суд е исто така составен од 28 судии назначени од страна на земјите членки со мандат од шест години. Судиите во Општиот суд исто така избираат Претседател од своите редови со мандат од три години. Овој суд заседава во рамките на заседанија од три или пет судии (понекогаш и само еден судија) за да врши сослушувања. На сослушувањата за околу 80% од случаите на Општиот суд присуствуваат по тројца судии. Големото заседание од 13 судии или целосниот состав од 28 судии може да заседаваат заедно доколку сложеноста и важноста на случајот го оправдуваат тоа.

Сите случаи се поднесуваат до Регистарот на Судот, при што на секој одделен случај му се доделуваат посебен судија и генерален правобранител. Веднаш по поднесувањето започнува судскиот процес кој се одвива во две фази: писмена и усна. Во првата фаза сите вклучени страни доставуваат писмени изјави, а судијата што го води случајот подготвува извештај кој дава резиме на изјавите и ја утврдува правната основа на случајот. Судот дискутира за извештајот на својот општ состанок и одлучува за тоа кој судски состав ќе го сослуша случајот и за тоа дали се потребни усни аргументи. Потоа следува втората фаза – јавното сослушување, кога адвокатите го изнесуваат својот случај пред судиите и генералните правобранители, кои пак можат да поставуваат прашања наменети за нив.

По усното сослушување, генералните адвокати назначени за дадениот случај подготвуваат свое мислење. Согласно со ова мислење, судијата подготвува предлог-пресуда која се доставува до другите судии на разгледување. Потоа судиите дискутираат и ја донесуваат својата пресуда. Судот ги донесува своите пресуди со мнозинско гласање и ги изрекува на јавно сослушување. Во повеќето случаи текстот на пресудата се преведува на сите официјални јазици на ЕУ во ист ден. Издвоените мислења не се вклучени.

Не сите случаи ја следат оваа постапка. За случаите со итен карактер постојат поедноставени и итни постапки што му овозможуваат на Судот да ја донесе пресудата во рок од околу три месеци.

2.1.1.1 Судот на правдата и имплементација на Архуската конвенција

Досегашната анализа покажува дека и на европско ниво пристапот до правдата во еколошки случаи содржи неколку големи недостатоци посебно на ниво на национални судови⁸⁴ кои не секогаш се во состојба да го поддржат системот на судска заштита присутен на ниво на ЕУ за директни еколошки активности.

Соочени со високо конзервативниот пристап на судовите на ЕУ во врска со барањата за допуштеност, како што е предложено од повеќе европски истражувачи, решение би било да се направи амандман на член 263 (4) на договорот за ЕУ со цел да се овозможи подобар пристап до правдата во случаите на животната средина на ниво на ЕУ.⁸⁵ Всушност, со усвојувањето на Архуската конвенција, ЕУ законодавството на некој начин ја заобиколува тешката постапка за менување на членови од Договорот за ЕУ, само за да овозможи поширок пристап до правдата во случаите на животната средина.

Со одбивањето да ја искористи Архуската конвенција како референтен критериум за разгледување на законитоста на Архуската регулатива, СПЕУ ги поништи очекувањата на оние кои веруваа дека конечно судиите на ЕУ ќе бидат подготвени да го напуштат, според експертската јавност, застарениот Плауманов пристап во еколошките случаи.

Според експертската јавност, СПЕУ одлучи да го игнорира член 9(3)⁸⁶ од Архуската конвенција, и покрај експлицитното повикување на последната одредба во Архуската регулатива. Индиректниот резултат од тоа е дека ја ограничил релевантноста на Архуската регулатива на одлуки кои се способни да влијаат врз интересите на примателите на тие одлуки, со што се исклучува административната ревизија за најголемиот дел од актите на ЕУ во сферата на животната средина.

Острите критичари спорат дека пресудите на СПЕУ треба да се квалификуваат како значаен чекор назад за судска заштита во прашањата поврзани со животната средина на ниво на ЕУ. Утврдено е дека, наместо да се адресираат сегашните неуспеси на ЕУ во однос на пристапот до правда во еколошки случаи, СПЕУ-от пристапот го отвора патот за уште една деценија непочитување од страна на ЕУ во областа на пристап до правда во случаи кои ја засегаат животната средина.

2.1.2. Европски суд за човекови права

Европскиот суд за човекови права е формиран во 1959 година. Тој ги уредува поединечните или државните барања за наводни повреди на граѓанските и политичките права утврдени во ЕКЧП. Судот работи со полно работно време од 1998 година и до него можат директно да се обратат поединци. За речиси педесет години Судот донесе повеќе од 10.000 пресуди. Пресудите се обврзувачки за засегнатите земји и ги натераа владите да ја променат нивната легислатива и административна пракса во широк спектар на области. Практиката на Судот ја

⁸⁴ Договорет за ЕУ, Судовите на ЕУ се обврзани со меѓународните договори што ги склучува ЕУ, European Commission official web site, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, **European Commission - Enlargement - Europe agreement**, член 216, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 11.04.2019 год.]

⁸⁵ Хендрик Шукенс, Пристап до правда во случаи на животна средина по пресудите на Судот на правдата, 13ти јануари 2015 година, <https://www.utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujjel.di/> [пристапено на 21.06.2019 год.]

⁸⁶ Архуската конвенција, “Секоја Страна ќе се погрижи, субјектите на јавноста (што ги задоволуваат критериумите поставени во националниот Закон, доколку истите постојат) да имаат пристап до административните или судските процедури за оспорување на актите и пропустите од страна на физички лица и јавни власти, кои што се наоѓаат во спротивност со одредбите на националниот закон на таа договорна страна во врска со животната средина.”, чл. 9, став 3

прави Конвенцијата моќен инструмент за исполнување на нови предизвици и зајакнување на владеењето на правото и демократијата во Европа. Судот е со седиште во Стразбур од каде Судот го следи почитувањето на човековите права на 800 милиони Европејци во 47 земји-членки на Советот на Европа кои ја ратификуваа Конвенцијата.⁸⁷

Дел II (член 19-51) од ЕКЧП го уредува Судот за Човекови Права, неговата структура, организација и јурисдикција. Правилникот на судот е посебен документ со кој се регулира целата постапка во повеќе детали. ЕСЧП е меѓународен суд, кој е основан во 1959. Судот одлучува по жалби кои се поднесени од поединци (член 34) или држави (член 33), во кои се содржани жалбени наводи за повреда на граѓанските и политичките права утврдени со Конвенцијата. Пресудите на Судот се обврзувачки за дадените држави и како резултат на тие пресуди, владите го менуваат законодавството и административната пракса во повеќе области.

Членот 35 ги определува критериумите за прифатливост, па така: Судот може да прифати случај само откако ќе бидат исцрпени сите домашни правни средства, врз основа на општо прифатените принципи од меѓународното право и во рок од 6 месеци сметано од датумот на кој е донесена конечната интерна одлука. Судот нема да прифати никаква индивидуална жалба поднесена врз основа на членот 34, кога а) жалбата е анонимна; или, б) кога во суштина е иста како и жалба што Судот претходно ја разгледувал или веќе ја доставил до друга меѓународна истражна или судска инстанца и доколку не содржи нови факти. Судот нема да прифати никаква индивидуална жалба доставена врз основа на членот 34, ако оцени дека: а) жалбата е неспоива со одредбите на Конвенцијата или со нејзините протоколи, ако е очигледно неоснована или ако со неа се злоупотребува правото на индивидуална жалба, или б) подносителот не претпрел значителна штета, освен доколку почитувањето на правата дефинирани во Конвенцијата или нејзините протоколи бара разгледување на жалбата според заснованоста и под услов да не може да се одбие случај врз основа на тоа што не бил соодветно разгледан од страна на домашен суд. 4. Судот ќе отфрли секаква жалба што ја смета за неприфатлива врз основа на овој член. На тој начин Судот може да постапува во било кој степен на постапката.⁸⁸

Бројот на судии е еднаков на бројот на држави членки на Конвенцијата (моментално 47). Судиите имаат својство на судија поединец и не ја претставуваат државата од која биле избрани. Мандатот на судиите е со траење од девет години без можност за повторен избор.

Судиите ги разгледуваат предметите во четири разни формации:

1. судија поединец ги разгледува жалбите кои очигледно се недопуштени (член 27);
2. Комисија составена од тројца судии може да одлучува едногласно за допуштеноста и законските права на странката во предметот, кои веќе се опфатени со добро воспоставената судска пракса на Европскиот суд за човекови права (член 28);
3. Совет од седум судии кој одлучува со мнозинско гласање во врска со допуштеноста и законските права на странката во предметот (член 29); и
4. во посебни случаи, Големиот судски совет составен од 17 судии кои разгледуваат предмети упатени до нив или откако Судскиот совет ја отстапил надлежноста (член 30) или кога било прифатено барање за префрлање на предметот на разгледување пред Големиот судски совет (член 43).

Следењето на пресудите на Европскиот суд на правдата во кои била утврдена повреда, претставува задача на *Комисијата на министри*, кој треба да обезбеди сигурност дека државите преземаат генерални мерки кои се неопходни за да се спречи понатамошна

⁸⁷ Европска Конвенција за човековите права, https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf [пристапено на 25.04.2019 год.]

⁸⁸ Конвенција за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 1950 година, чл. 35 https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 29.05.2019 год.]

повреда (промена на законодавството, судската пракса, правилата на постапување). Покрај тоа, обезбедува сигурност дека на жалителите им се исплаќа обесштетувањето кое го има пресудено Европскиот суд за човекови права и во одредени случаи преземањето на други конкретни мерки за да се даде сигурност за целосен надомест (повторно отворање на постапката, укинување на забраната или наредба за конфискација, доделување на дозвола за престој, итн.).

Како да се воспостави апликација до Европскиот суд за човекови права⁸⁹

Официјални јазици во Европскиот суд за човекови права се англискиот и францускиот јазик, но доколку ви е полесно странката може да се обрати писмено до секретаријатот на официјален јазик на една од државите кои ја имаат ратификувано Конвенцијата. Формуларот на жалбата, целосно потполнет и потпишан од страна на жалителот и неговиот/нејзиниот претставник, е неопходен за да се започне постапката. Доколку жалбата се поднесе по електронска пошта или факс, формуларот на жалбата во хартиена форма треба да се достави по пошта. Но, прво е важно да се исцрпат домашните правни лекови. Подолу се претставени неколку релевантни случаи од Судот.

Хамер против Белгија

Пресуда на Европскиот суд за човекови права од 27 ноември 2007 година Жалителот поседувал куќа изградена од нејзините родители на шумско земјиште каде што зградата не била дозволена. Поведена е постапка против неа поради тоа што куќата била изградена со прекршување на релевантната шумска легислатива и судовите утврдиле дека таа морала да го врати земјиштето во претходна состојба. Куќата беше насилно урната. Жалителот тврдел дека нејзиното право на приватен живот било прекршено.

Судот за првпат сметаше дека, иако не е експлицитно заштитена со Конвенцијата, животната средина е вредност во која и општеството и јавните власти имаат силен интерес. Економските размислувања, па дури и правото на сопственост, не треба да имаат приоритет во поглед на загриженоста за животната средина, особено кога државата има закони во областа. Поради тоа, јавните власти имаа одговорност да делуваат за да ја заштитат животната средина.

Во случајот Хамер против Белгија, постоела ситуација каде жалителката поседувала куќа изградена од нејзините родители. Куќата се наоѓала на шумско земјиште каде не биле допуштени и дозволени градби од таков вид. Жалителката морала да го врати земјиштето во претходна состојба, односно во онаа состојба во која било пред куќата да биде изградена. Бидејќи не постапила на тој начин, нелегалната куќа била насилно срушена. Жалителката се обратила до надлежниот суд аргументирајќи дека нејзиното право на приватен живот со ваквите дејствија било повредено. Судот при донесување на одлуката се раководел од следните релевантни факти: правото на сопственост е лично право и приватен интерес, додека здравата животна средина е вредност еднакво важна не само за јавните власти, туку и за целото општество.

Оттука, правото на здрава животна средина е колективно право, односно право од јавен интерес и приоритет во однос на правото на сопственост.

Заклучок: Колективните права и општиот јавен интерес се секогаш приоритет и од повисока важност наспроти индивидуалните права на поединецот. Иако животната средина не е експлицитно заштитена со Конвенцијата, истата е вредност од јавен интерес.

⁸⁹ Прирачник за европското право во врска со пристапот до правдата, Агенција на Европската унија за фундаментални права и Совет на Европа, 2016 година https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]

2.1.3 Комитет за усогласување со Архуската конвенција

Правото на пристап до правдата е термин кој го опишува третиот столб на Архуската конвенција и подразбира право на правен лек. Ова право се однесува на можен преглед на одлуките што ги спроведуваат релевантните второстепени тела, преку употребата на правни лекови, во врска со првите два столба на Архуската конвенција - правото на пристап до информации и правото на учество на јавноста во донесувањето одлуки, но исто така и во врска со постапки за преиспитување на дела и пропусти од страна на приватни лица и јавни органи што се во спротивност со одредбите од националното законодавство за животната средина. Правото на пристап до правда, во смисла на Архуската конвенција, го означува правото на пристап до достапните правни лекови пред суд на закон или друг независен и непристрасен орган воспоставен со закон.

Во октомври 2002 г. на првиот состанок на земјите-потписнички на Архуската конвенција, одржан во Лука (Италија), се усвои Одлуката I/7, со која се воспостави механизам за надгледување на спроведувањето на одредбите од Конвенцијата – Архускиот жалбен механизам. Комитетот за усогласување на Архуската конвенција беше формиран со цел да се исполни условот од член 15 од Конвенцијата што ја претставува правната основа за воспоставување на Архускиот жалбен комитет, тело од „неконфронтирајќивна, несудска и консултирајќивна природа, за разгледување на почитувањето на одредбите од оваа Конвенција“. Ваквото дефинирање на Комитетот укажува дека неговата цел не е да решава спорови против одредени држави, туку да помогне во идентификација на недостатоците во транспонирањето и спроведувањето на одредбите од Конвенцијата и да даде свои препораки за нивно анулирање.

Конвенцијата има единствен механизам за проверка на усогласеноста, а тој може да биде активиран на четири начини:

1. Страната (земја потписничка на Конвенцијата) поднесува барање за сопствената усогласеност со Конвенцијата;
2. Страната (земја потписничка на Конвенцијата) поднесува барање во врска со усогласеноста на друга страна (земја потписничка на Конвенцијата);
3. Секретаријатот на Конвенцијата упатува до Комитетот, односно поднесува реферат;
4. Припадник на јавноста може да поднесе комуникација против земја потписничка на Конвенцијата

Архускиот жалбен комитет има 3 основни функции:

- а) да ги разгледува сите претставки, реферати или комуникации;
- б) по барање на Состанокот на страните да подготвува извештај во однос на транспонирањето и спроведувањето на Конвенцијата во одредени земји потписнички;
- в) да го набљудува, оценува и помогнува транспонирањето и спроведувањето на Конвенцијата во земјите потписнички.

Правната моќ на Архускиот жалбен комитет се состои во тоа што по извештајот и препораките на Комитетот, Состанокот на страните може да преземе соодветни мерки за да се постигне целосна усогласеност помеѓу Конвенцијата и националните правни системи на земјите потписнички.

Мерките кои ги презема Состанокот на страните, како највисоко тело на Конвенцијата, се најчесто во вид на совети, препораки, предупредувања и сл.

Сепак согласно со Одлуката I/7, Состанокот на страните може да побара од засегната земја потписничка да поднесе стратегија, вклучувајќи и временски распоред, за постигнување целосна усогласеност со Конвенцијата и да поднесува редовни извештаи за реализирање на понудената стратегија, или пак да објави декларација за неусогласеност со Конвенцијата. Најстрога мерка која може да ја донесе Состанокот на страните е суспензија на посебните

права и привилегии кои и се доделени на засегнатата земја потписничка врз основа на Конвенцијата, односно истата да биде исклучена од системот на Архуската конвенција.

Ваквиот механизам за усогласување е уникатен во меѓународното право за заштита на животната средина, бидејќи им овозможува на членовите на јавноста да ја соопштуваат својата загриженост за усогласеноста на потписничките и тоа директно до Комитетот на меѓународно правни експерти, кој пак е овластен да ги испитува околностите на случајот (Комитетот за усогласување на Архуската конвенција). Сепак, Комитетот за усогласеност не може да носи одлуки со обврзувачки карактер, туку само препораки до конечниот состанок на Страните. Меѓутоа, праксата досега покажала дека Страните редовно се обидуваат да ги почитуваат препораките на Комитетот за усогласување.

Еден од начините преку кои може да се покрене постапка пред Архускиот жалбен комитет е поднесување на комуникација (жалба) од страна на јавноста. Оваа правна опција е достапна за секое физичко или правно лице, вклучувајќи ги и граѓанските здруженија.

Јавноста може да поднесе комуникација по повеќе основи:

- *Општин институционален недостиг* – земја потписничка не ги презема неопходните законодавни, регулаторни или други мерки кои се потребни за спроведување на Конвенцијата согласно со чл.3, ст.1;
- *Неисполнување на конкретните цели од Конвенцијата* - земја потписничка презема одредени законодавни, регулативни или други мерки за спроведување на Конвенцијата кои не ги постигнуваат нејзините цели; и
- *Конкретна повреда на право или обврска од Конвенцијата* - земја потписничка презема конкретно дејствие со кое повредува конкретна одредба од Конвенцијата.

Комуникацијата се препорачува да биде испратена преку е-пошта до Секретаријатот на Конвенцијата. Комуникацијата треба да биде концизна и да не содржи непотребни информации. Во случаи каде што фактичката состојба е сложена, потребно е да се напише кратко резиме на содржината на комуникацијата на самиот почеток. Сепак, комуникацијата треба да ги содржи следниве информации:

1. личните информации за субјектот кој ја поднел апликацијата;
2. наведување на засегнатата држава;
3. опис на фактичката состојба и природата на наводната неусогласеност помеѓу Конвенцијата и националното законодавство;
4. наведување на прекршените одредби од Конвенцијата;
5. опис на искористените домашни правни лекови;
6. доставување на придружни документи (релевантно национално законодавство, конкретни одлуки/пресуди, и сл.);
7. кратко резиме на релевантните факти;
8. потпис; и
9. адреса.

Пред поднесување на комуникација, без разлика што не е задолжително апликантот да има правен застапник, тој мора да биде запознаен со основните критериуми според кои може да покрене дискусија пред Комитетот. Ваквиот чекор е неопходен за да не биде отфрлена комуникацијата поради одредени формални недостатоци.

Следствено, апликантот треба да знае дека:

- Комуникација може да се поднесе само против држава која е страна на Архуската конвенција и само против дејствија кои биле преземени откако засегнатата држава се обврзала дека ќе ги почитува одредбите од Конвенцијата. Согласно член 20 од Конвенцијата, истата станува обврзувачка на 90-тиот ден откако ќе биде поднесен инструментот за ратификација, прифаќање или одобрување од страна на земјата потписничка;

- Комуникација може да биде поднесена против држава која не се изземала од надлежноста на Архускиот жалбен комитет за комуникации од јавноста;
- Пред да биде испратена комуникација до Архускиот жалбен комитет пожелно е да бидат исцрпени сите домашни правни лекови кои ефективно можат да ја анулираат или да го надоместат негативното влијание од конкретното дејствие;
- Комуникација може да се поднесе за повреда на поединечно право кое е загарантирано со одредбите од Конвенцијата. Сепак, комуникацијата се поднесува со цел да се подобри транспонирањето и спроведувањето на Конвенцијата во земјите потписнички, а не за заштита на поединечните права (индиректно се постигнува и оваа цел);
- Архускиот жалбен комитет е неконфронтативно, несудско и консултативно тело. Комитетот нема цел да „покажува со ѝрсѝ на земјѝе ѝоѝѝиснички кои ја ѝрекшувашѝ Конвенцијашѝа, ѝуку да ѝи иденѝификува и оцени недосѝашѝоциѝе кај земјѝе ѝоѝѝиснички и, во консѝрукѝивна аѝмосфера, да ѝригонесе кон нивно надминување⁹⁰“.

2.1.4. UNECE - Економска комисија на ОН за Европа

Загриженоста на UNECE (Економската комисија на ОН за Европа) за проблемите со животната средина датира уште од 1971 година, кога беше формирана група на високи советници на владите на UNECE за прашањата поврзани со животната средина, што доведе до формирање на Комитет за политиката за животна средина, кој сега се состанува еднаш годишно. Комитетот обезбедува колективна политичка насока во областа на животната средина и одржливиот развој, подготвува министерски состаноци, развива меѓународно право за животна средина и ги поддржува меѓународните иницијативи во регионот. Комитетот работи на поддршка на земјите за подобрување на нивното управување со животната средина и прекуграничната соработка, како и за зајакнување на имплементацијата на регионалните еколошки обврски на УНЕЦЕ и за унапредување на одржливиот развој во регионот.

Неговата главна цел е да ги оцени напорите на земјите да го намалат општото оптоварување на загадувањето и да управуваат со нивните природни ресурси, да интегрираат еколошки и социоекономски политики, да ја зајакнат соработката со меѓународната заедница, да ги хармонизираат условите и политиките на животната средина во целиот регион и да поттикнат поголема вклученост на јавноста и дискусии во врска со животната средина и донесување одлуки.

Комитетот е целокупното раководно тело на активностите за животната средина на УНЕЦЕ. Работата на Комитетот е базирана на неколку стратешки столбови:

- Обезбедување на секретаријат за процесот „Животна средина за Европа“ и учество во регионалната промоција на Агендата 21;
- Развивање и извршување на Упатствата на UNECE за оценка на животната средина во земјите на UNECE кои не се членки на OECD;
- Надгледување на активностите на UNECE за следење, оценување и известување за животната средина;
- Зголемување на севкупната ефективност на мултилатералните договори за животна средина на UNECE и олеснување на размената на искуства за спроведување на мултилатералните договори за животна средина: Конвенција Еспо, Архуска конвенција, Конвенција за прекугранично загадување на воздухот на далечина, Конвенција за заштита и користење на прекугранични водотеци и меѓународни езера и Конвенција за прекугранични последици од индустриски несреќи.
- Учество и/или олеснување на размената на искуства во голем број меѓусекторски

⁹⁰ Снежана Мишиќ, Водич за спроведување на Архуската конвенција, Економската комисија на Обединетите нации за Европа 2000, стр.149, <http://documents.rec.org/publications/PPTtoolkitMAC.pdf> [пристапено на 07.06.2019 год.]

активности преземени под водство на UNECE (на пример, образование за одржлив развој, транспорт, здравје и животна средина, зелена градба) или во партнерство со други организации (на пр. иницијатива за безбедност, европски процес за заштита на околината и здравјето).

2.1.5. Судска практика од националните судови од земјите во светот и Европа

2.1.5.1 Судска практика во Ерменија

Teghout случај 30 октомври 2009 и 1 април 2011 година

Резиме број 1 (30 октомври 2009)

Три невладини организации - Центар за антикорупција на Транспаренси интернешнал, Екоера и канцеларијата на Хелсиншки комитет во Ванадзор - поднеле случај пред Управниот суд на Ерменија за да ја оспорат законитоста на административните акти кои дозволуваат екстракција на бакармолибден во регионот Тегуут. Управниот суд ја отфрлил жалбата, осврнувајќи се на членовите 3 и 79 од Законот за управна постапка на Ерменија. Споменатите членови предвидувале дека правните и физичките лица имаат пристап до правдата само во случаите кога административните дејства, пропусти и дејства ги прекршуваат или можат директно да ги нарушат нивните права и легитимни интереси. Незадоволни од одлуката на судот, невладините организации Транспаренси Интернешнал и Екоера побарале Касациониот суд на Ерменија да ја поништи одлуката врз основа на член 9 од Архуската конвенција, која е составен дел на правниот систем по сила од член 6 од Уставот на Ерменија. Касацискиот суд изјави дека НВО Екоера е субјект формиран во согласност со Ерменскиот закон за невладини организации и ги исполнува барањата на националното законодавство и ја промовира заштитата на животната средина врз основа на мисијата и целите наведени во нејзиниот статут. Така, Судот утврдил дека НВО Екоера го има правото на пристап до правда пред судовите во врска со прашањата поврзани со животната средина. Сепак, Судот констатира дека НВО Центар за антикорупција на Транспаренси интернешнал немал доволен интерес за случајот и поради тоа немал право на пристап до правда во конкретниот случај. Врз основа на горенаведената одлука, Управниот суд бил должен да ги разгледа суштинските прашања на случајот.

Случај резиме број 2 (1 април 2011)

Со пресудата од 24ти март 2010 година, Управниот суд на Ерменија ја потврдил својата позиција за состојбата на НВО Екоера, според која физичките и правните лица не можат да бараат заштита на „било какво или апстрактно право“ во судот. Барањето на еколошката невладина организација уште еднаш било отфрлено. Незадоволни од ова, НВО Екоера повторно поднела жалба пред Касациониот суд на Ерменија. Сепак, Касациониот суд во својата Одлука од 1ви април 2011 година изјавил: „..... Во својата одлука бр. 906, Уставниот суд на Ерменија разгледувајќи ја уставноста на зборот „негов / нејзин“ по поимот, прекршен “член 3 став 1 од Кодексот за управна постапка на Ерменија одредба да биде во согласност со ерменскиот Устав. Од логиката на ерменското законодавство, произлегува дека ефективната заштита на повредените права вклучува, меѓу другото, правата да се применува на суд за субјекти чии права директно биле повредени “. Од логиката на ерменското законодавство следува дека ефективната заштита на повредените права вклучува, меѓудругото, и да се примени на суд за субјекти чии права се директно повредени. Врз основа на заклучокот на Уставниот суд и во однос на релевантните одредби на Ерменскиот законик за управна постапка и Ерменскиот законик за граѓанска постапка, Касациониот суд ја одбил жалбата за касација и ја потврдил пресудата на Управниот суд на Ерменија од 24 март 2010 година⁹¹.

⁹¹ Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a_to.j/Jurisprudence_prj/ARMENIA/Armenia_2009_2011_Teghout.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]

Одлука на Уставниот суд на Ерменија Nr 906

Канцеларијата на НВО Хелсиншки граѓански совет во Ванадзор, поднела барање до Уставниот суд на Ерменија да се донесе одлука за уставноста на зборовите „неговиот/нејзиниот“, по терминот „прекршен“ во член 3 од Ерменскиот законик за управна постапка. Според ставот на жалителот, поимот „заштита на неговите права“ пропишан во член 19 од Ерменскиот устав има пошироко значење кое го вклучува концептот за заштита на јавниот интерес. По разгледување на случајот, Уставниот суд утврдил, членот 3 од Законот за управна постапка да биде во согласност со Уставот. Расудувањето на Уставниот суд се засновало на следните принципи: Според логиката на член 19 од Ерменскиот устав, ентитетот може да бара заштита на своите права. Затоа, апликантот мора да има легитимен интерес за случајот. Истовремено, членовите 18 и 19 од Ерменскиот устав и членот 6, став 1 од Европската конвенција за човекови права и основни слободи не ја исклучуваат можноста да се бара заштита на прекршените права во име на јавноста. Покрај тоа, Уставниот суд го изјави следното: 1. Угледување на улогата на НВО во развојот на државата и граѓанското општество и со цел да се зголеми ефикасноста на нивните активности, Уставниот суд утврдил дека ерменскиот Кодекс на управна постапка може да ги опфати припадниците на засегнатите невладини организации (врз основа на нивните статути) да ги покренуваат случаите пред судот за да ги заштитат интересите на јавноста. Поради тоа, актуелните случувања на институтот *actio popularis* во Европа треба да се земат предвид. Овој вид регулатива не само што ќе ја промовира заштитата на повредените права и легитимните интереси, туку ќе ја зголеми и улогата на НВО како суштински дел на граѓанското општество.

2. Во сите случаи, главниот пристап е дека *actio popularis* треба да се исклучи освен ако не постои правен интерес. Уставниот суд заклучува дека со цел зголемување на ефикасноста на социјалната контрола над државата и локалните власти и за гарантирање на спроведувањето на главните функции на невладините организации, понатамошниот развој на законот треба да ја земе предвид наведената правна позиција на Судот .

Забелешка: Одлуката на Уставниот суд беше упатена за одлуката на Касациониот суд на Ерменија, по жалба поднесена од НВО Екоера. Невладината организација го оспори негирањето на состојбата, а кога Управниот суд на Ерменија побарал да се ревидира законитоста на административните акти што дозволуваат екстракција на бакар-молибден во регионот на Тегуут. НВО Екоера поднесе извештај (АССС/С/2012/62) до Комитетот за усогласување на Архуската конвенција, кој во моментот се разгледува.⁹²

⁹² Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a_to_j/Jurisprudence_prj/ARMENIA/Armenia_2010_Helsinki_Citizen_s_Assembly.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]

Lenaerts c.s. v. nv 's Heerenbosch, Nr. 70/2007

Контекст

Актот од 12ти јануари 1993 година „утврдување на правото на дејство за заштита на животната средина“ им овозможува на еколошките организации кои ги задоволуваат одредени барања да покренат постапка за престанок на дејствија кои се очигледни за прекршувања на законот за животна средина или се сериозни закани за таквите прекршоци пред Претседател на првостепениот суд (Окружниот суд). Законот го овластува претседателот на првостепениот суд да утврди и каде што е соодветно, да нареди престанок на очигледни прекршоци или сериозни закани за такви прекршоци или да нареди мерки за спречување на штета на животната средина.

Покрај организациите за заштита на животната средина, административните и општинските власти можат да превземат мерки за престанок. Покрај тоа, членот 271 од новиот општински закон дозволува еден или повеќе жители на една општина да дејствуваат во име на општината ако градоначалникот и старешините не го сторат тоа. Набрзо било прифатено во судската практика дека оваа одредба може да се комбинира со Актот од 12 јануари 1993 година, така што поединечните граѓани ќе можат самите да донесат таква постапка во корист на општински орган што ги исполнува условите со тоа што ќе го заземе местото на општината која одбива да донесе таква акција. Оваа судска практика била одобрена од Врховниот суд (Hof van Cassatie, 14ти февруари 2002, RW 2001-2002, 1504), кога од заедничкото читање на двата горенаведени дејства утврди дека ако градоначалникот и старешините не преземат дејствија во тие околности, еден или повеќе жители можат да преземат правни дејства во име на општината за да ја заштитат животната средина. Каматата не треба да се демонстрира бидејќи се претпоставува дека општината има интерес. Врховниот суд исто така, сметал дека постапката за престанок не зависи од состојбата на брзина или итноост (Хоф ван Касати, 5 март 1998, TMP 1998, 161).

Случај

Некои жители на општината Остмал во врска со престојот, во име на таа општина поднеле прекршочна постапка врз основа на градежна дозвола од истата општина која, наводно била доделена нелегално. Резидентот ја поднел тужбата откако државниот совет (Врховен управен суд) го одбил барањето за суспензија на дозволата. Претседателот на Првостепениот суд во Антверпен го прогласил актот за недопуштен, наведувајќи дека чл. 271 од новиот општински акт не може да се примени кога дозволата била доставена од страна на општината во чија корист жителите преземале дејствија. По жалба, Апелациониот суд во Антверпен упатил уставно прашање за прелиминарна одлука до Уставниот суд, барајќи од Судот дали наведените одредби ги кршат членовите 10, 11 и 23 од Уставот ако се толкуваат на таков начин што постапката за престанок е исклучена кога општината ја доставила зградата или еколошката дозвола.

Пресуда на Судот

Уставниот суд пресудил дека ако овие правила се толкуваат на таков начин што правото на „замена на дејствието“ не може да се користи од страна на поединечни граѓани во случаи во кои (од страна на хипотезите нелегална) дозвола ги доставиле истите локални власти за критикуваната активност што му штети на животната средина, таквото толкување би создало разлика во третманот меѓу граѓаните што не може да се оправда. Таквото толкување го нарушувало принципот на еднаквост и недискриминација содржани во членовите 10 и 11 од Уставот. Само толкувањето кое им овозможува на граѓаните да воведат таква акција е во согласност со наведените одредби од Уставот. Како последица на тоа, акцијата требала да се прогласи за допуштена.⁹³

⁹³ Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice од: 08.10.2011 <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/TFon A to J/Belgium 2007 Lenaerts.pdf> [пристапено на 10.05.2019 год.]

Еколошка невладина организација „VZW Milieufrent Omer Wattez” против провинциската влада на Ост-Влааненден (VZW Vlaams Zweefvliegcentrum, Nr. 193.593)

Еколошката дозвола била издадена од провинциската влада на Ост-Влааненден за работа на аеродром за едрилицы во вредно земјоделско подрачје. Одлуката била поднесена од страна на VZW Milieufrent, тврдејќи дека ги прекршила скиците за планирање за таква област. Во врска со прашањето за допуштеност, Државниот совет изјавил дека според неговите подзаконски акти, „VZW Milieufrent Omer Wattez” е еколошка невладина организација која е активна во регионот на Фламанските Ардени, во кој припаѓа и градот Герарсберген. Колективниот интерес на работењето на НВО е доволно специјализиран и се однесува на планирање на користење на земјиштето, заштита на животната средина и зачувување на природата. Оваа цел не се совпаѓа со општиот интерес, ниту со индивидуалните интереси на нејзините членови. Наместо тоа, таа произлегува од комбинираното читање на член 2, став 5 и член 9, став 2 од Архуската конвенција, кои укажуваат на тоа дека еколошките невладини организации како жалителот треба да имаат ефективен пристап до правдата. Во Конвенцијата, невладините организации за животна средина треба да имаат пристап до Државниот совет. Така, одлуката на провинциската влада од 2ри февруари 2006 година за доделување на таква дозвола е поништена⁹⁴

Во наведениот случај каде станува збор за одлука за издавање на спорна градежна дозвола за изградба на аеродром за едрилицы во земјоделско подрачје, Државниот совет како надлежен орган дозволил невладина организација која делува на полето на животната средина да има активна легитимација за оспорување на одлуката, односно да се јави како странка во постапка по жалба против првостепената одлука.

Легитимитетот и легалитетот наведената НВО ги црпи директно од член 2 став 5 и 105 член 9 од Архуската конвенција каде изрично се наведува дека еколошките невладини организации треба да имаат ефективен пристап до правдата. Во случајов, треба да имаат пристап до Државниот совет кој е надлежен да одлучува по повод жалбата. Исходот од постапката е поништување на одлуката на провинциската влада од 02.02.2006 година за доделената дозвола.

Заклучок: Државниот совет им признал правен интерес на еколошките невладини организации за да можат како странки да се јават во постапките, односно во конкретниот случај во управната постапка. Директната примена на член 2 став 5 и член 9 од Архуската конвенција овозможуваат пристап до правда на НВО специјализирани во областа на животната средина.

⁹⁴ Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice од 08.10.2011: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/BELGIUM/ConseilEtatVZW_Milieufrent/Belgium_2009_VZW_Milieufrent.pdf [пристапено на 10.05.2019 год.]

2.1.5.3 Судска практика во Унгарија

Случај: Управување со отпад во селото Капошмеро

Материјалните административни одлуки, како на пр. дозволите можат да бидат предмет на жалби од страна на оние кои имаат правна положба според Законот за управна постапка пред 2017-12-31 година во Унгарија. Таквите жалби мора да се достават до надлежниот орган што ја донел првостепената одлука во рок од 15 дена сметано од доставувањето на одлуката до странката во случајот. Во случај да истече рокот за поднесување на жалбата, странката може да побара вонредно отсуство за жалба во дополнителни 8 дена од истекот на редовните 15 дена. Жителите на Капошмеро, едно мало село во Југозападна Унгарија, забележале еден ден дека машините за тешки земни работи пристигнуваат на работ од нивното село. Наскоро откриле дека се работело за ново место за управување со отпад на периферијата на селото. На локацијата требало да се управува со отпад од рушење, мелење тули и бетон.

Жителите исто така откриле дека објектот ги поседувал потребните дозволи издадени од надлежниот орган, иако не биле информирани за било какво поврзаност со локацијата.

Веднаш штом ја препознале сериозноста на ситуацијата, жителите побарале копија од дозволата за локацијата. Веднаш штом ја добиле таа дозвола, поднеле жалба во рок од 15 дена, во законскиот рок за кој и да било административен правен лек во Унгарија. Одговорот на Националната агенција за животна средина, односно апелациониот форум во таков случај, бил дека жалбата на жителите била поднесена премногу доцна. Агенцијата тврдела дека рокот за жалба треба да се смета од првичното пуштање на дозволата и покрај фактот дека тој не бил соопштен на ниту еден граѓанин, ниту објавен на интернет или на кој било друг начин бил јавно достапен. Агенцијата тврдела дека жалбените страни требало да побараат вонредно отсуство за жалба за што имало достапен рок од осум дена. Бидејќи не го сториле тоа, нивната жалба била застарена и затоа била отфрлена како недопуштена без суштински испитување на деталите. Жителите поднеле тужбата против оваа одлука. Во својата пресуда, Административниот и Лабуристичкиот суд во Печ ја потврдиле валидноста на аргументите на граѓаните и била издадена наредба Агенцијата да одлучи за основаноста на случајот и притоа ги земале во предвид материјалните жалби на граѓаните.

Судот потврдил дека времето достапно за жалба не може да започне пред некој да биде информиран на соодветен начин за самата одлука за која што сака да се жали. Никој не може да биде лишен од правото на правен лек ако немал разумен начин да знае за административен акт. Доколку одлуката на надлежниот орган никогаш не била јавно објавена, особено за оние со правен интерес во случајот а со тоа и со право на пристап до судовите, тогаш правото на правен лек станува неефикасно.⁹⁵

Во Унгарија согласно законот за управна постапка, жалби против материјалните административни одлуки, како што се на пример дозволите, може да поднесе секој жител кој живее на подрачјето опфатено со дозволата. Рокот за жалба против одлуката изнесува 15 дена по добивањето на одлуката. Истата се доставува до органот надлежен да одлучува по повод жалба на првостепената одлука.

Заклучок: Рокот за жалба почнува да тече од моментот кога е доставена одлуката до субјектите, односно од моментот кога дознале или можеле на несомнен начин да дознаат дека таква одлука е донесена.

⁹⁵ Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice, Hungary: Waste Management Site at Kaposmér Village од: 12.03.2018 http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/HUNGARY/Hu_2018_Kaposmero_Summary.pdf [пристапено на 09.05.2019 год.]

2.2 Заклучни согледувања

Може да се заклучи дека главните практични предизвици поврзани со процесирање на случаи поврзани со животната средина се:

Недостиг на правна свест меѓу поединците и невладините организации за можноста за жалба на административните одлуки;

Недостаток на механизми за бесплатна правна помош за поддршка на заинтересираните поединци или невладини организации за да се поднесуваат административни жалби во согласност со применливиот закон;

Недостаток на компетентни адвокати/правни специјалисти за справување со административните жалби за животната средина;

Недостаток на специјализирани курсеви од областа на правото за животна средина на ниво на високо образование за развивање на правни вештини на учениците во упатувањето на прашања од областа на животната средина во административните или судските органи.

Треба да се напомене дека има мал број случаи кога невладина организација која дејствува како тужител поднела постапка пред судот во име на јавниот интерес. Некои од предизвиците вклучуваат и ризик за повторување на штетата врз животната средина, кога пресудата на судот не може да се изврши.

ДЕЛ III: НАЈДОБРИ ПРАКТИКИ ВО ОБЕЗБЕДУВАЊЕТО НА ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

3.1 Добри практики за човекови права и животна средина⁹⁶

УНЕП, Канцеларијата на Високиот комесар за човекови права на ОН и Специјалниот известувач на ОН за човекови права и животната средина ги здружија напорите за идентификување, промовирање и размена на мислења за добрите практики поврзани со користењето на обврските за човекови права и обврските за информирање, поддршка и јакнење на политиката за заштита на животната средина, особено во областите на заштита и управување со животната средина.

Заедничката иницијатива идентификуваше практични и конкретни примери на добри практики, каде што државите и другите чинители успешно ги спроведоа обврските за човековите права поврзани со заштитата и управувањето со животната средина. Овој принцип може да се повтори во други контексти, што ќе го зголеми разбирањето и свеста за поврзаноста помеѓу човековите права и животната средина, вклучувајќи и поголема јасност во врска со обврските за истите.

Добрите практики беа собрани на меѓународно, регионално, национално и суб-национално ниво преку соработка, консултации, прашалници и анкети. Во процесот на идентификување на ваквите практики и анализа на практичните аспекти на интеракцијата помеѓу двете области на човековите права и животната средина, УНЕП и партнерите идентификуваа предизвици и проблеми во балансирањето на заштитата на човековите права и заштитата на животната средина. Се идентификуваа научените лекции во однос на таквата интеракција, кои исто така се достапни со добрите практики.

3.2 *Actio popularis*

Генерално гледано, правото на здрава животна средина е едно од основните човекови права. Од друга страна, здравата животна средина е од јавен интерес и доколку се има ова предвид законодавецот треба да предвиди можност за *actio popularis* во постапките и споровите при повреда на правото на здрава животна средина.

Како позитивни примери и добра практика треба да ги земеме предвид некои од државите во кои е овозможена *actio popularis*. Ова е случај во Португалија, што веројатно е земја со најширока достапност до административните и судските правни лекови. Португалскиот устав признава *actio popularis* во судските постапки, вклучувајќи ги постапките за јавното здравје, правата на потрошувачите, квалитетот на животот, зачувувањето на животната средина, културното наследство и сл.

- Во Обединетото Кралство, Ирска и Латвија, широката интерпретација на судовите за концептот на „интерес“ доведе до *de facto* признавање на *actio popularis*.
- Во некои земји *actio popularis* е можна за конкретни случаи:
- Во Шпанија постои *actio popularis* за планирање на користење на земјиштето, крајбрежните води, националните паркови и кривичното право;
- Во Естонија постои *actio popularis* за планирање на користење на земјиштето;
- Во Словенија за граѓански тужби, Законот за заштита на животната средина им дава широк пристап до граѓанските судови на граѓаните кои дејствуваат како поединци

⁹⁶ Превземено од веб страната на Репортерот при ОН за човекови права и животна средина <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx> [пристапено на 20.06.209 год.]

- или преку заедници, здруженија и организации;⁹⁷
- Во Р Н Македонија Уставот дава можност за користење за *actio popularis*.

3.3 Добри практики за пристап до правда во други области

Бидејќи и новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација⁹⁸ е дел од законската рамка за заштита на човековите права, неизбежно е да го разгледаме во делот на нивната регулација. Со овој Закон се уредуваат превенцијата и забраната од дискриминација, облиците и видовите на дискриминација, постапките за заштита од дискриминација како и составот и работата на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација.⁹⁹ Цел на овој закон е обезбедување на принципот на еднаквост и недискриминација во остварување на човековите права и слободи права.¹⁰⁰ Во членот 3 став 1 се наведува дека овој закон се однесува на сите физички и правни лица.¹⁰¹ Лицата кои сметаат дека се жртви на дискриминација можат да поднесат претставка до Комисијата, писмено или усно на записник, без обврска за плаќање на такса и друг надоместок.¹⁰²

Законодавецот оставил простор лицето кое смета дека е дискриминирано да може пред Комисијата да биде застапувано од страна на здружение, фондација или синдикат со претходно дадена согласност.¹⁰³

Здруженија, фондации или други организации од граѓанското општество и институции, кои имаат оправдан интерес за заштита на интересите на одредена група или во рамките на својата дејност се занимаваат со заштита од дискриминација, можат да поднесат претставка, ако прикажат дека со постапувањето на одредено физичко или правно лице се дискриминирани поголем број лица.¹⁰⁴

Лицата кои ќе поведат судска постапка за заштита од дискриминација се ослободени од плаќање на трошоци за судски такси. Трошоците за судски такси за лицата се на товар на Буџетот на Република Македонија.¹⁰⁵

Во парница по повод тужба, на страна на лицето кое што се чувствува дискриминирано може да се придружи орган, организација, установа, здружение, синдикат или друго лице кое во рамките на својата дејност се занимава со заштита на правата на еднаквост и недискриминација за чиишто права се одлучува во постапката. За учеството на замешувачот одлучува судот со примена на одредбите на Законот за парнична постапка.¹⁰⁶

За волја на вистината, суштинските елементи во новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација¹⁰⁷ остануваат непроменети, односно со новиот закон само се доработени и подобро регулирани законските одредби и решенија.

Она што е најинтересно е дека, со оглед на фактот дека се работи за едно од основните човекови права (исто како што е и човековото право на здрава животна средина), овој предлог закон дозволува *actio popularis*, односно тужба за заштита од дискриминација од јавен

97 Архуската конвенција: како се спроведува пристапот до правосудните одредби? (Белгија 2 јуни 2008 година), https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conf/closing_speech.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]

98 Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година 99 *ibis*, чл. 1

100 *ibis*, чл. 2

101 *ibis*, чл. 3 став 1

102 *ibis*, чл. 23 став 1

103 *ibis*, чл. 23 став 2

104 *ibis*, чл. 23 став 3

105 *ibis*, чл. 39 став 1 и 2

106 *ibis*, чл. 40 став 1 и 2

107 Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.50/10), Законот за изменување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.44/14), Законот за изменување и дополнување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.150/15), <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf> [пристапено на 20.06.2019 год]

интерес. Бидејќи треба да имаме во предвид дека и здравата животна средина е од јавен интерес, сметаме дека неминовна е потребата *actio popularis* да се овозможи и во рамките на законот за бесплатна правна помош. Станува збор за основно човеково право, предмет од јавен интерес, а според Архуската конвенција треба да подлежи на минимални трошоци во постапките, секогаш кога е повредено ова право. Правото на *actio popularis* во предлог законот за спречување и заштита од дискриминација е регулирано во член 35 став 1, па така: Здруженија, фондации, или други организации од граѓанското општество и неформални групи кои имаат оправдан интерес за заштита на интересите на одредена група или во рамките на својата дејност се занимаваат со заштита од дискриминација, можат да поднесат тужба, ако направат веројатно дека со постапувањето на тужениот се дискриминирани поголем број лица.¹⁰⁸

Овој закон оди дотаму што и овозможува на Комисијата по службена должност да поведе постапка за заштита од дискриминација секогаш кога ќе утврди дека од страна на сите државни органи, органи на единиците на локалната самоуправа, правни лица со јавни овластувања и сите други правни и физички лица во областа на:

1. работата и работните односи;
2. образование, наука и спорт;
3. социјална сигурност, вклучувајќи го и подрачјето на социјална заштита, пензиско и инвалидско осигурување, здравствено осигурување и здравствена заштита;
4. правосудство и управа;
5. домување;
6. јавно информирање и медиуми;
7. пристап до добра и услуги;
8. членување и дејствување во синдикални, политички партии, здруженија и фондации или други организации засновани на членство;
9. култура и сите други области

е извршена дискриминација согласно дискриминаторските основи.¹⁰⁹

Секогаш при споровите од областа на животната средина треба да се има предвид и одредбата од Законот за парничната постапка која го регулира обезбедувањето на претходни мерки, а истата подлежи на судски трошоци. Имено, во текот на постапката судот може на предлог на странката да одреди привремени мерки заради спречување на насилно постапување или заради отстранување на ненадоместлива штета.¹¹⁰ Привремените мерки се од значење во споровите од областа на животната средина, бидејќи согласно нивната природа, во голем дел од случаите примената на ваквите мерки би довела до спречување, односно отстранување на ненадоместлива штета.

Со оглед на фактот дека се работи за човекови права, загарантирани со Уставот на државата, мора да бидат регулирани на еднакво рамниште, односно не може правото за спречување и заштита од дискриминација да биде регулирано на многу поповолен начин, отколку што е тоа сторено со правото на здрава животна средина. Треба да се залагаме за подобрување на законите кои ги регулираат основните човекови права, истите да содржат одржливи законски решенија, за да можат сите лица по легален и легитимен пат да добијат заштита на истите. Во предлог законот за бесплатна правна помош има простор, но и неминовна потреба да се овозможи сите лица (физички и правни) да имаат еднаков пристап до правдата секогаш

¹⁰⁸ Закон за спречување и заштита од дискриминација Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година, чл. 35 став 1, <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf>

¹⁰⁹ ibis, Член 21 став 1 точка 15 во врска со член 23 став 4 и член 3 став 2 а

¹¹⁰ Законот за парничната постапка (Службен весник на РМ, бр. 7 од 20.01.2011 година), чл. 407 став 1, <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-parnichnata-postapka-20-01-2011-prechisten-tekst.pdf> [пристапено на 09.09.2019 год.]

кога е повредено право од областа на животната средина, но уште повеќе да се предвиди и овозможи *actio popularis*, бидејќи здравата животна средина е од јавен интерес.

ДЕЛ IV: ПРЕПОРАКИ ЗА ПОНАТАМОШЕН РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКИТЕ ПОЛИТИКИ И ЗАКОНОДАВСТВО ЗА ОЛЕСНЕТ ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОБЛАСТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

4.1 Препораки за пристап до правда во областа на животна средина

Препораките што произлегуваат од оваа анализа се во насоки на зајакнување на институциите за постапување во случаи поврзани со повреда на правото на живот и животна средина како во претходни, така и во судски постапки.

Најпрво, да се зајакне претходната правна помош за олеснување на решавањето на правните проблеми пред поведувањето судски постапки, односно вонсудското решавање на спорите како „поевтина“ форма на бесплатната правна помош т.е. медијацијата. Со цел институтот медијација да заживее во македонското законодавство, граѓаните треба да имаат лесен пристап до релевантните информации на јасен и разбирлив јазик.

Обезбедување на пристап до ефективна правда за сите, односно намалување на судски трошоци според Закон за судски такси, Закон за административни такси и Закон за парничка постапка каде што се предвидува за ранливи категории граѓани, како и на други странки согласно овие закони. Дополнително, член 9, став 4 од Архуската конвенција гласи „ ... со процедуриште од сѐаав 1, 2 и 3 ќе се обезбедат адекватни и ефикасни мерки за оштетување на последициште, вклучувајќи го и издавањешто судски налози (онаму каде што што е соодветно), дека ќе бидат фер, праведни, навремени и не премногу скапи. Оглукуште на судовиште и (секогаш кога што е можно) на оштетаниште шела, ќе и бидат сѐавени на увид на јавността “.

Значи, пристапот до правда треба да се олесни преку намалување или целосно укинување на административните и судските трошоци за предмети во делот од заштита на животна средина

И покрај олеснителните околности во новиот Закон за бесплатна правна помош, скапите вештачења сеуште претставуваат препрека за граѓаните и граѓанските здруженија. Друг проблем што треба да се адресира е во однос на квалитетот на вештачењето и дали истото може да ја постигне целта за која е направено, односно поврзувањето со влијанието врз здравјето и животот на луѓето од аспект на капатетот на целокупниот правосуден систем.

Се предлага да се разгледа идејата за формирање на Фонд за вештачење кој би овозможил на оние вештачи заинтересирани за учество во случаи од јавен интерес за животната средина, по повластена тарифа или про bono да ги нудат на располагање своите вештини, обезбедување опрема и услови за вештачење по најмали можни трошоци, во согласност со член 9, став 4 од Архуската конвенција.

Што се однесува до пристапот до правда за случаи од областа на животната средина, поведени се неколку постапки кои директно се повикуваат на член 9 од Архуската конвенција, која е ратификувана и како таква е дел од домашниот правен систем и истите (постапките) се сеуште во тек.

Земајќи ги предвид програмите за континуирана обука на судиите и јавните обвинители, очигледно е дека судиите секоја година посетувале обуки во врска со Законот за животна средина и дека се обрнува особено внимание на кривични дела од областа на животната средина. Дури постојат и т.н. зелени обвинители, кои се дел од Европската мрежа/асоцијација, за чии активности нема достапни информации¹¹¹. Академијата за судии и јавни обвинители е отворена за соработка со надворешни експерти и граѓански организации, така што постои простор за пофокусирани и специјализирани обуки во врска со Архуската конвенција и

¹¹¹ Европската мрежа на обвинители за животна средина е формирана 2012 година, Академија за судии и јавни обвинители на Република Македонија, Вовед во Европско право Придонеси од работата на Фондацијата за меѓународна правна соработка (ИРЗ) Македонија Том II, <https://evropsko-pravo.info/mk/IRZ/Publications/Index/8e0d3789-60db-4f5f-b150-5bfedeb1947c> [пристапено на 08.04.2019 год.]

правото од областа на животната средина, односно за изучување на судската пракса на Комитетот за усогласување со Архуската конвенција.

Во оваа насока, Државата, односно институциите треба да посветат поголемо внимание на промоција на правото на бесплатна правна помош и да обезбедат поголема видливост во јавноста на работа на институциите и организациите надлежни за спроведување на ЗПП. Во оваа насока се предлага да се подобри информирањето на јавноста во врска со можностите за пристап до правда од областа на животната средина.

Исто така Државата, односно институциите, треба да го обезбедат остварувањето на правото за пристап до информации поврзани со животната средина, да обезбедат учество на јавноста и да обезбедат пристап до правда со намалени трошоци на постапка (согласно Архуската конвенција).

Потребна е поголема ажурност на судската власт во решавањето на предметите во делот на животна средина, како и поголем ангажман на Јавното обвинителство во делот на покренување постапки во врска со заштита на животната средина.

Имајќи предвид дека во новиот Закон за бесплатна правна помош не е исклучена животна средина како област во кои може да се бара бесплатна правна помош, треба да се работи на охрабрување на поединци кои ги исполнуваат критериумите согласно БПП за користење на истиот. Со поголема промоција на оваа можност, ќе се обезбеди видливост за граѓаните, односно ќе се афирмира правната заштита за пристап до информации за животната средина. Воедно, тоа ќе ја зајакне и имплементацијата на Архуската конвенција, како постоечки механизам за пристап до еколошка правда.

Македонското законодавство овозможува заедничко доставување на тужба на група граѓани (*actio popularis*), а истите можат да добијат намалување/ослободување од трошоци за постапка согласно ЗПП и Архуската конвенција, што ќе го подобри пристапот до правда за населени места каде живеат припадници на маргинализирани и ранливи заедници, а покрај тоа влијанијата врз животната средина неретко повлекуваат последици врз повеќе лица истовремено.

Потребно е зајакнување на капацитетите на Академијата за судии и јавни обвинители во врска со правото од областа на животната средина и Архуската конвенција, за да се утврди дали судиите и јавните обвинители се стекнуваат со релевантни познавања од оваа тематика. Доколку се утврди дека постои простор за подобрување на капацитетите на Академијата од оваа област, да се пристапи кон спроведување на дообука и дополнителна подготовка на предавачите со цел подобрување на пристапот до правда од областа на животната средина.

Се предлага да се обезбедат информации за бројот на постапки кои биле поведени во однос на заштита на правото на здрава животна средина и да се пресмета процентот на успешност на истите, односно на постапките во врска со заштита на животната средина кои биле поведени или се во тек.

Исто така, потребно е подигнување на колективната свест за значењето и придобивките, но и последиците кои произлегуваат од правото од областа на животната средина и активна промоција на ова право.

Согласно меѓународните стандарди, потребно е воведување на правото на здрава животна средина во повеќе законски решенија, односно секаде каде што е можно, како посебна категорија на права, упатства и поуки за натамошни дејствија во случаите кога доаѓа до повреда на истото.

Постои потреба да се започне дискусија со вклучување на Министерството за животна средина, Министерството за правда, Обвинителството и судиите кои ја истакнуваат нивната улога во спроведувањето на пристап до правда и намалување на бариерите.

Воедно, потребно е унапредување на системот за информирање на општата јавност за правата и обврските кои произлегуваат од Уставот, ратификуваните меѓународни договори и

законските прописи за заштита на животната средина (Законот за животна средина, Законот за управување со отпад, Законот за заштита на природата и други закони и подзаконски акти), со цел истиот да е во секојдневна функција на граѓаните и компаниите во Р Н Македонија.

Што се однесува до градењето на капацитети, потребно е тоа да се направи на сите нивоа на државните органи, локалната самоуправа и граѓанските организации за активно учество во системот за информирање на општата јавност за правата и обврските поврзани со животната средина.

Треба да се овозможи лесен пристап и правна помош на граѓаните и компаниите за добивање информации за прашања поврзани со животната средина и правна заштита во остварување на ова право преку бесплатна правна помош.

И за крај, потребно е ефикасно и ефективно вклучување на општата јавност во креирањето на политиките и законите за заштита на животната средина, а особено во делот на управување со отпадот.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Case Summary posted by the Task Force on Access to Justice, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/Jurisprudence_prj/ARMENIA/Armenia_2009_2011_Teghout.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]
2. Commission v. French Republic, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0239_SUM&from=FR [пристапено на 12.06.2019 год.]
3. Concul of Europe, Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21/06/1993 - Treaty open for signature by the member States, the non-member States which have participated in its elaboration and by the European Union, and for accession by other non-member States: <https://www.coe.int/en/web/cm> [пристапено на 28.05.2019 год.]
4. Concul of Europe, <https://www.coe.int/en/web/about-us/structure> [пристапено на 07.05.2019 год.]
5. European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law (IMPEL), Законите за животна средина на Европската Унија (IMPEL): <https://www.impel.eu/about-impel/> [пристапено на 09.05.2019 год.]
6. http://www.adsdp.mk/adsdpmk/images/DRang/zakoni/ID_na_Zakonot_za_postapuvanje_po_pretstavki_i_predlozi_193_06112015.pdf. [пристапено на 05.04.2019 год.], „Службен весник на РСМ“ бр.93 од 26.07.2007, [пристапено на 29.05.2019 год.]
7. Parliamentary Assembly ,Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=16731&lang=en> [пристапено на 22.4.2019 год.]
8. Themis Network Europe, Статија објавена на themisnetwork.eu, Објавено на themisnetwork.eu, <http://www.themisnetwork.eu/about-themis.html> [пристапено на 17.04.2019 год.]
9. United Nation, Climate Change, What is the Paris Agreement, <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement-0> [пристапено на 06.05.2019 год.]
10. Архуската конвенција: како се спроведува пристапот до правосудните одредби? (Белгија 2 јуни 2008 година), https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conf/closing_speech.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
11. Веб страна Академинк.мк 17.01.2017, <https://akademik.mk/alternativnite-vonsudski-postapki-i-pristapot-do-pravda-evropskiot-parlament-i-sovetot-na-eu-za-medijatsijata-vo-graganskite-i-trgovskite-sporovi/> [пристапено 06.05.2019 год.]
12. Веб страна на Државен инспекторат за животна средина: http://www.sei.gov.mk/projects_page_mk.asp?ID=5
13. Деловник на Уставен суд на РСМ
14. Деловникот на Уставниот суд на РСМ
15. Директива 2003/4 / ЕЗ на Европскиот Парламент и на Советот од 28 јануари 2003 година за пристап до јавноста до информации за животната средина и за укинување на Директивата 90/313 / ЕЕЗ на Советот, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF> [пристапено на 31.05.2019 год.]
16. Договорот за ЕУ, Судовите на ЕУ се обврзани со меѓународните договори што ги склучува ЕУ, European Commission official web side, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, **European Commission - Enlargement - Europe agreement**, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 11.04.2019 год.]

17. Европска Комисија, <http://ec.europa.eu/environment/waste/legislation/a.htm> [пристапено на 18.06.2019 год.]
18. Европска Конвенција за човековите права, https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf [пристапено на 25.04.2019 год.]
19. Европската агенција за животна средина (ЕЕА), <https://www.eea.europa.eu/about-us> [пристапено на 23.04.2019 год.]
20. Жан Клод Готрон, *Јавноправни институции на римското право рецитирани во денешните правни системи*, Европско право, Скопје 2006, , <http://eprints.ugd.edu.mk/9927/1/Magisterska%20teza.pdf> [пристапено на: 21.06.2019 год.]
21. Жан Клод Готрон, *Придонес во меѓународното регионално право*, Европско право - Скопје 2006, страна 33
22. Закон за бесплатна правна помош, “Службен весник на РСМ” бр.101 од 22.05.2019 <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 19.06.2019 год.]
23. Закон за бесплатна правна помош, Службен весник на РСМ” бр.101 од 22.05.2019, <http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20besplatna%20pravna%20pomos.pdf> [пристапено на 13.06.2019 год.]
24. Закон за заштита на природата („Службен весник на РСМ“ бр.67/2004, 14/2006; 84/2007; 35/2010; 47/2011; 148/2011 ,59/2012 и 13/2013), <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/04b3bc15a4f14b3392180ebc7b584768.pdf> [пристапено на 12.06.2019 год.]
25. Закон за квалитетот на амбиентниот воздух, ”Службен Весник на РСМ бр.47/2011” од 31.07.2011, <http://www.moepp.gov.mk/wpcontent/uploads/2014/09/Zakon%20za%20kvalitet%20na%20vozduh%20-%20precisten%20tekst%20za%20informativni%20celi.pdf> [пристапено на 02.04.2019 год.]
26. Закон за постапување по претставки и предлози (Службен весник бр. 82/2008...193/2015)
27. Закон за ратификација на 4ти декември 1997 година “Сл. весник на РМ “бр. 61/97, а стапи на сила на 28 април 1998 година, http://www.zeleni.org.mk/fileadmin/user_upload/publications/Odrzliviot_Razvoj_i_Zivotnata_sredina_niz_dokumentite_na_UN.pdf [пристапено на 04.06.2019 год.]
28. Закон за спречување и заштита од дискриминација Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година, <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27.5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf> [пристапено на 20.06.2019 год]
29. Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РСМ, бр. 101 од 22.5.2019 година
30. Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.50/10)
31. Законот за градење <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4694> [пристапано на 22.04.2019 год]
32. Законот за животна средина, Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011,
33. Законот за изменување и дополнување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.150/15), <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27.5Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf> [пристапено на 20.06.2019 год]
34. Законот за изменување на Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РСМ“ бр.44/14)

35. Законот за минерални суровини, (Службен весник бр. 136/12 , 25/13, 93/13,44/14,160/14, 195/15,192/15,39/16,53/16,120/16,189/16),Чл.55,ст.2,ал.4 [http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20\(Rabotna%20verzija\).pdf](http://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20mineralni%20surovini%20-%20Precisten%20tekst%20(Rabotna%20verzija).pdf) [пристапено на 13.06.2019 год.]
36. Законот за облигациони односи („Службен весник на РСМ“ бр. 18 од 03/2001, 09/2001, 25/2001, 17/2002, 01/2003, 07/2008, 06/2009, 12/2009, <http://pravo.org.mk/documentDetail.php?id=33> [пристапено на 29.05.2019 год.]
37. Законот за парничната постапка (Службен весник на РМ, бр. 7 од 20.01.2011 година), <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-panichnata-postapka-20-01-2011-prechisten-tekst.pdf> [пристапено на 09.09.2019 год.]
38. Ј.Мајр/ртр/афп, *Што донесува договорот за климаа од Париз?* објавено во DW на 13.12.2015, <https://p.dw.com/p/1HMg4> [пристапено на 22.04.2019 год.]
39. Конвенција за граѓанска одговорност за штета како резултат на активности опасни за животната средина, Детали за договорот бр.150, Советот на Европа, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/150> [пристапено на 22.04.2019 год.]
40. Конвенција за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 1950 година член 14, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
41. Конвенција за меѓународен пристап до правдата 1, <https://assets.hcch.net/docs/a311a685-d6e7-41d4-8210-7c2b8c30429e.pdf> [пристапено на 05.06.2019 година]
42. Конфигурација на Советот за животна средина (ENVI), <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/env/> [пристапено на 17.06.2019 год.]
43. Маргарита М. Матлиевска, Одржлив развој нова глобална парадигма, Скопје 2011, Функциите на Комисијата се поставени во резолуцијата на Генералното собрание бр. А/RES/47/191 од 22 декември 1992, стр.33, <https://www.academia.edu/2925222/> [пристапено на 04.06.2019 год.]
44. Меѓународен пакт за граѓански и политички права, ООН, 1976, достапно на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> [пристапено на 18 април 2017 год.]
45. Министерство за Надворешни Работи на РСМ, http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=124&Itemid=403&lang=mk
46. Национален извештај за имплементација на Архуската Конвенција, 2017 година, Случаи: Us1149 / 97, Us-89/01 https://apps.unece.org/ehlm/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2017&wf_Countries=MK&wf_Q=QA&Quer_ID=&LngIDg=EN&YearIDg=2017 [пристапено на 08.05.2019 год.]
47. *Одржливиот развој и заштитата на животната средина низ документиите на Обединетите нации*, издавач Македонски зелен центар, 2008 година, стр. 4, <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2013/05/djklarazia.pdf> [пристапено на 16.6.2019 год.]
48. *Опис на Европската Унија - Како работи Европската Унија*, издавач Европска Комисија, 2012 година, European Commission official web side, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, **European Commission - Enlargement - Europe agreement**, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/europe-agreement_en [пристапено на 14.05.2019 год.]
49. Општ коментар бр. 36 (2018) за член 6 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, за правото на живот, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf [пристапено на 05.06.2019 год.]
50. Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), <https://www.oecd.org/gov/access-to-justice.htm> , [пристапено на 26.05.2019 год.]

51. Отатио Квирико и Муулд Бумургар, *Климатски ѓромени и човекови ѓрава: ѓерсиќќиива за меѓународно и комќарашивно ѓраво*, стр. 303
52. Париски климатски договор, на сила од 4ти ноември 2016, https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english.pdf [пристапено на 13.05.2019 год.]
53. *Право на чиста живоќна средина обврса на секој ѓраѓанин и комќанија*, издавач Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, декември 2014, стр.3, <https://cpia.mk/> [пристапено на 12.06.2019 год.]
54. Препорака 1614 (2003), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> [пристапено на 22.04.2019 год.]
55. Препораката 1885 (2009), парламентарно собрание на советот на Европа, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetailsEN.asp?fileid=24830&lang=EN&search=cmNvbW1lbmRhdGlvbiAxODg1> [пристапено на 11.04.2019 год.]
56. Прирачник за европското право во врска со пристапот до правдата, Агенција на Европската унија за фундаментални права и Совет на Европа, 2016 година https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf [пристапено на 23.04.2019 год.]
57. Пристап до правда во однос на животната средина: стоене, трошоци и расположиви лекови во врска со Конвенцијата за пристап до информации, учество на јавноста водонесувањето одлуки и пристап до правда во животната средина југо-источна Европа, автор Ксаба Кис http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/AnalyticalStudies/SEE_Access2Justice_Study_Final_logos.pdf [пристапено на 08.05.2019 год.]
58. Протокол број 12 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи Рим, 4 ноември 2000 година, член 1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 14.05.2019 год.]
59. Протокол кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи Париз, 20 март 1952 година, член1, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [пристапено на 06.05.2019 год.]
60. Резолуцијата 2152 (2017), 27ми јануари 2017 година, Парламентарно Собрание на Советот на Европа <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=23489&lang=en> [пристапено на 09.05.2019 год.]
61. Репортерот при ОН за човекови права и животна средина <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx> [превземено на 10.04.2019 год.]
62. Снежана Мишиќ, *Водич за сќроведување на Архускаќа конвенција*, Економската комисија на Обединетите нации за Европа 2000, стр.149, <http://documents.rec.org/publications/PPTtoolkitMAC.pdf> [пристапено на 07.06.2019 год.]
63. Совет на Европа, <https://www.coe.int/mk/web/skopje/the-council-of-europe> [пристапено на 08.04.2019 год.]
64. Уредба за учество на јавноста во текот на изработката на прописи и други акти, како и планови и програми од областа на животната средина (Службен весник бр. 147/2008 и 45/2011
65. Хашката конференција за меѓународно приватно право и за интегралниот текст на Конвенцијата на <https://www.hcch.net/> [пристапено на 12.06.2019 год.]
66. Хендрик Шукенс, *Присќај до ѓравда во случаи на живоќна средина ѓо ѓресудиќе на Судот на ѓравдата*, 13ти јануари 2015 година.

